

Vikerkaar

8/1987

August Sanga, Arvi Siia luulet; Boriss Pasternaki luuletusi Marie Underi tõlkes; Valentin Asmuse sarikirjutis «Pasternak kunstist»; Jaan Kruusvalli jutt «Valge kõrb»; Hando Runnel «Omast elust»; Rein Raua «Sissevaateid luulelukku» II; Aigar Vahemetsa kakskeelsusest ühiskonnas; Eha Komissarov Jaak Arro maali-dest; Eesti komsomoli elav ajalugu: Mikk Titma

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 2. aastakäik.

Sisukord

August Sang *Laul veriste kätega mehest* 1
Jaan Kruusvall *Valge kõrb* 2
Arvi Siig *Luulet* 12
Indrek Kraas *Ühendus varematega* 14
Boriss Pasternak *Luulet* 18
Marina Tervonen *Luulet* 20
Tarmo Teder *Hauas* 22
Ilmar Särg *Luulet* 26
Uladzimir Arloy *Ja taas oleme siin* 28
Hando Runnel *Omast elust* 35
Liisi Ojamaa *Luulet sinu süles...* 39
Rein Raud *Sissevaateid luulelukkude II* 42
Aigar Vahemetsa *Kakskeelsusest mii, nagu see reaalselt ühiskonnas eksisteerib* 47
Ülo Vooglaid *Juhtimise ja valitsemise eetikast* 49
Valentín Asmus *Pasternak kunstist* 54
Eha Komissarov *Kõrvalpilk Jaak Arro tõusule* 58

Dixi

Tõnu Kõrda *Kaitsta ülemusi?!* 59
Elav ajalugu
«Vikerkaare» küsimustele vastab Mikk Titma 61
Filosoofi märkmik
Ülo Kaevats 68
Vaatenurk
Kristiina Ross *Kuidas kurb olla?* 76
Vikerkaak
Jaanus Järs *Klassika uuslavastus. Suure akna all* 80
Andres Ehin *Pea* 80
Kaleidoskoop
Linnar Priimägi, Enn Kasak *«Teadlase maailmapilt»* 81
Mari Kõrve, Toomas Haug *Tartu kirjanduspäevad '87* 85
Foorum
Tiit Kärner *Ainult leivast* 89
«Vikerkaar» Tartus 94
No vabandage! 96

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograaf: Kalju Jõul

Esikaanel: Jaak Arro. «Pühendusega eesti kunstnikele». Õli, lõuend, 1986.

Tagakaanel: Jaak Arro. «Pühendusega eesti kunstnikele». Õli, lõuend, 1986.

AUGUST SANG

Laul veriste kätega mehest

Ehk see küll oli väga ammu, mul sellest rääkida on vaja.
Veel minevik ei ole surnud, veel alles on ta esindaja.

Üks mõte sunnib sulle pihku: mis oli kord, kõik kirja pane,
et homsele jääks mälestuseks see eilse päeva kangelane.

Ma tean, et inimlaps on nõder, et ükski meist ei ole ingel,
kuid temaga on teine lugu, sest tal on inimelud hingel.

Kui arusaamad heast ja halvast kord lootusetult olid segi,
ta oma sõiduvees end tundis ja mängu varmalt kaasa tegi.

See temale ei läinud korda, kas miski tõde on või vale.
Ta tallas teisi jalge alla ja tõusis aina kõrgemale.

On ajad muutunud — ta enam karjääriredelil ei roni,
vaid kõike vaikselt kõrvalt vaatab ja võtab riigilt pensioni.

See talle muidugi ei meeldi, et arvelt ta on maha kantud,
kuid ta ei lähe peldikusse, nii nagu talle nõu on antud,

et oma kaalu määramiseks end riputada rihma külge,
vaos targu peab ta keelt, mis varem nii ohtralt pritsis ussisülge.

Ja mul on tunne, et ta kõike veel ikka mõõdab oma vaega.
Just nagu ämblik keset võrku ta vaikselt ootab oma aega.

Ja temataolisi on palju, on mingi salajane ordu,
ja vahel ma ei ole kindel, et olnu jällegi ei kordu.

Mul talle vastik kätt on anda ja teda hüüda seltsimeheks.
Kui tema verega end määris, ma ikkagi jäin puhtaks leheks.

Kuid teda ennast nähtavasti see mitte põrmugi ei sega.
Ükskõikselt mulle otsa vaatab ta surnud kala silmadega.

Ja tema pilk, see nagu ütleks: «Ka musta tööd on teha vaja. . .
Ja mina tegin. . . Aga sina? Mis tegid sina, luuletaja?»

Fr. R. Kreutzwaldi
Esim. ENSV Riiklik
Raamatukogu

Ja kui ta külmad kalasilmad mind tunnistavad häbituna,
ma äkki kaotan hingerahu, mu näkku tõuseb ärev puna.

Mis aitab see, et ma ei olnud nõus sellega, mis tema tegi?
Mis olen mina teinud selleks, et tema mängu lüüa segi?

Ja olgugi et oleks olnud see lootusetu ettevõte,
võib-olla mõttetus on vahel ehk ainuke, mil on veel mõte.

Maaailmas midagi ei muutu, kui meie midagi ei muuda.
Sa tegema pead kõik, mis suudad, ja isegi kui suurt ei suuda.

Ka siis, kui oled ahelates, ka surma suus, ka võlla all veel
on vaja lüüa hädakella: Oh inimesed, olge valvel!

Ja kuigi ta on praegu priske ja halli peaga ringi käin ma,
ma tean, et olen siiski süüdi: mu süü on see, et ellu jäin ma.

Puu endale saab uued lehed, uss maha ajab vana kesta,
kuid see, kes peab end inimeseks, süüd endalt ei saa maha pesta.

JAAK KRUUSVALL

VALGE KÖRB

Valges linnajaos ruudulises majas, seal elab üks naine, üksik naisterahvas, kes tihti aknast välja vaatab — nagu Valtonil «Mustamäe armastuses». Naine on ilus. Kahju ainult, et ta töötab mingis kontoris, istub seal igav-liikumatus pikad päevad. Miks ei võiks ta huvitavam inimene olla. Miks ei võiks ta olla just Prantsusmaalt naasnud. Et külastas seal järgmisi linnu: Toulon, Avignon, Clermont-Ferrand, Lyon, oli läbisõidul Pariisiski, tuli tagasi koju läbi Šveitsi, Itaalia, Jugoslaavia — kaks päeva peatus, muide, Banja Lukaski. Aga ei! Ning sinna ei saa midagi parata. Ta ei tea jutustada, kuidas välismaalane armastab, kas kuumalt. Tal pole olnud möödunud sügistelvel Šveitsis ega Prantsusmaal pealiskaudset — aga missugune epiteet oleks õigem — romaani mõne hispaanlase või kreooliga. Aga tal oleks võinud neid olla — sest ta on vaba.

Kuid tal pole olnud nimetamisväärsed romaane kohalikegi mees-
tega.

Ta tahaks küll sõita järgmisel talvel Otepääle. Selleks ta kogub
raha. Ja sõidabki — kui tuusiku saab. Ametiühing igal juhul lubas.

Sellised on tema lähimad tagasihoidlikud plaanid. Aga liiga pikalt
pole ta ise neist kunagi rääkinud.

Selle ilusa naise nimi on Liiri.

Loomulikult oleks vaja Liiri ellu mingisugust meest. Siis tekiks
dramaatilised kollisioonid. Asi muutuks põnevaks. Vahelduksid rõõm,
mure. Oleksid kannatused. Need ülendaksid, õilistaksid. Ja peamine,
igav ei oleks. Liiri saaks partneriga teatris käia, poeski — partner
kannaks kilekotti leiva-saiaga, peetidega, majoneesiga. Õhtuti, kui
õues tuiskab ja jalutada ei saa, võiks partner lugeda Liirile luuletusi,
just neid autoreid, keda naine vähem tunneb — nagu näiteks Jaan
Lõo või Valmar Adams, viimaselt ilusaid ridu: «. . . et meid ei mul-
juks nüüdisaja tank» ja et «. . . meid varjaks raamatute õitsev aed»
või neid 1940. aastal kirjutatud värsse, mis iseloomustavad juuni-
pöörde-eelset aega Eestis: «hoidis vangis meid/ nälg/ ja nülg/ ja tääk/
ja kodanlik propaganda». Samuti võiksid nad koos sirvida Jaan Kap-
linski teoseid, arutada, mida siis õieti tähendavad mõned ütlemised
kogus «Õhtu toob tagasi kõik»; ja nad oleksid kaua nende Sappho
sõnade mõju all, mis kõlavad nii: «Õhtu, tagasi tood kõik,/ mis pillas
laiali kirgas koit,/ tood lamba, tood kitse,/ tood emale tagasi lapse.»
Need sõnad jälitaksid neid võib-olla pikki nädalaid, kuid. Kuni unu-
neksid nagu muugi informatsioon, nagu ununevad kaugete riikide
ministrite nimed, kui neist päevauudistes enam ei räägita.

See kujutluspilt pole muidugi väga realistlik.

Kes eestlastest siis nii väga luule lugemise peale aega raiskab,
eestlane teenib raha; eesti abikaasad on omavahel kaugeleulatuvate
majanduslike plaanidega seotud, imelik, et nende vahel üldse abielu-
lahutusi ette tuleb.

Aga praegu pole Liiril veel niisugustki meest, kellega vastasmaja
aknalt pilkegi vahetada saaks — nagu Arvo Valtoni jutustuses. Tahes
tahtmata Liiri vananeb niiviisi — aastad lähevad; partii, mis noor-
põlves oli, läks. . . nojah, aga seda võiks meelde tuletada, kui dialoog
käivituks, kui algaks vestlus Liiri ja uue mehe vahel, keda veel pole.
See meesterahvas võiks öelda:

«Ma ei usu, et sul kunagi kedagi pole olnud. . .»

Liiri punastuks, kohmetuks, mõtleks, kas mängida välja see noor-
põlve trump, või jätta see välja mängimata — sest mida arvaks vastas-
pool; kas kiita end üles, anda mõista, mida kõike pole lühikeses elus
juhtunud, või teeselda tallekest, olla süütu ning abitu ja unustatud, kas
hirmutada või otsida kaastunnet.

Kuid saatus pole Liirile leidnud vaba meest.

Vahest Liiri arvab — selleks võiks olla tervisejooksja, kes igal
õhtul, aga vahel ka hommikul Liiri akende alt mööda tuhiseb.

Too mees elab kõrvaltrepikojas, tema ja Liiri aknad pole vastamisi. Liiri ei tea, kus ta töötab. Mees käib ka ujumas — seda nägi Liiri oma silmaga, kui viibis rahvaspordikeskuses ekskursioonil ning neid ujulassegi viidi. Mehel oli õue peal maja ees auto, millest ta ei pidavat hoolima, sest see olla talle kingitud; kuid sellega ta siiski sõitis, nii suvel kui talvel. Need andmed sai Liiri kojanaise kaudu, kes oli valmis jutustama kõike, ilma et Liiri oleks midagi küsinudki. Kojanaine teadis üldse igasugu asju. Auto olla mehele kinkinud ämm. Seega oli sel mehel naine juba olemas, kuigi Liiri polnud teda ühegi naisega näinud. Aega pidi mehel vähe olema. Sest oli vaja raha teenida. Kahetoaline kooperatiivkorter — selle eest tuli pidevalt maksta. Siis veel lapsed!? Kas tal olekski tahtmist Liiriga jännata, kui Liiri talle ligi lööks. . . kui lööks! Kas ei ole mehel sisimas juba kõik läbi põlenud — pole seal enam eost mingi uue tunde tärkamiseks. Ja veel — mees olla kaks infarkti läbi põdenud, vanust aga on tal viiskümmend kolm aastat, teine nooruski seega ammu lõppenud. Rumalad mõtted olid Liiril.

Ühel päeval see mees suri. Liiri nägi õues matuselisi mustas. Varsti kadus ka mehe auto õuelt.

Siis hakkas Liiri end rahustama niimoodi — inimene lihtsalt sõitis ära, vahetas korteri, vahetas elupaiga, ise on aga elus, ainult kaugel. Sest päris olematuks seda meest mõelda tundus liiga hirmus! Ta on elus — sedasi tundus parem.

Liiri unistas edasi — tema tulevane võiks olla mõni akadeemik või kaubandustegelane. . .

Aga tegelik elu läks hoopis teisiti.

Kord hommikul, just kauaoodatud talvise puhkuse esimese päeva hommikul, kui Liiri valmistus prügiämbrit õue viima — kell oli alles kuus, peaaegu et öö veel —, leidis naine oma ukse tagant koridorist jalamatilt kerratõmbunud mehikese. See magas. Vähe sellest, ta oli purjus. Kuid sellestki oli veel vähe. Mees oli haavatud, teda oli peksitud, ta oli verine, õnnetu; ta oli rahata, dokumentideta, palitu oli talt varastatud, müts samuti. Ja kõige hullem — mees oli Liiri hea tuttav, hea tuttav noorusajast, tema esimene ja siiamani viimane armastus, too partii, millele ta vahetevahel õnnelikult naeratades mõtles ja millest ta oleks meelsasti mälestusi rääkinud, kui keegi oleks mõistnud ilusasti küsida, keegi, kellele see poleks olnud üksta-kama kõik.

Liiri ei olnud süd ametu inimene, ta ei maksnud kätte, ei lohistanud ohvrit naabri ukse taha, ei helistanud miilitsasse, vaid tassis mehikese oma tuppa, hakkas teda ravitsema, parandas ära tema pea, sidus tema haavad, toitis, rahustas kannatanut.

Märkamatul mõõdu puhkus, läks vett vedama tuusik Otepääle. Liirist sai samariitlane.

Tervelt kuu aega ei tõusnud haige voodist. Igasuguseid vigasid

oli tal küljes. Kõige vastu teadis Liiri rohtu. Pikad päevad olid nad kahekesi koos: Liiri ja see teine.

Millest võisid nad küll vestelda, mida meenutada, millest unelda — see on selgusetu.

Liiri hakkas taas tööle käima.

Väeti tõusis voodist.

Kuid tervenenu mees ei läinud kuhugi. Tal oli Liiri juures hea olla. Liiri arvas, et see on võit. Kuid rängalt eksis ta. Aga Liiril polnud silmi ega aru mõistmaks tõde. Naine oli justkui pimedusega löödud. Ei julge öelda, et see oli armastus. See oli midagi muud. Kas tõesti oli Liiril meelest läinud, kui rängalt haavas see mees tema hinge viisteist aastat tagasi. Kuidas pettis, uue leidis, toda uut-inetut Liirile eelistas. Kõik toimus siis järsku. Nüüd on ammused ajad ununenud. Liiri vist andestas. Või oli mehikesele enesele aru pähe tulnud.

Kuid mees ei pärinud Liirilt: «Ma ei usu, et sul kunagi kedagi pole olnud. . .» Ei pärinud. Dialoog jäi ära.

Mees ravis end, kosus, sai inimeseks, Ta oligi põhja käinud. Enam madalamale polnudki laskuda. Perekonnata, töökohata, sissekirjutuseta, tagaäetav — ses mõttes, et alimene ei maksa — niisugune oli Liiri uus tuttav, õigemini — taasavastatud vana.

Liiri tuli õhtuti töölt varakult koju, tõi toitu, ulatas kušetil lamavale isendile õhtulehe, küsis hoolitsevalt:

«Mida õhtusöögiks soovid? Kas. . .?» Järgnes söökide loetelu.

Vastuseks ainult «äh!» või «möh!». Nii kuid, pikki kuid, kuni aasta täis sai. Üks aasta. Hiljem teine veel otsa.

Ja siis korraga, Liiri tuleb koju — kodu tühi. Külaline, juba omainimeseks saanu, on lahkunud. Kirjagi pole maha jätnud. Pärast Liiri avastab, et ka sada kaheksakümmend rubla säästusid on mehike kaasa võtnud. Aga kirja pole jätnud ega aadressi. Epopöa lõppes. Pisarad. Ahastus.

Pikapeale ahastusest ülesaamine.

Ei! Ei! tahaks hõigata.

Liiri elas edasi, ära ei surnud; printsi ta enam ei oodanud, viskas mehed hoopis peast välja, närvis kontoris sulepead ning maalis tähti ja arve. Oma välimuse eest enam nii kui enne ei hoolitsenud. Eluarvele sai justkui joon alla tõmmatud. Edasi ei võinud midagi tulla.

Kuid see ei tähendanud, et elu nüüd hall paistis. Elu, vastupidi, omandas palju ilusaid värve. Liiri märkas jälle taevast, tähti — nagu laps. Hinnang elule oli aga kaine. Petta enam ennast ei lasknud. Ka ilu võttis Liiri vastu kainelt, mõistuslikult. Elu võis edaspidi ükskõik kui pikk olla, miski ei kohustanud, kompleksid olid kuhugi kadunud. Liiri tundis ennast saatuse peremehena. . . perenaisena. Ta oli järsku küps, täiskasvanud.

Kuid häda tuleb sealt, kust ei oska arvatagi.

Samas trepikojas, vastaskorteris, elas üks perekond, tavaline koosseis: mees-naine ja üks laps. See laps oli poeglaps. Poeglaps, kes

kasvas vähehaaval suureks häbelikuks noormeheks. Niisuguseks noormeheks, kes sporti ei teinud, matkamas ei käinud, päikesevalgust pelgas ning kellest ei saanud punkarit. Sai hoopis lugemishaige, sai luulearmastaja. Luule! Mis see ometi olgu! Mis elu see niisugune on! On autoteenindus, kalalaevad, taksopargid, nafta, kivisüsi, põlevkivi, trammid-trollibussid, agronoomia, veterinaaria, filateeliagi, kõik mehelikud ametid ja harrastused — aga luule!? See on midagi õudset! Nii mõtles Liiri, kui poiss tema juures hakkas käima. Mitte televiisorit vaatamas, kui endal pildikast rikkis, et ei saa jalgpalli vaadata, mitte tuletikke laenamas, hoopis luuletusi ette lugemas, raamatutest rääkimas, mis lõppkokkuvõttes oli võrdne armastusavaldusega. Aga seda Liiri algul, kui poiss oli vaid nii umbes kuueteist-seitsmeteistkaheksateistaastane, et aimanud. Kui poiss kahekümneaastaseks sai, siis Liiri juba veidi mõistis. Seda poissi ei võetud sõjaväkke. Tema vanemad sõitsid varsti välisriiki tööle, poiss jäi üksi tühja suurde korterisse maha. Ja ta jätkas endiselt Liiri juures käimist. Algul luges ta luuletusi püstijalu, lakke vahtides, kuid aeg nihkus, noor inimene arenes, varsti deklameeris ta juba põlvili diivani ees, millel Liiri näputööd tehes istus. Mida noormees luges, milline oli värsside sisu, selle laskis Liiri meelega kõrvust mööda, kuid kui etleja julgemaks läks — aga kas see oli üldse julgus? — ja sosinal juba naise külmi põlvi embas, püüdes neid oma lõhkenud huultega suudelda, ning luulelt üle proosale läks, pomisedes midagi Liirist kui muusast, siis sai Liiril mõõt täis, ta viskas poisi lihtsalt korterist välja.

Kolm nädalat ei teretanud nad peale seda intsidenti üksteist. Tegelikult nad ei juhtunudki trehvama. Ei tea, kas poiss hoidis kõrvale. Liiril unus juba kogu lugu meelest. Endine elurütm taastus, isegi igavust sigis omajagu pikkadesse õhtupoolikutesse. Ja sellepärast, kui Liiri ükskord uksekellahelina peale esikusse tatsas ust avama, oli ta päris rõõmuski, kui nägi noormeest koridoris. Ta lubas noormehel sisse tulla, keetis kohvi, ning viisakas kohmetu olend meeldis talle seekord. Rääkida millestki polnud, niisama pajatati — alustades ilmast ja lõpetades tervisega. Üldiselt oli see isegi tore õhtu.

Neile järgnes veel mõni. Poiss oli edaspidi veidi elavam, impulsiivsem, kuid kallale ei tulnud, põlvili ei laskunud, luulet ei lugenud, ehkki silmad põlesid tal peas.

Ja nende suhted oleksidki võinud jääda püsima saavutatud tasandile, kui poiss ühel päeval poleks Liiri juurde tulnud tõbisena ja palunud naisel talle poest leiba-piima tuua. Seejuures pakkus ta naisele oma palavikuliste sõrmede vahelt rasvast üherublast, mille Liiri instinktiivselt vastugi võttis. Poiss taarus koridori seinast tuge otsides oma korterisse tagasi, Liiri läks poodi. Ostis tellitu, viis poisile. Niiviisi sattus ta esimest korda võõraste apartementi, mis polnudki nii luksuslik, kui ta oli arvanud. Korter oli väike, tühi ja kraamimata. Poiss lamas aukuvajunud välivoodil, otse akna all, selle toppimata raamide vahelt õhkus külma. Ta magas parajasti, kõhis läbi une, ning mitme

meetri kaugusele oli tunda, et tal on kõrge palavik. Liiril polnud vajadustki oma peopesa ta laubale asetada. Ta siiski tegi seda. Ja ta ehmus tõsiselt. Muidugi oleks võinud kutsuda kiirabi. Kuid Liiri polnud abitute pabistajate killast, tal oli rohtusid, ta segas tervendavaid kuumi jookke, tegi kompressi, lühidalt — võttis haige oma hoole alla. Järgmisel päeval tööle ei läinud, istus kogu päeva tema juures, enda tupa noort meest siiski ei transportinud, enda korteri ta lukustas. Ta mõtles, et saab päeva-paariga poisi terveks, kuid oh ei! Haigus oli hoopis sügaval noore mehe sees, noor mees oli päris otsas. Sugulasi, kes väeti eest oleks võinud hoolitseda, poisil polnud. Paigutada teda haiglasse ei tulnud Liiril mõttesegi! Ja kas see oleks õnnestunudki. Liiri tegi ainuvõimaliku otsuse — ta võttis end mõneks ajaks töölt vabaks, sai palgata puhkuse.

Kui noormees juba silmad lahti tegi, võis temaga juttu ajada.

«Miks su korter nii tühi on?» küsis Liiri. «Kus on mööbel?»

«Vanemad võtsid selle enesega kaasa. Laadisid konteineritesse, viisid raudteejaama, laadisid rongi peale,» vastas noormees.

Liiri imestas. «Ja ühtegi ramatut pole sul. Ma mõtlesin, teil on kodus terve raamatukogu, tuhandeid köiteid.»

Raamatuid polnud tõesti kusagil näha. Mitte ühtegi. Selle eest vedeles kõikjal kaustikuid, üksikuid täiskirjutatud paberilehti, sedeleid — neid olid põrandad täis, neist oldi poriste jalatsitega ülegi käidud, Liiri küll polnud, aga siiski. . .

«Raamatud olen ma vähehaaval maha müünud, millest ma muidu elan, või siis niisama minema visanud. . .» rääkis haige. «Ma ei taha neid näha. Need on võltsid. Ma kirjutan uued. Ma kirjutan uue raamatukogu. Sa ei usu?»

«Usun,» ütles Liiri. Seda oli nii lihtne ütelda. Ta oli valmis ükskõik mida uskuma.

«Aga. . .» lisas Liiri. Talle näis, et vanemad ei hooli poisist vajalikul määral. Nad ei saatnud talle kirju, pakke, raha. Samuti ei tahtnud poeg vanemaid haiguse ajaks välja kutsuda, ei teatanud neile üldse oma tõvest, ei läkitanud telegrammi. «Sa ei hooli neist?»

«Nemad ka ei hooli minust,» vastas noormees. «Võib-olla ma olen võõras. Võõraspoeg.»

Liiri noogutas. Ei tea küll, kui tõsi see poisi jutt oli.

Poisi tervis ei läinud aga sugugi paremaks. Liiril ei tulnud pähe, et ta patsienti valesti võiks ravida; ta oleks pidanud tohtritega konsulteerima, aga ta ei teinud seda.

Vahel poiss sonis, aga siis, kui ta tervis jälle hooti parem oli, palus ta, et naine heidaks tema kõrvale pikali; ja Liiri lamas tema välivoodil tekil ning poiss püüdis naisolevust siis kõhna käega emmata; ta hakkas jälle luuletusi lugema, Liiri vahtis see aeg jälillil aknal ning tema elu tundus hetkel millegipärast küllaltki täiuslikuna. Sest radiaatorites mulksus soe vesi, autodemürin üles ei kostnud ning ümberringi oli

vaikne, tööle polnud vaja minna — ja see kõik sarnanes puhkusega mingis välismaa kuurordis.

Varsti pomises poiss jälle, et armastab Liirit, kuid Liirit see ei häirinud, pealegi ta ei uskunud pominat. Kõik oli siin elus valesti, valesti seatud, ikka armastati valet inimest ning poissi ei võinud ta ju jälle korterist välja visata — see oli poisi korter, sellepärast las kordab ta siin, mida tahab, arvas naine. Tal oli poisist kahju ja ta lasi ennast emmata, kallistada. Aga kui noor meesterahvas tulisemaks muutus, Liirit juba enda juurde teki alla hakkas tirima, siis läks rabelemiseks. Rabelemise hoos vajus välivoodi põrandale kokku ja nii see sinna jäigi, sest Liiri eemaldus, kohendas kleiti, ei tulnud enam käeulatusse, mis sest et poiss nüüd nuttis ja andeks palus.

Järsku oli Liiril kõigest kõrini.

Talle teatati ka töökohast parajasti, tulgu tagasi, on vaja komanderingusse minna, kedagi pole saata, Liiri on ainuke asjatundja lahendamist vajava küsimuse alal. Liiri oli lahkesti nõus. Ta tõi haigele naabrile veel poest süüa, tuulutas viimast korda tema tuba, ja lahkus. Poiss just magas, Liiri ei hakanud teda äratama, jättis talle vaid mittemidagiütleva kirjakese, umbes nii et — pea vastu! saa terveks! — ja kõik.

Tõesti, kõigest oli kõrini. Ta ei olnud enam plikakene.

Algul pidi ta komanderingus viibima vaid neli päeva, siis pikenes see nagu iseenesest nädalale, hiljem palus Liiri veel ühe nädala ise juurde, sest allasutuses, mille tööd ta kontrollima pidi, oli suur korralagedus. Liiri unustas luuletajast poisikese täielikult.

Linnake, milles Liiri nüüd elas, asus mere ääres, siin töötas ka talviti mingi sanatoorium. Liiri pandi sinna toidule ja tema lauanaabriks sattus üks umbes viiekümneaastane mees, kes puhkas sanatooriumis. Nagu mehe jutust selgus, oli ta lesk, naine oli hiljuti surnud, mees töötas maal, majandis aseesimehena. Tal oli üks infarkt juba olnud, ka vererõhk püsis kõrgel. Sellepärast ta raviski end. Mees oli tõsine inimene, mitte mingi kergemeelne seelikukütt. Ta ei löönud lauanaabrile ligi. Ometi said Liiri ja mees varsti headeks sõpradeks. Tekkisid ühised jalutuskäigud, koos käidi kinos. Teise nädala lõpus tegi mees Liirile abieluettepaneku. Liiri oli nõus. Nad pühitsesid oma otsustamist kohalikus restoranis piduliku õhtusöögiga. Ja tantsisid. Liiri jäi ruttu purju — mitte viinast, vaid õnnest, ootamatust seisusemuutusest — ta oli nüüd ju ikkagi nagu pruut, tulevane abielunaine, mis sest et mitte verinoor.

Ta nõustus kohe maale mehe juurde elama minema.

Liiril said tööasjad aetud, ka mehel lõppes tuusik, nad sõitsid kumbki oma koju. Aga Liiril polnudki see enam nagu kojusõit, ta pidi enda töölt lahti võtma ja oma tulevase mehe juurde elama sõitma — linnakorter ei olnud vajalik, selle võis rahumeeli linnale tagastada.

Kui Liiri rongis kodulinna poole loksus, pea uutest muljetest

ja ootustest uimane, siis tuli talle poiss jälle meelde, meelde tulid poisi loetud luuletused, tulid meelde üksikud sõnad, read, salmid. Need volasid kergelt ja sundimatult läbi naise teadvuse. Ja tekitasid mingisuguse erilise meeoleu, eufooria. Seegi sündmus — see poisi ravitsemine — asetus nagu omale kindlale kohale Liiri eluloos, see polnud enam midagi täiesti juhuslikku või pealesunnit. Ka see oli elu ise, kõik oli omal kohal ja omas ajas vajalik.

Kui Liiri ligines kodumajale, nägi ta juba kaugelt, et tema korteri aknad on pimedad, see oli loomulik. Aga pimedad olid ka naabrinorme mehe aknad. Võib-olla sai ta terveks, kindlasti pidi saama, ja teda pole kodus, mõtles Liiri. Kui üldse millestki mõtles. Sest ta seadis samme koduteel lihtsalt automaatselt ega vaevanud pead millegagi. Sellepärast läks ta esiteks oma korterisse, süütas esikus valguse. Korteri tundus nii armetu. Eriti nüüd, mil kusagil oli olemas peig, tulevane seaduslik mees, kelle kodu saamas ka Liiri koduks. Liiri oli juba hingega, südamega seal, selles tundmatus paigas. Praegu oli oma kodu võõras, süin polnud hea olla. Varem oli hea. See oli kõige armsam koht. Siia võis kõik mured, halvad meeled peita. Keegi polnud segamas. Praegu aga oleks kellegagi tahtnud vestelda, vaielda, oleks tahtnud avameelitseda, kiidelda, lõbus olla. Ta valas endale klaasikese likööri, seda tal oli, tal oli ka mitmeid veine, kuid ta soovis midagi kangemat, ta kobis diivanile, tõmbas ka jalad sellele, kuid televiisorit sisse ei lülitanud. Ta jõi väikeste sõõmudega likööri ära, elavnes, muutus energilisemaks. Midagi muud polnud teha, kellegi juurde polnud minna, tal polnud selles linnaosas häid tuttavaid; ta suundus oma naabrit vaatama. Paljast uudishimust. Või mingist sisemusse peidetud inertsist — tähendab, luulealdis poiss oli Liiri jaoks siiski olemas, omas teatud tähtsust.

Naabri uks oli lahti, Liiri ei kõlistanud uksekella, ta oli nii juba harjunud. Liiri sisenes, süütas tuled.

Kõik oli endistviisi. Toa põrand pabereid täis, neid oli veel juurde siginenud, vedeles kõikjal. Kõige rohkem oli paberilehti välivoodi all ja ümbruses, ka vooditekil, mille all praegugi lamas kõhnutud poiss. Liiri võttis mõned lehekused, luges, vaatas neid, ühele oli kirjutatud, aga võib-olla ka rohkematele: «Kus sa oled! Kus sa oled! Kus sa oled! Ma ootan sind. . .!»

Liiri karjatas. Jah.

Poiss ise oli surnud. Kindlasti juba mitu päeva tagasi.

«Kus sa oled, kus sa oled. . .» — ei ole teada, keda osatasid need sõnad, Liiri nime polnud kusagile kirjutatud. Vast ootas poiss oma ema, kõik võib olla.

Liiri korjas siiski need viimased paberid kokku, viis need ära oma korterisse, viskas prügikorvi.

Ta jõi veel ära veerand klaasi likööri, siis väljus ja helistas maja ees telefoniautomaadist miilitsasse. Ta ei teadnud tegelikult ju, kuhu teatada, arvas, kõige parem on siiski miilits.

See õhtu täitus igasuguste sekeldustega, asjaajamistega. Liiri andis ka tunnistusi, kuid ülejäānu eest pidid juba hoolitsema teised. Liiri aga ei võinud enam sellesse majja isegi ööbima jääda. Ta pidi kuhugi minema. Ta ei võinud üksi olla, und poleks niikuinii tulnud, ta kartis kaotada mõistuse. Võis juua enda täis, aga ega sellestki midagi tulusat oleks tulnud, teadmata, millega niisugune asi lõpeb.

Ja ta otsustas järgmist: sõidab oma tulevase mehe juurde, praegu kohe; hea oligi, et too elas kaugel, teises vabariigi otsas, sinna võis sõita öösise rongiga, saab tee peal veel mõtteid koguda.

Polegi paremat paika ilma peal, kui oma mehe kodu, iseenda tulevane pesa, olgu see ükskõik kus maailma ääres. Mõeldud-tehtud.

Ja öö veetis Liiri juba rongis.

Hommikul oli ta kohal, seisatus väikese linna pikal võõral pereroonil. Ta pidi mehe juurde sõitma küll alles kahe nädala pärast, aga olgu pealegi, mees peab aru saama — naise igatsus oli suur. Niikuinii on ju nende vahel kõik juba otsustatud. Ja ka mees on kindlasti kodus, sest oli laupäev.

Aga nüüd Liiri enam tegelikult ei kiirustanudki. Esiteks — ta ei tahtnud liiga vara mehe kodusse ilmuda, mees võib-olla magab veel. Teiseks — ta tahtis linnaga tutvuda, polnud varem siiakanti sattunud, tahtis poodides käia.

Ta sõi hommikueinet väikeses, kuid väga puhtas kohvikus, kus oli vähe inimesi ja väga maitsev kohv. Ka salat oli väga maitsev, selles oli värsket kanaliha, õunu, spinatit, värsket kurki ning mandariinilõike, suures linnas polnud tavalises söögikohas kunagi midagi taolist — kõik oli maitsetu ja seisnud. Siit sai ta isegi külma apelsinimahla. Ja magustoiduks võinuks tellida šokolaadisuflee või saiavormi pohladega. Kõik oli olemas, vähemalt menüüs. Kuid ta ei tahtnud enam rohkem midagi.

Talle meeldis see väikene mugav linnake. Siin keegi ei kiirustanud, kõigil paistis aega olevat.

Kella üheteistkümne paiku otsis Liiri mehe maja üles. See asus linna servas, oli võrdlemisi uus, kuigi mitte eriti originaalse arhitektuurilise lahendusega. Kahekordne, nagu peaaegu kõik uuema aja individuaalid.

Mees oli kodus, võttis naise rõõmsasti vastu. Ta näitas naisele isegi toa kätte, kus võiks ümber riietuda, reisiväsimumust puhata, samuti muud vajalikud ruumid. Nad pidid kohtuma taas lõunalauas.

Lõuna ajal kohtus Liiri ka teiste majaelanikega. Keegi talle küll kätt ei ulatanud, end ei tutvustanud. Teda vahiti mornilt. Lauas istusid peale Liiri ja mehe — mehe ämm, see tähendab, mehe esimese naise ema, siis veel mehe lapsed. Et need olemas olid — seda Liiri teadis. Vanem tütar oli juba kahekümne kuue aastane. See oli salkus juustega õnnetu noorik, kelle näolt ei kadunud hetkekski tigiduse ja kibestumuse ilme; ta oli lohakalt riides, ei rääkinud lauas sõnakestki, oli millegipärast viha täis ning näis ohtlik nagu lõhkema hakkav

pomm. Ülemisel korrusel karjus tema väikene laps; tütrel puudus mees, polnud kunagi olnudki. Teine tütar, samasugune kibestunud olemisega piiga, oli kuueteistaastane, ainult vanemast õest peajagu pikem; ta oli pikkade jalgade ning kätega aktseleerant ja ei meeldinud Liirile põrmugi. Ka noorem õde ei rääkinud Liiriga sõnakestki, eelistas vaikida; hiljem selgus, et noorem õde käis juba tööl, polnudki ülalpeetav. Noorim laps oli üheksa-aastane, poiss.

Lõuna möödus halvasti, pealegi polnud toit maitsev, ja Liiril puudus isu. Mees oli küll lahke.

Hiljem selgus veel, et ämm kasvatab lapsi, rohkem ämmal sugulasi pole ja ta elabki siin, on kogu aeg elanud, mujal tal elamist polegi.

Liiri oli kohal kolm päeva. Tema tuba oli küll vaikne, aga ülejäänud ruumides käis kogu aeg riid ja sõimlemine. Kord oli see tasane, siis jälle paisus rajuks, paukusid ukсед, varises krohv ning kõlises köögiinventar. Lagedesse tekkisid uued praod. Kõige suuremad kädistajad olid mehe tütre. Liiriga üldse ei räägitud, temale heideti vaid pipraseid pilke, kui ta end majas kusagil näitas.

Mees oli suurema aja päevast tööl. Ja kuigi ta oli sõbralik inimene, ei kiirustanud ta Liirit tagant — et, kallis, lähme viime paberid perekonnaseisuametisse sisse.

Neljanda päeva hommikul kutsus mees Liiri oma kabinetti. Liiri oli siin korra juba viibinud, ühel õhtul jõid nad siin mehega konjakit ja kohvi. Mees rääkis talle siis oma sugupuust — Liiri ei saanud millestki aru, ta vajus sügavale tumedasse nahksesse tugitooli ja vahtis ainiti raamatukappe, mida olid kõik seinad täis. Raamatud lõhnasid, olid vanaaegsed ja tundmatud, võõrad; ainult mõni tuttav raamatuselg torkas silma, nagu näiteks V. Truhhanovski «Winston Churchill», N. Moltšanovi «Kindral de Gaulle» ja «Antiigileksikoni» kaks tumepruuni köidet. . . Liiri vaikis tookord kuulekalt, kuulas, kuid mehe sõnade asemel tungisid kõrva maja muud helid — veesolin köögis, sisin ja sosistamine ning kirumine muudes tubades, keskenduda oli raske, Liiri oli justkui krambis. Kuid mehe lahke olek ja targad sõnad suutsid Liirit siiski rahustada, lohutada.

Nüüd, neljanda päeva hommikul, istus mees ise sellesse sügavasse tugitooli, kus ennist losutas õnnetu naine. Liiri seisis aga püsti kabineti keskel. Justkui ülekuulata. Mees rääkis, tema kõne oli selge, esitus julge. Ta ütles niimoodi:

«Liiri! Meie abielust ei tule midagi välja! Lapsed on vastu! Sa ju näed ise, mis majas toimub. Sa ei meeldi neile, ja ega asi olegi selles. . . Neile ei meeldiks keegi, ükskõik kelle ma siia tooks. Ämmaga ma saan veel hakkama, aga lapsed — nemad ei luba. Ja ma ei taha nendega suhteid rikkuda. Nad on ikkagi minu lapsed. Majandi autojuht viib sind jaama, ma ütlesin, et ta oleks poole tunni pärast siin, jõuad parajasti pakkida asjad. Ei! Ära ütle midagi, ära ütle! Ma ei taha, et sa ütleksid mõne labasuse. . .»

«Ma ei ütle midagi,» sõnas Liiri.

«Nii et oleme kokku leppinud,» jätkas mees. Ta tõusis nüüd tugitoolist, läks oma tammepuust kirjutuslaua taha, millel valitses puhtus ja kord, ja istus seal lihtsale kõvale toolile, muutus kuidagi väikseks ja haledaks.

Ning Liiri lahkus.

Ta sõitis jälle oma valgesse linnaossa ruudulisse majja, hakkas sealt kesklinnas tööl käima ning rutiinse tegevuse rütm võttis ta peagi jälle oma haardesse, sai tema käsutajaks, peremeheks, valdajaks.

ARVI SIIG

*

tuul tuul
päikselise suvelõpu klaar tuul
lehvivad leinakase piitsjad raod
lipendab virvendab lehestik
kollast ja haljast
rohelist halli
kohiseb lepikute pahupidi kasukas
paplihiiglased noogutavad
tuule müha on hele
see on hooti otsekui tulemüha
temas on aegu mitmeid aegu
armsaid ja hirmsaid
lehestikus viirastub nägusid
haarangulised ja haaratavad surmapitser näol
hobusenäod lehmanäod koeranäod
vanaema nägu lõpuks muldne ja krimpsus
nagu närtsinud kartul
silmasilmad
ja jälle rohelus rohelus rohelus päikselaik keskel
mälumets hingelagendik
valge vares keset musti lambaid

*

teave kujutus alateadvuse dessant
udu loob hõljub tiheneb
raudtee suundub ühegi tõkketa otse merre
rongi ei ole aga on vaksali tunne
on nagu oleks seljataga pikk rongisõit
tallinnast haapsallu läbi kidura läänemaa
või berliinist ostendesse läbi
sama kasina belgia
siis peaks ees üle vee olema inglismaa
uttu tungib laul merd sõidame võõra lipu all
udusireen röögatab otse kõrva ääres
me kapten on võõrast tõust
kauguses kaebleb ängistavalt teine
me seilame troopikas meeltes talv
ja jäämerel südames põud
nõrk laine limpsib vette kaduvaid rööpaid
tasapisi hakkab justkui hahetama
uduräbalaist klaarub pilt:
tääv käilakujuna püsti
konutab rannamadalal laguv laevakere
kivileegionil ta ümber
vana-rooma kiivrikullidena
kajakad

*

need vahaküpsusevärvi
kerge/raske südame/käega
rajatud paratamatuselinnad

kümnete tuhandete
katkenud juurtega inimeste varjupaigad
uue juurteta
kahepaikse põlvkonna kodu siiski kodu
televiisoriga mille tõde harib ja
tõelus hukutab
taranidega kes peavad end õigustatumaltki
elu peremeesteks
igavusega mis varjab endas
äraarvamatuid plahvatusohte

aga kui Maa on tõesti inimelu häll
ja hällist tuleb kord lahkuda
siis see tänane juurtetus võib-olla ongi
meie esimene psühholoogiline samm
kõiksuse kavas

pidetud vanainimesed
kukutavad end koidutunnil aknast asfaldile
aga tähelaevad jätkavad
läbi oma katastroofide teed

tuhandeid kordi päevas sõidavad autorattad
üle sulamärjal sillutisel
naeratava päikese

tänavaa ääres seisab
noor karkudega kaserivi

INDREK KRAAS

ÜHENDUS VAREMETEGA

Kui olin saanud kahekümne seitsme aastaseks, tahtsin ma kõigest hingest, et mu elus toimuks mingi pööre. See ebamäärane, kuid aina kasvav soov ei andnud mulle rahu. Mind vaevas tunne, et minu elu ei kulge talle saatuse poolt määratud kallaste vahel, aga selle tunde ületamiseks ei suutnud ma astuda ainsatki sammu. Väljaspool kodu ümbritsesid mind juhuslikud inimesed, kellel ei paistnud olevat mingeid probleeme, ja nende edukus ja pealiskaudne optimism ainult suurendasid minu ebakindlust. Hakkasin kartma, et aastad libisevad minust mööda nagu õhk, et olen kaldunud valele teele, millelt saadav kogemus ei aita mul kunagi mõista elu ja olemise sügavat tähendust. Pihtisin oma kartusest mehele, kelle sõnadel oli kaalu, ja tema eestkostel sai minust ametnik suures turustuskontoris. Too asutus elas parajasti üle oma õitsengut ja kaugeltki igat tööletahtjat ei võidud seal vastu võtta.

Mulle hakati maksma kakssada rubla kuus. Ametinimetus, mis niisuguse palga vääriliseks oli tunnistatud, kõlas tagasihoidlikult,

aga soovitaja vihjas seejuures päris otse, et see tähistab ainult esimest astet ülespoole viival redelil.

Suure osa minu tööajast kontoris hõivasid telefonikõned inimes- tega, kes esindasid mitmesuguseid organisatsioone. Kõige üldise- malt jagunesid need saajateks ja hankijateks. Vastavalt kehtinud korrale pidasin ma kõigi kõnede, telegrammide ja kirjade kohta täpset arvestust ja esitasin igal esmaspäeval oma töö kohta viieminu- tilise suulise aruande — kontorijuhataja suure kirjutuslaua ees püsti seistes. Ka kogu asjaajamistest vaba aja veetsin oma kabinetis ja vaatasin aknast välja. Möödasõitvate autode läikivatelt osadelt peegeldus vahel päike ja eredad valguskiired paiskusid siis läbi aknaklaasi ruumi.

Oma kontoritöö alguses oli mul väga raske ette aimata teistest asutustest tulevate telefonikõnede vaheaegu. Alles mõne kuu möö- dudes, kui minus ärkas ametnikuvaist ja ühenduses sellega lõdvenes kohusetundekramp, julgesin ma vahel väljuda koridori, et seal suit- setada sigaretti või lihtsalt jalutada. Vahel ilmusid sinna mõned minu kolleegid, kellega suheldes püüdsin jääda niipalju kui võimalik ainult ametitasandile.

Varsti laiendas kontor oma haaret ja minu töös toimus muuda- tus. Osa operatiivse iseloomuga asju anti mulle tundmatule inimesele kõrvalkabinetist, kes asus tööle vastloodud värsele ametikohale. Neil pärastlõunatundidel, mil ma varem telefonikõnesid ootasin, tuli mul nüüd uue tööjaotuse kohaselt tegelda ekspordialase kirja- vahetusega. Minu ees laual pidi lebama mõni järjekordsetest müügi- korraldustest — sinakas riigivapiga paber, millest jooksis üle punane diagonaaljoon ja millele oli alla kirjutatud ministeeriumi peavalit- suse juhataja. Ma ei osanud nende tundidega mõistlikult ringi käia, minus tarbetult edasielav kohusetunne ei leidnud soovitud vabane- mist. Ma vaatasin pabereid enda ees ja pikkamööda hakkas minus tekkima tunne, et olen üleaarne inimene. Sageli naasin lõunavahe- ajalt pudeli õllega, jõin selle tühjaks, vajusin seejärel tugitooli, kus lugesin mõnd kaasavõetud juhuslikku raamatut, kuni jäin magama. Kontoris oli sel ajal vaikne. Peaaegu kõik olid leidnud põhjuse lahkumiseks: kaubamajadesse trügima, tervisespordiga aega veetma, autoga sõitma, oma elu korraldama. Harilikult mängis kusagil kaugemal kabinetis raadio ja läbi une kandusid minuni kaunid muusikakatked. Ärkasin saate «Piirist piirini» avasignaalide peale ja minu masendus neil hetkedel oli nii sügav, et isegi lihtsaks tukkumiseks polnud enam julgust ega pealehakkamist. Klammerdu- sin kätega kirjutuslaua külge ja pilguga ekspordialasesse dokumen- tatsiooni. Olin kaotanud tegutsemisvõime ja selle tagajärjed olid hukatuslikud.

Juhtus nii, et ma unustasin ühe väga tähtsa kaubapartii teele- saatmisest informeerida peavalitsust telegrammiga. Partiiis oli seitse ja pool tonni külmutatud ahvenaid — täpse pikkusega neljateist-

kümnest kuni kuuteistkümne sentimeetrini — ja see oli mõeldud ühe Lääne-Euroopas asuva restorani jaoks. Mul on see meeles, sel hommikul, kui furgoonauto ahvenatega teele läks, sadas esimest lund, ma ise vormistasin kaubale saatelehed. Viie päeva pärast oli auto kohal, kuid minu uimasuse tõttu nii sealse peremehe kui meie peavalitsuse jaoks ootamatult. Järgnes rida rahvusvahelisi selgituskõnesid, järelepärimisi ja tarbetuid reaktsioone. Peavalitsuse juhataja helistas mulle isiklikult ja ütles, et olen siga. Kontoris hakati ülesannete jagamisel minust mööda vaatama. Kaubavaetus aga üha laienes ja uusi töökohustusi langes kabinetidesse nagu väljas tänavatele lund — sügis oli lõplikult üle läinud talveks. Hommikuti piinasid mind hirmsad eelaimused, aga ebasoosingu tõttu polnud mul neid tööl kellegagi jagada ja ma ei tea, kas see olekski aidanud vältida seda, mis ühel külmal hommikul äkki juhtus: kontor põles tulekahjus maani maha.

Ma viibisin katastroofipaigal umbes pool tundi ja võin kirjeldada, mida nägin. Mõned ametnikud, kellest ka kontori argitöös palju sõltus ja kelle karjäär läks kõigi silme all aina ülesmäge, olid ilmselt sel päeval saabunud väga varakult, mitu tundi enne tööpäeva ametlikku algust. Nad tegutsesid silmapaistva otsustavusega, külma-vereliselt kustutamise- ja päästetööde juhendades. Naistöötajad ja ujedama loomuga mehed olid pandud põlevast majast välja tassima toimikuid ja kaustu. Kusagilt hoone sisemusest, mitmetelt eri korrustelt kostsid karjed ja röögatused: «Arhiiv! Parteipiletid!!! Kassa! Ära mine!» Minu positsioon kontoris oli juba pikemat aega püsinud ebamäärasena ja ta jäi selleks ka hävingus. Seisin teistest eemal, minus kerkis ääretu ükskõiksus sel tunnil tolles paigas toimuva suhtes ja ma tervitasin seda tunnet senikogematu hullumeelse rahuga. Ma ei tormanud läbi tule ja suitsu, et päästa sealt mingit paberipahna. Jälgisin mõnda aega, kuidas punased ja erkkollased leegid paiskusid välja aknast, mille taga olin kaks aastat istunud ja tänavale vaadanud, suutmata ette aimata sündmuste niisugust käiku. Minu kirjutuslaud oli arvatavasti juba söestunud ja ühes selle sahtlis oli teiste paberite vahel ärakõrbenud raamat, mida viimastel päevadel töö juures lühikeste lõikudena lugenud olin. Teos oligi kirjutatud nii, katkenditena. See oli Juri Oleša «Ei ühtki päeva reata» ja oli müügile ilmunud võib-olla nädal enne kontori põlemist. Minu lähedal paaniliselt sagivate inimeste jutukatkeist võis aru saada, et üleval kontoris käis parajasti rahakapi päästmine ja varsti upitasid tule-tõrjujad selle ühele kolmanda korruse lahtisele aknale. Suurte pagunitega tule-tõrjeülemus, kes vaatles sündmusi kaugemalt, karjus läbi tulemõllu, et see on eeskirjade rikkumine: raha ei tohi hoida nii kõrgel. Rahvahulk hüüatas «Ahh!», kui kapp alla saadeti. Lumi selle ümber muutus veeks ja hakkas keema ning aurupilv tõusis õhku. Kolm kassaoperatsioonide eest vastutanud naist karjusid hullunult läbisegi «Raha! Raha!» ja tormasid seifi juurde, kuid kõrvetasid

end ära ja tõmbusid kiljudes ja appi hüüdes eemale. Sel hetkel vajus sisse kontori esindustiiva katus ja seal püsinud mehekõrgune rauast ja klaasist firmamärk kaldus ähvardavalt maja ees trügivate inimeste kohale. Loendamatuist suudest vallapääsenud karjatus lõhestas hommikut, sajad käed tõusid kaitset lootes ja mõni hüüdis Jumala nime, kui superkonstruktsioon sädemeid pildudes läbi õhu lendas ja rahva jalge ees vastu lumist maad lajatas. See oli viimne hoop neile, kes ikka veel ei tahtnud uskuda oma silmi. Inimesed, kes pikki aastaid olid seda embleemi omaks pidanud, tõmbusid niisuguse pildi ees kõssi, nagu oleksid nad valmis kõige alandavamaks ihunuhtluseks. Ümberringi võttis maad tardumus ja mõne hetke jooksul polnud kuulda mingeid hääli peale tuleleekide ja kustutusmasinate poolt tekitatu. Ja siis hakkasid põleva kontorihoone teiselt korruselt kostma kõigile nii tuttavad, nüüd aga võikalt kõlavad paugud — seal, palmide ja kummipuudega palistatud kohvikus, avanesid riitulitel ja kastides põrgukuumuse keskel šampanjapudelid.

See oli lõpp. Ma läksin koju. Teel astusin raamatupoodi ja ostsin maailmakuulsa kirjaniku kauaoodatud romaani. Inimloomust paljastava sisu tõttu oli sellele ennustatud suurt menu ja arvati, et raamatut on raske saada. Kuid sellehommikused sündmused olid varjutanud romaani ilmumise müügilettele ja poes ei olnud ühtegi ostjat.

Kohe koju jõudes hakkasin lugema. Kui lõpetasin, vaatasin aknast välja: oli möödunud viis tundi, ilm oli endiselt väga külm ja selge. Läksin telefoni juurde ja valisin oma kabineti numbri, sealt kostis tavalisi kutsuvaid signaale. Automaatika töötas endiselt, teadmata veel, et juba täiesti tarbetult.

BORISS PASTERNAK

LUULET ROMAANIST «DOKTOR ŽIVAGO»

Tõlkinud Marie Under

Sügis

Ma lasin kodakondseil minna,
kõik laiali mu lähedased,
nii looduses kui minu rinnas
suur üksindus on võtnud aset.

Nüüd sinuga siin metsamajas
ma kõigist eemal, lahti kistud.
Nii nagu laulus, teed ja rajad
on umbe kasvand poolenisti.

Palkseinad vaatavad nüüd ainult
me poole murelikult, nukralt,
me vastupanust loobund kainelt
ja ausalt läheme me hukka.

Kell kolm siin tõuseme me lauast,
mul raamat käes ja sinul tikand,
ja koidikul ei tea kui kaua
me suudelnud ja millal lakand.

Veel hunnitumalt koha puudes,
tuul, uljamalt sa müha aeva!
Ja eilse kibeduse kruusi
veel juure lisa tänast vaeva.

Kõik kiindumus ja veetlus, iha!
Las hajugem septembri pinges!
Kao, kaevu sügisuima üha!
Kas tardugem või hulluks mingem!

Sa õhtul endalt kleidi heidad
nii nagu metski oma lehed,
end minu sülelusse peidad
öökuues, mis siidtopsest ehit.

Mu hüvang sa, kui eksi hulgun,
kui elu vastikum kui haigus,
ent ilujuur eks ole julgus,
see kokku viib meid kõigis paigus.

Maa

Ja äkki Moskva kodusesse
noor kevad võimsalt murrab sisse.
Ja kapi tagant tuigub koi
ning suvekaabul roomleb loid,
ja kasukaid kaob kirstudesse.

Aeg käes on tõesti: üks-kaks-kolm
puust rõdudelle seatud juba
levkoid ja kuldlakk, õitsev uba.
Ja vabadusi hingab tuba
ja pööningutel lõhnab tolm.

Ning akendega, tõntsivõitu,
on uulits vennastumas, ja
üksteise üle enam võitu
öö valge ega koit ei saa.

Ja koridoris juha kuuldu,
mis väljas vabaduses tuuldub,
veetilkadelle mida undab,
mis neile jutustab aprill.
Tal on ju tuhat lugu tunda
sest inimvaevast-murest, mida
nüüd tarduv eha planku mööda
veel kerib — kuulnud küll ja küll.

Seesama segu tuld ja õudu,
mis väljas, üle kodu jõudis,
ja kõikjal õhk on kaotand pea.
Ja samu pajukasse, pungi,
ja sama valget elutungi
nii akendes kui teede reas,
nii töötoas, linnas rahva seas.

Miks nutab kaugus uduvinas,
ja kõdu kirbelt lõhnab ninas?
Eks selleks välja valit ma,
et vahemaade igavusi
ma peletaksin, üksindusi
ei tunneks linna ääremaa.

Seepärast, kui on puhkend kevad,
mu juure sõbrad kogunevad,
me õhtud — jumalagajätt,
me olengud on määramused,
et meie salakannatused
veel soendaks elu külma kätt.

MARINA TERVONEN

Tõlkinud Doris Kareva

Sinu värvid

*

Ja jälle riivab luule kare keel
mateeriat ta olemises kõrges. . .

Nii ikka näen Sind seismas õhtu eel —
selg kühmu tõmbund, üksildane, tõrges.

*

Rahvast täis oli nii nagu ikka.
Tulid sisse. Ja nähtamatut
puudutasid üht punkti. Ning valust
lõpuks ellu ma ärkasin.

Mõistatusliku freskona nägu
talvehämarustesse lõikus.
Liuglev lumi ja õhtune taevas
Sinu värvideks said.

*

Viibi minuga viiv...
Kõik, mis möödab, on pime.
Mis tulemas — hämar.

Kuidas? Misjaoks?
Ma ei tea.
Seda keegi ei tea.

Kõnele, laula —
ükspuha.
Paus kestab.

Ja langeb lumi.
Vaikne
just nagu Su hääl.

Variandid

1

Kõik me tuleme pimedusest.
Aeg-ajalt ta huikab meid.
Ära pööra veel ümber, ära.
Veel vara.

Kui kõik kärjed on täitund meest,
metsa tumedasse me kaome.
Ära isegi siis lase lahti mu kätt.
Kui saad.

2

Kõik me tuleme pimedusest.
Aeg-ajalt ta huikab meid.
Mõnel õhtul Su tumenev pilk
endasse kutsub...

Mööda õitsvat lõhnavat aasa
metsääreni oleme jõudnud.
Lase lahti mu käest säääl, kus tuikab
varju ja valguse piir.

*

P. S.

Ärme hüvasti jäta.
See juhtub iseendast.
Keegi ei ole julm —
lihtsalt selline aeg.

Hommikut näitab Su kell.
Minu omal on õhtu.
Sina kohtud. Ma kuulan
samme vaid lahkuvaid.

TARMO TEDER

HAUAS

Oli käre hommik. Hõõguv koni tumekollaseks imetud näppude vahel, sisenes Uisk kontoris. Ta oli pikkade salkus juustega, lühikest kasvu sooniline, terava nina ja suu ümbert natuke rokase täishabemega vihane hauakaevaja. Ta ärritus kergesti ja tihti hakkasid Uisu silmad kurjalt plinkima. Otsekui saatnuks ta neist hävitada ihkavaid noolekesi, ning paljud inimesed, kes teda asjatult tülitanud või talle vääralt lähenenud olid, löid kartma. Sest Uisk ei rääkinud ühtegi sõna, nohises ja kiiritas altkulmu oma tigidust.

Oli pime ja külm talvehommik. Osa hauakaevajaid ei suvatsenud nüüd üldse välja ilmuda, kombineerisid haiguslehti ja viilisid nõnda, et kontorinaine oli juhuslike töömeeste värbamisega püsti hädas. Seda enam, et kompressor oli rivist väljas. Ka Uisu paarimees pidas juba mitmendat päeva külmapühi ja hauad langesid Uisu kaela.

«Täna peab sisse võetud saama!» ühtaegu kamandas ja selgitas kontorinaine. «Homme kell üksteist juba matavad. Eile pidanuks alustama.»

«Eile, eile. . . Mine sa kurat võta, kui maa nagu raud. Eks proovi näridal!» viskas Uisk peaga ja sülitas õhku.

«Raske on muidugi, ma tean küll, aga ega siis inimest saa edasi lükata. Täna midagi rohkem ei ole. Kirjutan kõige kõrgema hinde alla. Praegu. . .» ehmus kontorinaine kiiresti seletades leebemaks.

«Mis sest hiirestitast veeretada. Sandi krossid!» parastas Uisk, lõi ukse pauguga kinni ja väljus kuuri alla riistadega kolistama. Virutas neid vihaga laiali ja valis kangi, kirka ja kaks erineva löikega labidat, haaras nad õlale ja vantsis platsile.

Kõigepealt tuli eemaldada lumi. Õnneks polnud seda palju ja Uisk kühveldas kiiresti, et tegevusest sooja saada. Siis aga paljandus jää. Sulad ja külmad olid vaheldumisi maa mõnetollise koorikuga katnud ja see kilp ajas Uisu juba sülitama. Koit venis veel, aga juba tagus Uisk vandudes ett, nõnda et killud lendasid. Ühes valgusega, mis silmadel juba seletada lubas, saigi nõutud maalapp paljaks. Täksija viskas riista käest, pistis töökindad vattjope küljetaskusse ja otsis põuest suitsukraami lagedale. «Priima» kihises kenasti kopsudesse ja hauakaevaja viha näis lahtuvat.

Agas ennast ära petta ei saanud kuidagi. Kõige hullem oli algamas ja Uisk teadis seda. Ta küll püüdis veel viivitada, otsekui lootes mingit üleloomulikku abi, vaatas siis ahastades veretavalt ergavat idataevast, haaras kangi ja kukkus raiuma.

Palju ei puudunud, et raud oleks külmunud maalt tagasi põrganud. Aga Uisk oli valinud ettenägelikult mürglil kirvesteravaks ihutud riista, mis kiilus nüüd hoopide all tolli või mõne jao tihkesse pinda. Uisu viha paisus ja iga kümme konna löögi järel toetus ta kangile ning urises habemesse kakskeelseid roppusi. Eriti tarvitas ta seejuures eesliidet «surnu», millele järgnes mingi bioloogiline eritis, ja lõpu punkteeris ta tavaliselt elundiga. Aga põrgupalve ohtrad variatsioonid ei parandanud närust enesetunnet.

Varsti olid märgistatud ruutmeetrid tihedalt augukesi täis löödud. Uisk haaras kirka ja raius aeg-ajalt hinge tõmmates. Kamakad eraldusid visalt, otsekui oleks kiivas maa eneses kadedalt kinni. Ja kui Uisu viha jälle üle kees, viskas ta kirka käest ja käristas lühikeste valangutega valju sõimu. Ta oli tigidus ise. Aga pääsu polnud kuhugi.

Uisus oli algusest peale küpsenud selge plaan, aga tundigi polnud veel ümber tiksunud. Aega ja hauda jagus veel küll. Ja ega see paljas aeg aidanudki. Seda tuli märkamatu tööga ühte sulatada. Nõnda võis meelega klaarimaks puhuda. Ja Uisul oli see mõrumast mõrum.

Ühe õhukese kihi võrra oli haud allapoole nükerdatud, nõnda kraabitud ja kratsitud, et augu kontuurid vaevu aimusid. Uisk oli kõvasti tööd teinud, aga tulemus nägi välja niru. Polnud, mida vaadata. Seepärast otsustas kaevaja nüüd hakata võtma astmete kaupa, nii sai suuremaid kamakaid, mida kõlbas labidaga tõsta. Hullu vaeva nägi Uisk ennast kangi, labida ja sõimuga allapoole närides. Maa oli ju vaatamata lume ja jää kaitsvale tekile sügavalt läbi külmunud. Uisk

juba teadis. O m a lõunaks pidi sõmer liiv vastas olema. Õhtuks auk.

Paari tunni pärast keeras tuisule. Päike oli märkamatuult harali puude tagusesse vatti mähkunud, külm veidi järele andnud, aga tuul seda hullemaks lõõtsunud. Talvise kalmistu hõredad võred ei pidanud iile ja varsti kõlksatasid hauakaevaja traatjates karvades ilakuljused. Pulstunud habe vastu vinget tuisku õieli, nohises ta tagedalt, nuuskas näppudega tatti, kiristas hambaid ja tagus vastukõlksuva raudkangiga külma maad.

Siis aga hakkas kang märgatavamalt sügavamale kiiluma. Uisul oli tegu, et pudedamaid korbatükke üles loopida. Varsti libises labidalt muist juba tagasi ja Uisk seisis kõhukorinani hauas aru pidamas. Vinnas ennast august välja ja vantsis kontorisse.

Lonks leiget teed, vorstikild ja paar suutäit võileiba kadusid vattjopet palitu vastu vahetades. Kõhtu ei tohtinud mingil juhul täis süüa. Kell oli juba pool kolm ja tal oli ainult seitse rubla. Tuli kiiresti teha. Aga nagu kiuste lasi buss ennast veerand tundi oodata. Viis-kuus peatust edasi-tagasi ja alaline saba neelasid oma osa.

Hämar juba ähvardas, kui Uisk tagasi auku maandus. Mõõda keret tuikas laiali soojalaine ja hoogsalt kukkus ta kühveldama. Sõmer maa juba lubas oma liiva võtta, tigidus näis taanduvat ja eemal, ettevaatlikult männi alla toetatuna, seisis üks hoolikalt propkaga kaetud «Lemmik». Üle poole veel järel ja pool haudagi oli juba sisse võetud. Labidaga vehkides võitles Uisk oma kiusatusega, lükkas seda edasi ning töö oli nüüd tema jaoks vähemalt mingigi mõte. Varsti kadusid hauakaevaja õlad juba maa alla, ja kuigi tuisuk ülevall hooti krae vahele külma puru keeras, hakkas Uisku nahk õhetama. Vattjopet ta muidugi seljast ei visanud, sest ega selle all toekat ihukatet enam polnudki. Redelikese oli ta juba abistavaks hauatrepiks paigutanud, nõnda et polnud erilist vaeva veel paar korda männialuse patarei jõu järele tõusta. Ohates takseeris ta kiiresti kahanenud vedelikku, asetas järelejäänud saja ülima hoolega varju ja mõõtis juba mitmendat korda latiga sügavust. Paar vaksa jäi veel vajaka. Tuli kiiresti teha. Hämarus juba.

Lõppu loopides kukkus liiva seest tagasi üks kont. Kaevaja võttis sääreluu pihku ja pidi selle esimese südametäiega august välja virutama, aga otseku oleks jumala silm teda näinud, läbis hauakaevajat tumm värin. Selle irvitades maha raputanud, kraapis ta labidaga väikese vao ja mattis luu haua nurka. Kui juba kondid tulema hakkasid, pidi piisama küll. Mõõt oli täis ja kolme punnsuutäiega pani Uisk oma tööle punkti. Korjas siis riistad kokku ja kadus õhtule.

Ta elas kuivetu emaga vana puumaja ühes toas. Köök oli ka, aga selle kärbestest täistäpitud seinad näisid püsti seisvat tänu haisule, mis seal alailma püsis. Vastavalt sellele, kuidas siibreid sättida ja vaheust hoida, küttis pliit nii kööki kui tuba. Paar riulit, laud ja mõned toolid, kapp toidunõudega ja nurgas kraanikauss — see oli kogu köögi sisu. Ja ega toaski polnud midagi enam peale suure

riidekapi. See jagas voodid eraldi, aga alghaisud olid juba ammu nõnda ühinenud, et vilunumgi nina poleks selle hapuka leha elemente eristanud.

Uisk kolistas välistrepil, komistas pimedas kijas vandudes millegi otsa ja lõi siis jalaga köögiukse valla. Kass kargas kräunatades eemale ja Uisk koperdas laua äärde mantlit maha ajama.

«Kas sa viina tõid?» räntsatas ta taburetile ja toetas käed pikalt lauale.

«Mis viina siin enam,» ohkas ema askeldama pugedes.

«Kurrat! Ma ju ütlesin, et õhtuks olgu olla! Toida sind nagu santi, aga omal mingu hing välja,» virutas vihane poeg südametäiega rusika vastu lauda. «Süüa!»

Kiiresti võttis ema praeahjust küpsetatud räimed, kastme ja kartulipoti, kapist leivataldriku ja aknalaualt ühe õllepudeli ning kandis täpseks kulunud liigutustega kõik ette. Õlu, mida hauakaevaja kohe sisse kulistas, näis ta tigidust veidi lahustavat. Moepärast näksis ta räime, sõi ära pool kartulit, aga leivast ja kastmest ei hoolinud.

«Rohkem ei ole või?» küsis ta kohe, kui pudel tühjaks sai.

Ema oli õppinud õllega laveerima ja toimetas teisegi pudeli lauale. Uisk teadis, et üle kahe tavaliselt ei osteta. Ta oli sellega harjunud. Aga loota võis siiski.

Kui ema läks esikusse kassi õue päästma, kusi Uisk solgipange. Selle haiseval pinnal värisesid sibulakoored. Tavaliselt tegi ta kraanikaussi, aga kama puha. Härmas peldik asus ju hoovis nagu paruni monument. Jättes nõöbid lahti süütas Uisk uue sigareti, võttis pooliku õllepudeli ja komberdas tuppa, kus ta kohe oma võidunud madratsi läpatisse vajus. Vaheldumisi mahvides ja lonksatades jõudis ta peagi oma vihavaigistajatega lõpule, ja kuigi Uisu peas välgatas veel idee võtta ema kummutisahtlist odekolonn, ei viitsinud roidunud keha oma iha järgida ning varsti käristas väsinud hauakaevaja norsata. Mitte miski ei läinud talle korda. Terve maailm oli talle üksainus suur haud.

ILMAR SÄRG

VIIS KROKIID

*

Sel suvel, kui mesilased
hullunult peret heitsid,
kõndisin veel rüüstamata
«Vanemuise» pargis,
laulud põues ja südames.
Sina tulid peale eksamit,
pidu Sinus kui sünnipäev,
ja läksid,
laulud koos Sinuga.

*

Võib ju jalutada
kahekesi
lõputu aeg
ümbes karupurskkaevu,
kui kingad ei pigista.
Kui pigistavad,
istuda pingile,
lükata nad jalast.

*

Nägin Sind täna
kolmel korral:
tulles rongilt,
trepil ja tänaval.
Sa ei tundnud
mind ära.
Vaatasin hetke kauem
kui sünnis.
Ega tundnud ka
enam.

*

Terve talve ei luuletanud ma.
Mured tulid, külmad olid,
töö rippus kaelas.
Raputasin end.
Nüüd näen —
kuu pärast lendavad mesilased tarust.
Mõtted
tulevad varem.

*

Sellest suvisest õhtupoolest
jäänud on vaid üks
pilt.
Käisime botaanikaaias
ja jäime vihma.
Vesi jooksis
läbi rihmikute,
parem
võtsid nad jalast.
Käsikäes läksime
auravale Toomele,
kõrvus kuulnud värside.
«Taat oli vali ja purjus peaga,
peksis ema kui hull,
ning nemad kumbki ei saanud teada,
kuivõrd valus on sul.»

ULADZIMIR ARLOV

JA TAAS OLEME SIIN . . .

Kunstnik Liavon Barazna
mälestuseks

Raman Galubovitši päevikust

Kui su ümber magatakse, siis sina oled see, kes ei ole neid äratanud.

Täna lugesin arheoloogist, kes haigestus katku, sest ta oli saanud keskaegsetest luudest nakkuse. Kas saab olla veel suuremat iulmust ja ülekohut kui inimese surm? Kuid karistus minevikult võib olla veelgi iubedam, kui möödunust ei hoolita. Meist endist võib saada Tänapäev ilma Tulevikuta, seega jääda Minevikuks ikka ja alati.

*Ründab kaugusse kihutav raiu,
teil silmis on aastate ihk.
Kuhu viib küll te ratsude aiu,
kelle vastu see sõiakas kihk?*

*Valgevene, kas sinu need poisid,
keda iälitamas nad veel —
on reetnud kes kodud ja koiad,
kel unund su komme, su keel?*

*Mõõk kätte nüüd tapluses särav,
hukuks saab meile võõrrahva leer!
Nad teadku, et kodumaa päralt
on me unelmad, mõte ja meel . . .**

Issand, mispärast me häbeneme teda nimetada geeniuseks?

Kui väljas on päev, siis see ei tähenda, et kõik, mis kuulub pimedusele, oleks paremini nähtav. Vastupidi, pimedus oskab ennast oivaliselt näidata valgusena.

Andekas inimene võib-olla ei iõuagi palju korda saata, kuid ta iäab ikkagi maa peale elama, nii nagu iäavad elama päikesekiired punaste õunte seemnetes.

Kui väga ma teda armastan . . .

Siinkohal märkmed katkevad.

* Valgevene kirjanduse klassiku Maksim Bagdanovitši (1891—1917) luuletusest «Jälitamine» (1916). (Autori märkus.)

Tol õhtul rääkisin talle kõik ära, kõik-kõik, nii nagu meie vaarvanemad viimsel pihtimisel.

Kuidagi nagu tavatu oli kogu see päev. Niihästi sellepärast, et me polnud terve kuu üksteist näinud, kui ka sellepärast, et öö läbi oli möllanud äike ja nüüd näis, nagu oleks kõik ümberkaudu — kuhjad heinaluhtadel, kärsikud sogased ojad — tekkinud alles tänase ööga ja tekkinud meie pärast.

Me sõitsime Vassili autoga vaikse metsajärve äärde. Oli juulikuu, abajad valendasid vesiroosidest, päike paistis nii soojalt, nii paitavalt.

Me õngitsesime lootsikust kalu, käisime suplemas, korjasime kõrgel kaldal üleküpsenud maasikaid, lükkides neid pikkadele rohukõrtele, ja kõik need üsnagi tavalised lihtsad toimingud omandasid minu jaoks mingi varjatud rõõmuka tähenduse.

Päev oli niisugune, et tingimata pidi midagi juhtuma. Ja juhtuski.

Me päästisime Vassiliga linnu.

Suur must künnivares, jõud juba lõppemas, peksis oma terve tiivaga vastu vett. Lootsiku kõrval jäi ta vaikseks ja andis ennast mulle kätte, kaldal aga hüppas paadist niiskele leetele ja jättis maha selgete jälgede rea kuni pajustikuni. Lahkudes vaatas künnivares tagasi täpselt inimese kombel.

«Üks memmeke ütles mulle: kui päästad linnu, oled päästnud inimese elu,» lausus Vassil mõtlikult.

Ei tea miks, aga just sel hetkel jõudsin kuidagi kergelt ja lihtsalt otsusele, et räägin talle kõik ära, ja see petlik kergus jäi mu südamesse õhtuni.

Võin vanduda, et mul mitte midagi mõttes ei olnud, vaid tahtsin ainult seda, et ta teaks, kuidas olen elanud. Kuid ilmselt oli hästi, et tegin seda siis, sest mõne päeva pärast sai ta pika anonüümkirja, kaks-teist või kolmteist lehekülge lapsepärast ümarkäekirja täis. Vassil andis selle mu kätte lugeda, ta ei tahtnud, et meie vahel midagi rääkimata oleks. Vahel ma mõtlen: kas oleks midagi muutunud, kui anonüümikiri oleks tulnud enne seda piinarikast ja õnnelikku õhtut? Ei, ei oleks muutunud, kuid ma olen väga rõõmus (mis sobimatu sõna siinkohal), et ta sai kõigest teada minult endalt.

Kuid see oli hiljem, aga tookord, pärast minu pihtimust, suitsetas Vassil akna all ja vaikis. Me ei süüdanud toas valgust, mina istusin diivaninurgas, jalad enda alla keritud. Akna ihmjale nelinurgale joonistus Vassili profiil, ei sugugi ilus, nina kartulikujuline, paksude huultega peaaegu nagu neegril. Ma vaatasin tema peale ja otsekui välkvalguses tuli äkki mõistmine, kuivõrd lähedaseks on see vanaldane pikka kasvu mees oma sigaretiga saledate sõrmede vahel mulle saanud, iseäranis nüüd, pärast minu vaevaga räägitud sõnu. Ja mäletan, et järgmisel hetkel ei tundnud ma mitte õnne, vaid kõrvetavat häbi. Mu kirgastus tundus olevat ebapuhas ja madal, sest ükskord, vähe aega enne toda teist,

kohutavat õhtut, oli mu elus samasugune pimestav purse juba olnud, kuid tookord seisis iidse katedraali teravnurkse akna tagapõhjal teistsuguse, noorusliku ja otsata armsa näoga mees.

Kuid Vassil nagu oleks saanud pilgu mu südamesse heita, tuli minu juurde ja suudles mind õrnalt oimukohale. Ning ma sain aru, et armastan neid mõlemat ja mul on seks õigus . . . Sest niisugune mu saatus juba on, mõru ja õnnelik.

Vassil Maksimavitš

Oi jõule-jõulukesi! . . .

Laulust

Tuleb ette päevi, kus su vaim on vajunud tukku otsekui kassipoeg ahjuvommil, su pea on tühi nagu kummulikeeratud pada ja kõige olulisem mõte, mis seal tekib, on umbes seda sorti: «Kui õige teeks ühe poti õlut?»

Ma olen ammuugi harjunud sellistest venivatest tusapäevadest heameelt tundma, sest nad on ikka ennustanud, et tulevad teistsugused päevad — kus mõtted on vilkad nagu mesilaste lendamine ja nende lustlikult sõeluvast sülemist võib välja õngitseda terveid peatükke uue raamatu jaoks.

Oli üks niisuguseid mittemidagiütlevaid päevi, õigupoolest õhtuid, kui ma läksin tegema oma tavapärast jalutuskäiku, kõndides pikkamisi mööda tänavat hõredalt ja mõtlikult helvetava lume läbipaistvas looris. Ja äkki . . . Esialgu ei tahtnud oma silmigi uskuda. Riikliku Kindlustuse hiiglasliku reklaami kumenduses liikus mulle vastu rongkäik, mille taolist oleks võinud näha kunagi ennemuiste vaid karukolgastes.

Kõige ees kargles «kits», pahupidi talupojakasukas ümber, kole ja koomiline mask peas, sarvedega ning habemenuustakuga. «Kitse» järel veeti ahela otsas «karu», see oli tõelise karunahaga ja külmast õhetava kahekümneaastase noormehe elurõõmsa näoga. Nende järel liikus terve salk poisse ja tüdrukuid, kolmel või neljal oli käes linasest riidest kotikene, nende pea kohal keset hõredaid laiu lumelemmeid aga liugus paljuharuline kullendav täht.

«Jõulupoisid!» käis magus võpatus läbi südame.

Ma küll arvasin, et mõni kineast tahab lihtsalt etnograafilist filmi teha, kuid hinge tekkis siiski pitsitavalt helge tunne. Ma olin äkki tagasi lapsepõlves, oma kodukülas, kus jõuluõhtul käidi samasuguse rookõrtest tähega õise pilkuva tähekülvi all, ammuaegsed laulud suus. Millal see oli, mis sajandil? Kas tõesti peab selle koht jääma vaid raamatutesse ja filmidesse? . . .

Koos teiste uudishimulistega hakkasin minagi jõulupoistele järele sammuma, mõteldes mingisuguse kaksipidise tundega, et äkki kõigest sellest — lapsepõlve meenutustest ja maskeeritud linnavurledega

kinost — saab korraliku jutustuse. Kuid siis hakkas kaadrites sündima asju, mis režissööril vaevalt olid ette nähtud.

Protsessiooni kõrval andis järsult pidurit rahvamalevlaste autobuss. «Kits» jätkas veel tembutavat karglemist, tükkides pealtvaatajaid puski-ma, kuid rongkäik peatus. Ümberringi tekkis kiiresti tihenev rahva-murd.

«Mis ballitamine-karnevaalitsemine siin käib?» adresseeris piht-kasukat kandev turske mees oma karmi küsimuse kõigile korraga.

«Käime jõulupoisteks,» vastas pikakasvuline nooruk rahulikult, see, kes hoidis ritva rookõrtest tähega.

«Kuidas seda mõista?»

«On niisugune rahvalik pühadekomme . . .» hakkas nooruk sele-tama.

«Kes need on?» pistis mehejõmm küsimuse vahele. «Tudengid?»

«Noh, ütleme, et tudengid,» vastas «karu» leplikult.

«Kodanikud tudengid! Palume laiali minna!»

Pisitasa hakkas seltskond vähenema, kuid vakka jäänud «kits», «karu» ja veel kuus-seitse kaaslast kogunesid tähte kandva noormehe ümber.

«Kas me rikume avalikku korda?» ei andnud nooruk järele.

«Just nimelt. Mis märk see teil seal kepi otsas on?»

«Jõulutäht.»

«Palun minuga naljad naljatamata jätta.»

Mehe kannatus katkes, ta andis käsu:

«Nii, teie oma «tähega» sinna autosse, teised on vabad.»

«Ei, ka meie sõidame kaasa,» ütles «karu» jonnakalt.

«Kes see nii kange mees on? Platsi laialt!» ei lasknud jõmm ennast häirida.

Ma tundsin selle mehe ära: kahe nädala eest juhatas ta üsnagi kuraasikalt minu kohtumist lugejatega ning isegi soovitas mulle tead-mata kelle nimel, et ma rohkem käsitleksin kaasajateemasid. (Huvitav, mida ta selle all mõistab?) Praegu aga olin mõtetega rohkem meie miilitsaülema Nestsjarovitši juures, kellega olime paar korda kalapüügil kokku sattunud. Tutvus oli mütsitutvus, kuid praegu kulus ära, sest imelikul kombel ma tundsin, et täna pean üle astuma oma ammusest reeglist mitte üheski selletaolises asjas vahele segada.

Vahepeal olid jõulupoisid hakanud autobussi istuma. Kohad olid seal osalt juba täidetud, seest kostis bravuurset laulu:

Ses külas, kus sündinud, kasvanud olen,
mul peedikas taskus, kui kõrtsust ma tulen.

Nügides õlaga eest ära naise, kes valjusti kuulutas oma arvamisi paljuharulise tähe kohta, pugedin rahvasummast läbi.

«Mis teie siia tükite?» peatas mind noor rahvamalevlane.

«Mina tulen nendega.»

«Mis jutt see on? Tahab nende piimahabemetega kaasa minna?»

vaatas turske mees kiiresti minu poole. Samas tundis ka tema mind ära ja tegi üllatanud näo.

«Tere õhtust. Materjali kogumas või?»

«Jaa,» vastasin sisemiselt muiates: olen jõudnud kaasajateema juurde.

Kui olime kohal, kadus rahvamalevlaste komandör kuhugi ära, mina aga võtsin kohe telefonitoru.

«Vassil Maksimavitš?! Millal me siis angerjaid püüdma läheme? Kustkohast, kustkohast? Mis tähendab — minu kuningriigist?» põrises kõnetorust Nestsjarovitši mahlakas bariton. «No mis tegemist sul seal on, kallis mees? Jäid minu kuttidega vahele või?»

«Andsin alla vabatahtlikult. Olen uusi süžeid otsimas. Kuid sinu kuttidest ma muuseas täna üldse aru ei saa . . .»

«Kuule, Vassil Maksimavitš,» muudeti torus intonatsiooni. «Sina kirjutad romaane ja mina ennast sinu asjusse ei sega. Sa tead ju, et sel maskeraadil on varjatud pealepressimise maik man? See peale kõige muu.»

Ma panin peopesa mikrofoni ümber ja lunisin edasi, pannes imeks iseennastki.

«Ivan Pjatrovitš,» — toon oli ülimalt sõbralik — «ka sinu memm on sind sünnitanud külas saunalaval. Kas oled tõesti unustanud, kuidas jõulupoisteks käidi?»

«Olgu,» kostis Nestsjarovitšilt peale pikka viivitust. «Teie vastutusel. Andke toru korrapidajale.»

Kinkides mulle võrdlemisi jaheda pilgu, teatas korrapidaja:

«Kõik on vabad. Kuid oma märgi jätate siia,» ütles ta pikakasvulisele noormehele, kelle käes oli jõulutäht. «Mitte iga möödamineja ei tea, mis märk see on.»

Kui ma välja tulin, ootasid poisid mind tänaval.

«Aitüma,» ütles pikakasvuline kõigi teiste nimel ning ta malbe naeratus meeldis mulle. «Me tundsim teid ära.»

«Aga minul kahjuks ei ole au . . .»

Pikakasvuline sirutas käe:

«Raman Galubovitš.»

«Sjargei,» tutvustas ennast «kits», välgutades maski tagant prille.

«Vintsuk,» kõlistas karu oma ketiga.

Tol õhtul laulsid jõulupoisid minugi korteri ukse taga.

Oli eidel kolme poega,
oi nüüd jõul on, jõuluaeg.
Tõusid vara hommikulla,
oi nüüd jõul on, jõuluaeg.
Pesid palged valge'eksi,
oi nüüd jõul on, jõuluaeg.

Panid hobud ratsemisse,
oi nüüd jõul on, jõuluaeg.
Sõitsid linna, Vilnoksesse,
oi nüüd jõul on, jõuluaeg.
Leidsid kolme pruudikesta,
oi nüüd jõul on, jõuluaeg.

Palju oleme surmanud endis,
mis sündimata . . .

Andrei Voznessenski

Mu endises elus tuli vahel ette päevi, kus võib-olla kõige sobimatul hetkel, kuskil restoranis või teiste pool külas, kui intiimselt mängis muusika ning klaasides tumendas vein, mind valdas mingi kummaline, seletamatu soov. Tõrjusin seda ikka tagasi, tundes samasugust häbi nagu siis, kui ma omal ajal, kaheksandas või üheksandas klassis, tahtsin kirjutada luuletusi, aga ei lubanud seda endale. See soov kadus vahel pikaks ajaks, aga tuli ootamatult jälle tagasi nagu kutsumatu külaline, tuues endaga käsitamatu igatsust, milleks polnud mingit põhjust.

Ma tundsin ahvatlust teadmata misjaoks minna vanaaegsesse linna-soppi, kus järsul lossimäel seisis valge katedraal. Ses ahvatluses oli millegi ootamist, ta peitis endas teadvustamatuid lootusi.

Kui palju korvamatuid kaotusi on inimestel, kes häbenevad oma imelisi soove, kustutades neid endis nagu küünlaid. Need ei ole minu sõnad, nõnda ütles kord Raman.

Aga tol laupäeval, kui me Veerakesega plaažil tutvusime kahe kollanokaga, polnud Ramani minu jaoks veel olemas. Meie rüütlid olid üsna noorukesed, kuid neil oli taskus raha ja meie otsustasime aidata poistel seda ära kulutada. Jõime plaažil šampust, siis aga kadus päike ära ja kollanokad tahtsid meid viia «Jubileinõ» restorani, mis oli linna parim.

Restorani uksele rippus silt «Eriteenindus» ja meil ei olnud poolteist tundi midagi peale hakata. Iseendalegi ootamatult tegin ettepaneku käia korraks katedraalis. Veerake vaatas mind sellise näoga, nagu oleksin nupust nikastanud, kuid rüütlid soostusid.

Ükski meist seda ei teadnud, aga tuli välja, et katedraalis on nüüd muuseum. On meeles, et vaatasin vanu pilte ja ikoone arglikult ning mõnesuguse nõutusega. Kõige rohkem pani mind hämmastama ühe pühaku näoilme. See oli nii maine, otsatult õnnetute ja tuttavate silmadega. Just samasugune pilk oli ema silmades, kui isa hilja õhtul uksest sisse pahvatas ning hakkas kõike segi pöörates otsima mingit raha, mis olla tema eest ära peidetud. Ma jäin selle ikooni ette seisma, kuni üks kollanokk vedas mind edasi, pildi juurde, millel langenud naine põlvili oma patte andeks palub. «Sina oled kümme korda ilusama figuuriga,» tegi ta teatavaks. Veerake itsitas tunnustavalt, komplimendi märkimiseks pani mu rüütli kergelt punastama, minul aga kihvatas tahtmine talle vastu kõrvu anda.

Me ei pannud tähele, millal oli meie juurde ilmunud pikka kasvu kõhetu noormees, kel olid pleekinud juuksed. Veerake taipas, et see on muuseumi töötaja, ning hakkas kohe pärima, palju kulda on läinud sammaste kuldamiseks. Noormees ei olnud sugugi minu maitse, aga Veerakese küsimus mulle millegipärast ei meeldinud.

Ta vastas ebatavalisel kombel — viis meid sellesama ikooni juurde, millelt vaatasid ema silmad, ja ütles, et kõik see kuld on vähem väärt kui need silmad. Siit tuleb välja, et valgevene vanad meistrid ei peljandud maalida jumalaema reaalsete naiste kujul. Aeg-ajalt tõmbas ta käega läbi oma juuste, vist erutusest, rääkis veel üht-teist, rääkis ilusti, ja ehk küll ma paljustki aru ei saanud, oli huvitav kuulata. Kuid huvitavusest hoolimata tärkas tema vastu vimm, hingepõhjas tekkis protest, nagu oleks see noormees sundinud mind tegema midagi ebavajalikku, mida ma ei taha. Samasugune tunne oli vist ka teistel, sest üks kollanokk lõi tas talle äkki vahele:

«Lühemalt, Sklifossovskil!»

Noormehe hallides silmades välgatas midagi teravat ja valulist, ta aval ilme tõmbus kinniseks, minu süda aga täitus tantsiskleva kahjurõõmuga. Välisukselt tagasi vaadates heitsin talle veel kord võiduka pilgu.

Restoranis jõin rohkem, kui mu komme oli, aga tavalist mõttetühja, kergelt ja lõbusat tuju ei tulnud mul kuidagi, oleks tahtnud kuhugi ära pugeda, olla üksinda. Kuid pärast läksime minu ühetoalisesse, magnetofon lärmas ning ma ei pannud tähele, millal Veerake oma partneriga ära auras, minu kollanokk aga hakkas mulle tantsu ajal ligi litsuma, äkki tõusis mul meeletu viha, virutasin talle vastu vahtimist ja mul õnnestus ta siiski uksest välja puksida. Edasi tulid unenäod õudsete koletistega, kes raame purustades piltidelt välja ronisid, Veerake oli palvetades põlvili röögatuma karvase lojuse ees ja kuskilt kaugemalt ikoonilt vaatas mu peale muuseuminoormees ema silmadega.

Teisel päeval leidsin, et viltu üle ukse oli üks sõna kriibitud. Ma kaapisin ust kööginoaga, ma nutsin oma abitudes ja ei tea miks mõtlesin sellesama pleekinud juustega noormehe peale.

Nädala aja pärast läksin jälle muuseumi.

(Järgneb)

HANDO RUNNEL

OMAST ELUST

1

Aeg-ajalt tahetakse autori käest autobiograafiat — autori enese jutustatud elulugu. Õigem oleks sellest tavast loobuda; see tava on autori meelest asjatu, teistegi meelest tarbetu. Kui tegemist on kirjaniku või kunstnikuga, on ta oma elu essentsi ju ikka oma kunstitöödesse pannud; kõnelda eraldi veel ka enese ajalikust elust on suuresti ainult oma odava ehavuse ja kõrvalseisjate odava uudishimu rahuldamise komme. Sellel kombel on muidugi juba kauges ajaloos kuulsad eelkäijad ja algatajad. Marcus Aureliuse raamat «Iseendale», Augustinuse ja Rousseau küpse meheas tehtud tagasivaated («Pihtimused») oma heitlikule elule on tänapäevani igat liiki inimeste «Mälestuste», «Memuaaride» ja «Autobiograafiate» ähmasteks, võib-olla isegi unustatud, aga siiski olemasolevateks, tegelikeks eeskujudeks. See komme on sealt. Kahjuks takerduvad paljud mälestusteraamatud mäletaja omaaegsete olude ja asjade kirjeldamisse, mäletaja ise vaob asjaks asjade hulka; paljud elulookirjeldused ei anna edasi selle inimese elu sisemist lugu, vaid takerduvad välisuse, «objektiivse ajaloo» seikade ja sündmuste rägasse, asendavad ühe teisega, ning inimene ise kaob ega tule esile. See tuleb sellest, et inimene ei tea, kes ta on, kui ta kõneleb iseendast. Ta on õppinud nägema, vaatama ja hindama kõike muud peale iseenda; seda teeb ta ka nüüd, kui ta peaks vaatama iseennast ja kõnelema omaenda lugu, hinge otsingute ja heitluste, katsumuste ja muundumiste ja millekski saamise lugu. Kellel seda lugu pole, ei saagi sellest rääkida. Kellel on, ei saa sellest kõnelda liiga vara, enne valmimist, enne viimase valiku tegemist, enne päralejõudmist. Autobiograafia ülimal kujul oleks niisiis selle ühiskondliku (pro eetilise) inimese enesetunde-teenkonna kokkuvõte. Olen ma selleks valmis oma meheea keskmistel aastatel (küpse ea kauneimaiks aastais ja inimea harjaks üldse peeti ju vanas Kreekas eluiga 40 ja 50 vahel nimetatud, akmē-perioodiks!) — Vaevalt! Kas see aeg jõuab kunagi? — Annaks taevast!

2

Niisiis ei ole ma võimeline kirjeldama elu mingi ühe ja äratuntud teekonnana, võin teha vaid üksikuid märkmeid oma elu kohta,

viidata mõnele ajanähtusele ning olukorrale, mille jäljed peaksid kuidagi hinges olema, mis on tundeid tekitanud ja mõtet toitnud, või lihtsamalt öeldes — millele mu hing ta enese omapära ja ehituse tõttu on kaasa kõlanud. Nõnda oma hingeelu meenutama hakates tahaks tagantjärele oma elatud aastaid jagada mitmesse järku. Need järgud ei erine üksteisest väga palju, kuid mingit erinevust märkan ma vähemalt varjundeis. Esimene aeg on muidugi lapsepõlv kodumaastikul. Need on aastad 1938 kuni 1945. See aeg möödus Järvamaal Võhmuta vallas Liutsalu külas Vaino (järvakate hääldust mööda Vainu) talus. Meie perekond oli sinna tulnud Võrumaalt, me erinesime ümbruskonnast keelelt ja kombeilt. See ahenas ja avardas maailma mõistmist ühelisi. N-ö võõrainana suhtlesime ümbrusega mõnevõrra vähem kui ümbrus omavahel — meil puudusid ju ümbrusega sugulussuhted. See eriasend lasi aga näha ja mõtestada kõiki inimesi ka keeleomanduse ja keeleorjuse seisukohalt, nagu neid on alati iseloomustatud varanduslikegi vahekordade kaudu. Seda elujärku varjundab ka otsene kokkupuude suure maailmapoliitikaga. Ei ole meeles kõik need tavallised lapsepõlvemängud ega toimingud, mis kõiki lapsepõlvi täidavad ja sisustavad, meeles on, et see kõik toimus suure õnnetuse ja katastroofi foonil, millest veel otsesemalt näisid mõjutatud olevat isad-emad ja kõik täiskasvanud. See õnnetus oli sõda oma erinevates faasides ala tõusvas ja mõõnavas ähvarduses. Vanemaid inimesi näis valitsevat suur erutus ja isegi hirm; lapsed ei tundnud hirmu, kuid nad said osa sellest maailma-aja painest, see oli kõikide tunnete tagataust. On kummaline, kui teravalt tundsid laste meeled tol ajal kodu ja kogu maailma poliitilise asupaigana näiliselt ainult jahedalt jälgides, lollikestena, sõnagi kaasa kõnelemata. Too maailm sööbis või lõikus hinge sellisena, nagu ta oli. Hilisemad elujärgud tõid maailma poliitilise kirjeldamise sõnades — skeemide, seletuste ja pühakute elulugude kaudu. Aga see polnud enam kunagi see — konkreetsusest sai abstraktsioon, tõelusekogemusest targutus. Pole poliitilisemat eluiga kui varane lapsepõlv — võiks kokku võtta ühe elu kogemuse.

Veidi teistsuguse tagapõhjaga oli kohustusliku kooliaja teenimise iga. Tol ajal oli koolikohustus seitse klassi, nõnda siis elujärk aastaist 1945—52. Sain õppida Jalgsema küla- ning Järva-Jaani ja Ambla alevikoolides. Seda iga võib nimetada sotsiaalse kogemuse ajajärguks. See aeg oli murranguline, kahtlemata murrangulisem kõigest järgnevatest elujärkudest, kas või sellepärast, et ta oli enne noid teisi. Murrang ei seisnenud ainult selles, et inimene läks kaitsvast kodust laiemasse ilma, inimeste sekka, kooli, vaid eeskätt selles, kui jõuliselt tungis lai ilma oma tahtmiste ning tegudega kõigi kodudesse, perekondadesse — kõige hingelähedasemasse pisiksmosesse. Sõda oli lõppenud ja Eestimaa seni ebamäärase püsivusega staatus oli lahenenud ühemõtteliseks püsiseisundiks. Iga uuendus, mis nüüd ühiskonna või rahva elus ette võeti, oli samuti püsiajalisema ilmega, oli palju selgemalt saatuslikum, oli palju ettemääravama mõjuga kui senised rindeolukorras tehtud muudatused ja manööverdused. Asjaolude tõenäoline lõplikkus heidutas võimalike halbade lahenduste kestmajäämise kohutavusega. Kõige enam kartis talurahvas taludest ilmajäämist — nende võõrandamist, riigistamist või ühistamist. Riigivõimu ametlikud esindajad olla kinnitanud küll mitmel korral, et Eestis ühistamist ei tule, kõik, kes sellist paanikat külvavad, on halvad ja vaenulikud inimesed. Siiski mindi talude ühistamisele ja kolhooside tegemisele 1948/49. aastal. Ühistamise-aktisioonile lisas kas tarvilikku või tarbetut vägivaldsuse värvingut (muidugi mõista küllarahva seas) üks teine äkiline aktisioon. Nimelt võeti peaaegu igast külast mõned talupojad ja nende perekonnad mingisuguse võtjatele teada oleva valiku alusel ning asustati ümber — itta, Siberisse ja mujale. Talurahvale pealepandud suured töö- ja maksukohustused jätkusid ka pärast ühistamist. Algas väsitav vaesusaeg külas. See elujärk tõi tegeliku hirmutunde juba ka lapse hinge- kesse. Ei olnud enam kodu lapse kindlus; tahtmatult oli ta (laps) jõudnud suure ilma valda. See aeg pani kõige kodusemal maastikul toimuva varal mõtlema õiglusest ja ülekohtust, inimesest ja isamaast, vaesusest ja vargusest, asusest ja valelikkusest, kindla-meelsusest ja argusest. See on kontuurjooni pidi kujutades peamine. See on foon; pisis- asjad, üksikjuhtumid, sajad seigad on peale selle, või enne seda. Olin lugema õppinud enne kooliminekut; viitsin tol kooliajal küllalt palju tunde raamatute juures, ent ega ma palju läbi lugeda ilmselt ei jõudnud. Lugemisel komistasin alatasa, jäin unistama või mõtisklema üksikute lausete või olukordade üle raamatuis. Nõnda mõtiskledes avastasin Piibliraamatu sisu mulle meeldivaid kohti.

Olen lugenud kümmet käsku ega ole neile leidnud kusagilt uut asendajat hiljemgi. Too raamat näitas ka, et maailm pole kunagi olnud eriti hea, ei kunagi kuigi mugav. Ma ei osanud midagi teha.

Nõnda sai too aeg läbi. Meid oli peres kolm venda ja üks õde. Olime vaeslapsed. Isa suri 1949. aasta suvel lastehalvatustõve epideemia ohvrina Amblas. Selleks ajaks oli ta taganenud tegelikust talupidamisest ja tervenisti üle läinud õpetajaametisse põllutöökoolis. Nüüd läksime tagasi kodukohta, mis oli nüüd juba ühismajand — kolhoos. Perekonna viletsusele ja vaesusele vaatamata jätkus mul nii palju enesearmastust, et mitte tagasi lükata ema soovitusi ikkagi kuidagi edasi õppida, ja just nimelt üldharivas keskkoolis (siis oli seal veel õppemaks), sest mingisuguse eriameti kiireks õppimiseks polnud mu vaim üldse valmis. Keskkoolis käisin Tartus ja Paides, lõpuklassi tegin koguni kodus õppides. Kasutasin erakortereid, jäin nende eest kindlasti midagi võlgu, kuid internaadielu tüdimus oli tekkinud juba algkoolipõlves Järva-Jaanis. Ühisel ei sobinud mu iseloomule, ma ei viitsinud ega jõudnud alati ennast karjas vajalikul määral maksma panna, aga tallata ei tahtnud lasta, tahtsin enam üksindust või vähemalt väiksemas seltskonnas viibida. Alati haarasid karjas juhi koha enda kätte tüübid, kes mulle eriti ei meeldinud ja kes siis oma karjaga tegid tempe, mis olid veel meeletumad ja mõistmatumad, kui ükski neist üksikult kunagi oleks teinud. Nõnda tahtsin ma saada vabaks eelkõige enese- sarnastest — oma eakaaslastest, oma põlvkonnast, kui nüüd targasti öelda. Seda elujärku võibki pidada kõige enesearmastaja- likumaks ajaks, see oli siis aastad 1953—1956. See oli täiesti uus aeg. See oli mingisuguse hingelise interreegnumi aeg — oldi vaba kõigest, oldi vaba kõigeks. Vaba muidugi suhteliselt; vaba välisest ilmast. Seda hoolikamalt kuulati oma sisemist häält — taheti teada: kes ma olen, mis muut saab? Võrdluseks võeti kõige lähemad sõbrad, kõige ligilähedasemad kaaslased. Neid arvestati, nendega võisteldi, nendega jagati au ja edukust. See oli pesakonnast lõpliku lahkumise ja omaette, sõltumatuks isendiks küpsemise tundeline aeg, mille lõppedes igaüks pidi varem või hiljem oma õlgadele võtma suured asjad, suured kohustused, suure koorma — oma oletatava elutöö. Sellest elujärgust ei oskagi muud öelda. Arvan nüüd, et tuln koolist välja mingi romantilise tundega kuidagimoodi inimühiskonnale, kas või õige piiratud kogukonnalegi (kihelkonnale! — ivotaks nüüd mõni nn globaalprobleemidega jalust rabav

kolumat) kasulik ja hea olla. Oli piiritu soov kuidagi «kaasa lüüa», ühiskondlikku elu «edasi viia», nagu öeldi. Siis ma arvasin, et kõik on inimeste hea tahte korral võimalik, vähemalt piiratud paigas kui mitte kõikjal kaugeis ilmanurgis. Nüüd pole ma selles muidugi enam nii veendunud.

5

Keskooli lõpukevadelt kutsuti 1938. aastal sündinud noormehed sõjakomissariaati sõjaväearvele võtmiseks. Sügis tähendanuks minu aastakäigu poiste kutsumist ajateenistusse. Väeteenistus oli tol ajal pikem praegusest (3—5 aastat vist). Teiseks, alternatiivseks elujätkuks olnuks ülikooli minek, kui kõik eksamid õnnestunuksid. Endalegi ootamatult peeti mind riviteenistuseks kõlbmatuks, mulle anti tagavaraväelase piletit, mind ei ähvardanud väeteenistus. See muutis elu lõdvemaks. Langes ära kannustav kohustus ilmtingimata edasi õppima pääseda. Piisas sellestki, kui jätkasin vaimuharimist väiksel-vaiksel EPA kaugõppetudengina. Külarahva seas elades paistis agronoomia-stuudium loomupärasema harimisviisina kui näiteks tegelemine keele ja kirjandusega. Nõnda jäid filoloogilised harrastused, mis ka hinge köitsid, sügavamaks südameasjaks, mitte avalikuks ettevõtteks. Niisugune kaksikelu täitis tervet seda elujärku. See aeg venis isegi pikale — 1957. aastast kuuekümnendate keskpaigani. Nähtavalt valmistusin saama õpetatud agronoomiks, samal ajal katsetasin ka ilukirjanduse (luule) kallal. Kummagi asja õnnestumises polnud veendunud. Kogu elu oli proovi peal. Varem või hiljem tuli ühest eluvõimalusest loobuda teise kasuks, aga enesekriitiline hoiak käis enesekindluse tundest ikka üle. Mida kaugemale jõudsin EPAs, seda rohkem hakkasin nägema suurpõllundust psühholoogilise probleemina; tegelik majandusjuht pidi aga «tootmise huvides» majandusasjade hingeelulise sisu tihtilugu ära unustama või maha salgama. See hingeeluline tasand majandusasjade juures oli muidugi heaks sillaks ilukirjanduse juurde minekuks, sest üks ilukirjanduse juurde valdavalt hingeeluliste seikade ja olmetega tegeldaksegi. Sõندانasin omi kirjakeelseid näidat alles siis, kui olin enda võimisest mingi lootuslikuma kujutelma saanud. Ajakiri «Looming» trükkis 1963 mõned mu luuletused. Sellest hetkest algas avalik ülekõlimine kirjanduse poolele. 1966. aasta kevadel kutsuti mind sama ajakirja toimetusse palgaliseks töötajaks. Kolisin Tallinna ja sellega lõppes pikk katsetamise- ja kaksik-elu-ajajärk.

6

Elasin Tallinnas 1973. aastani, sellest «Loomingu» teenistuses viis ja veerand aastat. Toda elujärku võiks nimetada viibimiseks vaimu väerinnal. Kirjanduslik tegutsemine täitis enamvähem kogu aja ja köitis kogu mõttejõu. Tegutsemist saatis siiras vaimustus. Samasugust vaimustust oli tunda kogu tollases kirjanduslikus õhkkonnas Tallinnas, Tartus, Moskvas ja mujal maailmaski. Toimetustöö — tegelemine võõraste käsikirjadega, mõttevahetused mitmesuguste vaimukandjatega (autoritega) — oli üheliisi meeldiv ja kasulik. Ja jälle mõjus see ajajärk omapärase stuudiumina, vabakasvatuse koolina. Kirjutasin ja avaldasin kolm-neli raamatukest luuletusi, õppisin kirjandusarvustusi kirjutama, tegin katseid filmikavandite koostamisel, tahtsin läheneda teatrile ja pildikunsti meistritele. Iga ilmunud raamatu järel kartsin pisut, et olen endast kõik olulise välja pannud, ära kirjutanud, edasi pole enam midagi kusa-gilt lüpsata. Ma ei tundnud ennast ideerikkana ega vormiosavana, ma ei lootnudki kuigi palju jõuda. Seepärast oli pisut üllatav endalegi, kui ikka veel ühe järjekordse raamatutäie olin kirjutanud ja veelgi kõik tagavarad ei paistnud päris otsa lõppenud olevat. Arvustus võttis mu raamatud vastu soosivalt, ette heideti vast lorilaululikkude labasust ja pisut ka nn natsionalistlikke ilminguid ideelisel tasandil. See viimane küsimustekompleks oli ilmselt mängus ka siis, kui «kasvatustlikel kaalutlustel» jäeti avalikus ajakirjanduses arvustamata 1972. aastal ilmunud «Lauluraamat...». Seal oli motiive, mis toonasele rindemeeste põlvkonnale olid liiga hingelähedased, et mõista või sallida ka mõnede ajaloos ettetulnud olukordade kõrvalseisvat ehk n-ö üldhumanistlikumat käsitust. «Lauluraamatu...» toime laiemale lugejaskonnale oli ühes mõttes siiski ootuspärane: paljud luuletused tollest raamatust said lauldavaks. Viisitegijad olid enamasti muusikalise auastmeta inimesed, n-ö asjaarmastajad. Ise tegid viisi ja ise laulsid. Pärast on ka järgmistest luulekogudest luuletusi laulusõnadeks otsitud ja kasutatud. Kui tolele elujärgule mingit märksõna külge mõelda, siis oli too küll kõige «esteetilisem» elujärk, mis mul olnud või üldse olla saab.

7

Lastevärsse (ja -jutuke) hakkasin proovima veidi hiljem, siis kui muud luuletused (luuletused üldse) hakkasid enam-vähem nii välja tulema, nagu neid enne kirjutamist olin tundnud, kui nad hakkasid tulema mängeldes. Päril algusaegadel juhtus ju peamiselt nii, et ei osanud oma vaimu kuidagi sõna-anumatesse ümber valada — alati loksus suur osa

mõtetest ja tundmusest üle ääre, luuletusse läks ainult mürdosa soovitus, ja ikka läks sinna midagi ülemäärast, soovimatut. Esimese lasteraamatuni jõudsin 1973. a. Raamatus oli paarkümmend luuletust, vastuvõtt tundus olema heatahtlik. Siiski häiris mõningaid lugejaid teadmine, et lasteraamatu autor on ise lasteta, koguni naiseta — paadunud poissmees. Nõnda nad kahtlesid nende laulude ehtsuses, kahtlustasid neid justkui mingis meelepetteelises võltsingus. Küsimus oli naljakas, aga mitte naeruväärne, sest ta avas (reetis) valdava kujutluse, nagu oleks igasugune kunstiline looming, sealhulgas ka luuletamine, ainult tõesti olnu ja tõesti öeldu pealt mahakirjutamine. Osalt oli siin tegemist maotse-dungliku elutarkuse — praktika on tõe kriiteerium! — järelmõtudega koolitatud inimeste seas. Justkui neist kriitilistest küsimistest virgutatuna äbiellusin siis ka mina, küll alles 1973. aasta lõpul; pärast seda, kui olin kolinud Tartusse. Sündisid lapsedki. Mahakirjutamisest pole ikkagi suurt välja tulnud — luuletamine jääb luuletamiseks. Aga üldiselt algas sellega jälle üks uus elujärk kindlasti. See elujärk kujunes jälle kord kaksikeluliseks. Taandusin vaimu väerinnalt justkui kõrvalisemasse paika, kirjandusega tegelemine tõmbus avalikest paikadest rohkem koduseinte vahele, luule ja kunsti kõrvale kerkis samaväärsena ja järjest väarikamana teine tõelus — perekond, kodu. Vana hea kodu pisut uuel kujul; kodu kujundina, sümbolina, hingepaigana peale argise askeldamise ruumika olemise. Tõelises autobiograafias peaks olema ilmtingimata peatükk nn naisküsimuse või armastuse teema kohta. See on ju igas eluloos oluline asi. Nagu öeldud, pole siinsed märkmed päriselt sellise iseloomuga; nad püsivad konventsionaalse jutu-puhumise tasemel, nad pole «pihtimused». Suhetes naisilmaga olen kaldunud jällegi pigem alalhoidlaste kui uuendajate hulka. Suhted naissooga on olnud üldiselt rõõmsad, aga põhimõtteliselt ka rasked. Inimene oma unistustes ja igatsustes on ju maksimalist. Armastus teise soo vastu on algselt samuti unistuslik, tähendab, et mõneti ka juba ettehaaravalt maksimalistlike nõudlustega teineteisele, ning see teeb kahe inimese ühendamis-katsed tõelusel alati rängaks. Nõnda palju üldiselt. Teiseks pole me keegi nii väga sõnastada proovinud oma vaateid armastusele või abielule, sest see on liiga õrn, liiga habras ja ebakindel asi. Sellest sõandab laia suuga jutustada ainult mõni doktor Noormann näiteks, teised enamasti pelgavad kõnelda liiga põhjalikult, pigem pööravad nad jutu lõõbiks, lõpetavad kareda naljaga, sest sügavamas hin-

gepõhjas on see teema tabu, seda ei tohigi nimetada — et su teod ei hakkaks osatama su targutusi. Kuidas olla armastatud, kuidas olla mees ja naine, sõltub lõpuks ju ka suuresti sellest, milline on ühiskonna üldisem kõlbeline komme. Armastuse kõrval liidab inimesi ja hoiab neid koos ka veel kohusetunne, ohvrimeel ja muud hingeomadused. On oluline, kas ühiskond ja tema kõlbeline komme toimib neid omadusi toetavalt või laostavalt, liitvalt või lahutavalt. Seda tuleks veel uurida.

8

Viimase paari-kolme aasta elutunde põhjal võiks oletada, et on järjekordselt jõutud ühte uude olekusse, uude elujärku. Eelmises elujärgus sai peasajalikult oma laste läbi õppida veel kord nägema üht vana eluväärtust uuel viisil — ja see väärtus on kestmine. Kaua ei olnud talupoegliku eesti rahva kestmisekujundiks ja sümboliks mitte küll nii väga inimesed või nende vaheldumine põlvkonniti, vaid hoopis see elamise ase, see taluüha maastikul näiteks, kus lähedased ja nii-öelda saatuseühtsed inimesed ja inimpõlved oma elu elasiid ja elamisest aimu said. Seda paika nimetati koduks. Kodu, mitte inimesed ise, oli kestmise kehastus. Uus aeg on uuel inimeselt ära võtnud (võõrandanud) tolle kestmise kodu. Kestvustunne peab kehastuma teistesse asjadesse. Üheks kestmise kujundiks on rändavamal rahvastel olnud sugupuud — esivanemad ning järeltulijad. Töölt tööle ja korterist korterisse rändaval inimesel kehastub kestmise sellesesamasse töösse, palgatöösse, mille igavikustab tema jaoks kauge ja õnnelik lõpp — pensioonipõlv, kus juba ilma edasise tööta hakkab tulema pidev pension. Edasi enese elust rääkides tuleb nentida, et viimase paari-kolme aasta jooksul olen ma tundmist mõõda veelgi kaugemale vajunud kõigest üliaktuaalsest, kaugemale igapäevasest kirjandusest ja organiseerimisest. Selle asemel on vaim viibinud — rohkem kui varem — kaugetes aegade enne meid. Olen olnud kirjanike, mõtlejate ning luuletajate seltsis, keda näiliselt enam pole, kuid kes on ja kestmise, kui nendega suhtlusse asuda. Seda elujärku võiks etteruttavalt ristida vast siis kirjanduslooliseks järguks. Ja ime küll: ka sellesse elujärku olen ma astunud ainult selleks, et veel midagi õppida, lihtsalt õppida. Hakkab paistma, et õppimine see inimese elutöö ongi. Õppida näilise eesmärgita, mis aga lõppkokkuvõttes tähendab, et sa ainult õpid ja avastad isennast kõige selle läbi, millesse oled süvenenud, millega on tekkinud osadustunne. Ja see on kestmine kestmise läbi. Kestmine vaimu läbi.

Oktoober 1983

LIISI OJAMAA

LUULET SINU SÜLES...*

Vist kõik eestlased teavad Runneli luuletusi. Isegi need, kes ilukirjandust ei loe, on kuulnud laule tema tekstidele. Aga vähesed on teda näinud: räägib ju kirjanik lugejatega enamasti raamatute kaudu, mitte näost näkku.

Kord kirjastuses külas käies silmasin seal istumas üht murelikku meest. Mulle meenutas ta miskipärast vesternite kangekaelset indiaanlast, tema tõmmu nägu ja mustad salkus juuksed ei näinud just eriti eestlase moodsid välja.

Pärastpoole selgus, et see oli luuletaja Hando Runnel. Mälust leidsin paar Runneli luuletust, mis olid nagu nende autorgi murelikud ja salkus. Sain ka teada, et Hando Runnel pole mitte ainult ise kirjanik, vaid ajab ka teiste, teenimatult unustatud kirjanike asju. Sellest tekkis mul Runneli vastu juba teatav aukartus. Otsisin «Enekesest» Runneli nime. Leidsin ka. Peaaegu kõiki seal mainitud raamatuid olin näinud. Puudusid ainult «Külavahelaulud». Aga tuli välja, et sellist raamatut pole olemaski. Nii et ka eesti kõige targem tüdruk eksib vahel.

Kui korraldasin suure otsingu mööda raamaturiituleid, sain üksteise järel kätte hulga Runneli luulekogusid. Kõigepealt puutus «Loomingu» Raamatukogude» hulgast pihku kõhnuke kollane raamat «Avalikud laulud». Järgmine oli «Lauluraamat ehk Mõõganeeleja ehk Kurbade kaitseks». Siis sattus ette roheline «Mõru ning mööduja», selle kaanefotol oli Runnel veelgi indiaanlaslikum kui tegelikult. Teisest riulist tuli lisaks mürgiselt must ja roheline «Kodu-käija», samast leidsin ka hõbedakirjalise kõite, pealkirjaks nagu pilkeks «Ei hõbedat, kulda». Veel sain sealt ähvardavsünge «Punaste õhtute purpuri» ja — oi seda kergendust — kirjandusnimestiku. 1964. aasta kassetivalikust tuli päevavalgele pisike «Maa lapsed». Ainult «Laulud tüdrukuga» pidin laenama. Lugemist jätkus nüüd mõneks ajaks.

Artiklikogu «Ei hõbedat, kulda» ajas hirmu nahka. Sain aru, et autori tarkus käib minu omast kauges kaares üle, ja jätsin õigel ajal järele. Siit-sealt vaadates polnudki nii kole. Paremini istuvad mulle siiski Runneli luuletused.

* Käesoleva aasta VIII—IX klasside vabariikliku kirjandusolümpiaadi auhinnatöö, avaldatakse pisut lühendatult.

Kogus «Maa lapsed» on Runneli kodumaa veel avar, päikeseline, rõõmus, kerge. See on maamehe, «maa lapse» lihtne ja ilus kodumaa oma vilja ning mulla muredes või rõõmudes. See on vaimustus ilusast loodusest, aga enamasti mitte midagi rohkemat. «Lauludes tüdrukuga» hakkab tasapisi tekkima uus kodumaatunnetus, valus ja tõsine. Ehtne Runnel ilmub alles «Avalikkudes lauludes» täies hiilguses: sapine, murelik, salkus ja tõmmu, ootamatu, ent mõnikord kodust ja kodumaast rääkides ka hell, õnnelik, rahulik. Selgesti on tunda, et see on armastatud maa, õrnalt hoitud õnnes ja visalt kaitstud hädas.

«Lauluraamat» meeldis mulle Runneli teostest kõige rohkem, just sellepärast, et seal on kõike. Enamik «Lauluraamatu» luuletusi on lühikesed, lihtsad, hingetungivad, ka naljakad. Võib-olla seda see «rahvalik kirjandus» olema peabki. Selles on nii õelat kui naljakat tabamist, igapäevaseid rõõme ja valusid, lasteluuletusi, mis kõlbavad igale eale.

«Mõru ning mööduja» näitab, et isegi kallist kodumaad on võimalik kujutada väga mõruna, nukrana, süngena, õnnetuna, võõraksjäävana jne. Sellest raamatust jäi lugemist takistav mulje, luuletused kippusid nagu võimuvõitluses üksteise kõri kallale ja kukile tükkima. Oli raske aru saada, kui kiri nii peenike ja salmid koos nagu silgud karbis.

«Kodu-käijas» saadab lugejat peaaegu algusest lõpuni kodumaa ja kodu üldse, kõigis varjundites, alates mõtlike, poolõnnelike luuletustega ja lõpetades suure lihtsa kodu- ning kodumaa-armastusega.

«Punaste õhtute purpur» näitab kodumaa kaitseks hambaid rohkem kui eelmised kogud. Aga seal on ka tsükkel «Ilus maa», kümme kaunist kodumaalaulu.

Väga raske on eristada Runneli kodumaaluuletusi muudest, sest peaaegu igas luuletuses on tuntav mingi koduarmastuse varjund, isegi kui vastavaid sõnu ei esine. Eriti valikkogus «Kodu-käija» mõjuvad kodumaateemalistena luuletused, mis mujal täiesti tagamõtteta paistsid olevat. Näiteks «Muruks kummel, muruks linnurohi» on «Maa lastes» lihtne looduspildike, aga «Kodu-käijas» tekitab seesama luuletus kujutluse visast ja vastu pidavast eesti rahvast.

Runneli kodumaa on ikka ennekõike Eesti, see on talle lähedane, ta on oma luu-

letustes osa väikesest Eestimaast. Vaid ühel korral räägib ta Eestist kui suure Nõukogude Liidu osast:

Ja siiski mõtlen ühest väikesest maast
See maa üks väike sõsar suures maades-
peres. . .
(«Oktoobrimõtted»)

Autor tunneb siin suurt väikese kaudu nagu paljudes teisteski luuletustes. Ei ole tema asi suuri tühje sõnu loopida. Ta räägib lihtsalt lihtsatest asjadest, aga kõik tabavad sellest sündinud suurt.

Kodu on kodumaa sümbol, ühes luuletuses otsesõnu samastatud: «koduküla, kodumaa» («Koduküla, kodumaa»).

Kodu on midagi nii tähtsat, et sellest saab rääkida vaid lihtsate ilusate sõnadega:

. . . see ongi minu kodu
muid märke ei oska ma anda
muid märke ei olegi temal.

(«Kodu»)

Koju, koju, kodus kodurahu,
nõder naine annab rändajale tuge,
koju, koju, kodus kodulõhnad,
tuul lööb looka õitsvaid kartuleid ja ube.
(«Idüll»)

Need igapäevased sõnad kannavad endaga soojust, headust, unustamatust, ja just see ongi kodu.

Koduõnneks piisab vähesest:

Ja siis ma nägin teda.
Ta peatus padriku serval.
Loom uhkete sarvedega.

(«Loom uhkete sarvedega»)

Kuigi Runneli luule on väga eestlaslik, ei ole selles igasuguseid Ukusid-Taarasid või muud muinasloba. Ta kasutab küll mõnes kohas rahvamüistendite tegelasi, aga nendegi luuletuste mõte on tänapäevane. Runnel laulab praegusest Eestist koos meie väikese maa suurte probleemidega, koos kummitavate minevikuarvude, maa ja linna vastuolude, mõõdalaskmiste ning mille kõigega veel. See on ikkagi ilus maa, kui osatakse hoida kodu ja traditsioone. . . mitte alati. Mitmes luuletuses kurdab autor, et unustatakse paljugi vana ja head:

See ängistus on tõde,
et ajad kaovad käest,
ja peale kasvand põlved
ei küsigi su käest.

(«Ma tean et päike liigub»)

Runneli kodumaaluulest ei puudu ka lõikav, hammustav toon. Ta räägib julmalt eestlaslikest vigadest, laiskusest ja ahnusest, ülbusest ja kurjast ülemeelikusest — kõigest, mis silma torkab ja südamevalu teeb. Aga

sedagi annab ju ootamatult salkus ja tõmmul moel edasi arendada:

Ilus on ikkagi isamaa pale,
kui sellelt pühkida kõik mis on vale!

Valet me tunneme, tõesti kõik teame,
ent kas just meie-need pühkima peame?
(«Pateetiline»)

Jätkub veel tumedamalt:

Pühime küll, ent kui mõtelda järgi:
äkki ei jäägi siis palju säält järgi?!

Kui Runnel võtab käsile tõlpluse, laiskuse, ahnuse ja kadeduse, siis kirjutab ta vihaga, ilusa ja mõjuva vihaga. Hammustamise mõnu on ka mõnu.

Raha eest tehti ropud naljad:
autoke omale osteti,
perse alla pisteti,
vastu värvavat sõideti.

(«Härja veri»)

Mõnes luuletuses autor lihtsalt nendib, et kodumaa asjad on korrast ära. Kurtes jääb ta osaks rahvast, üheks teiste seast, aga seegi läheb tal sapiselt, salkus ja tõmmult:

Mis on me pääl, kas jumalate viha,
et väändub vaim, et raisku tükib liha,
et nõrgub sülg, mis sapine ja viha,
et veretukseis tundub löömaiaha?
(«Mis on me pääl kas jumalate viha»)

Aeg-ajalt kutsub Runnel üles vigu paran-
dama:

Kaua sa kannatad kurbade naeru,
võta need võtmed ja viruta kaevu.
(«Kaua sa kannatad»)

Ja ärgitab võitlema:

Tuleks võtta see tuletungal,
mille Tuglas on pillanud peost
(«Viru vanne»)

Aga kas aitab seegi?

Need olid eesti kolud.
Need olid eesti olud.
(«Võllalaul»)

Või. . . ehk siiski? Sest:

Muuda ennast, muutub maailm,
mitte palju küll, kuid siiski sinu enda jagu;

kui on miljon suutjat, muutjat, lahkulööjat,
näiteks,
nähtavaks saab kohe üpris võimas vagul!

(«Muuda ennast»)

Laulud emast on Runnelil ikka tihedalt
koduga seotud. Kõigi inimeste mõttemaailma
loovad just vanemad ja kodumaa.

Kuni elab ema veel,
kestab ikka ema keel.
Kellel veel on isa ka,
hoitud on ta isa maa.

(«Perekondlik»)

Ta tunneb muret ema ja koos sellega
kodumaa pärast:

Ema minu ema
keegi kas mõtleb su pääle
Mõni ehk tuleb ja tõukab
huupi sind konarale jääle
eest kel hoidijat pole.

(«Ema minu ema»)

Ema ja ema-kodumaa on midagi püha,
mida ei tohi teotada:

Ema tehtud leiba
ära noaga lõika.

(«Ema tehtud leiba»)

Mõnikord võtab Runneli kodumaa-ar-
mastus esmapilgul hoopis ootamatuid vorme.

Luulet sinu süles
hardunult
mul soov on kuulda.

(«Luulet sinu süles»)

See paistab enam-vähem hariliku kauni
armastuslauluna. Kuid edasi:

...sinu süles kuulata neid tahan,
kodumaa.

Paremini ei saagi väljendada tundeid
kodumaa vastu. Ja kui ma hakkaksingi sõnu
otsima, kas oleks sellel mõtet? Miks siis üldse
kirjutada luuletusi, kui kõike saaks ümber
jutustada? Ühest ja samast luuletusest võivad
erinevad inimesed täiesti erinevaid asju välja
lugeda, ka neid, millel oma nimegi pole. Nii
on vist kõigegea, mis on tõeline kunst.

Mida ma Runnelit lugedes tunnen? See
on midagi suurt, sügavat ja härdakstegevat.
Kohati meenutab miski vanu kirikulaule,
naiivseid ja tõsiseid, kohati tekib rahvalaulu-
tunne, kohati paistab mängus olema midagi
raskestitaibatavat (ja milline on siis see aru-
saamise rõõm!), kohati on tegemist lustliku
lapsemeelsusega. Aga peaaegu kogu aeg on
kuskil mingi kripeldus, isegi kurbus. Ma ei
tea, millest see tuleb.

Kui ma hakkasin seda tööd kirjutama,
olin ma algul ainult hädas ja vaevas. Pooleli
jätta ei tahtnud ja nagu isegi ei julgenud. Siis
sain ma kuskilt kätte mingi tunde. Sõnad
tulid just sellised, nagu ma soovisin (või veidi
halvemad või ootamatult isegi veidi pare-
mad). Vaid üks asi tegi muret: kord oli mõtet
palju ja sõnu vähe, varsti jälle sõnu palju ja
mõtet vähe. Aga pastakas liikus ja tuju oli
hea. Selle töö tegemisest sain ma kaks kogem-
ust: esiteks, ära tiku midagi tegema, kui ei
tea, kas oskad, ja teiseks, imeline luule-
tõsiselt-lugemise ning töötamise õnn, kus as-
jad on kord hiiglasuured, samas tibatillukesed
ja kus kõik on osa kõigest.

Kui ma oleksin pooleli jätnud, aru saades,
et ma kõigest veel sugugi aru ei saa, oleksin
ma ilmselt kaotanud igasuguse lugupidamise
enda vastu ja igasuguse huvi Runneli vastu.
Aga ma ei suutnud juba alustatud asja nurka
visata. Ja kui mu töö kuskile ei kõlbakski,
siis vähemalt on mul see kogemus. Hea on
olla.

Muuda ennast, muutub maailm,
mitte palju küll, kuid siiski sinu enda
jagu...

Liisi Ojamaa, sündinud 1972. aastal, Tal-
linna 21. Keskkooli VIII klassi õpilane.

REIN RAUD

SISSEVAATEID LUULELUKKU 2

«Uus mahe stiil»

Taust

Kuigi kronoloogiliselt võttes on Euroopa luule alguspunktiks vanakreeka lüürika, ütleb renessansiajastu alguse itaalia luule meile kaasaegset tüüpi Euroopa luule kohta palju rohkem. Selleks on rida põhjusi. Dante ja Petrarca ajal väljakujunenud luulesüsteem on mõjutanud peaaegu kõiki järgnevate aegade suuri ja väikseid Euroopa kirjandusi ning ka praegu on tema vormiline ja tunnetuslik pärand selgesti tajutav. Eriti viimasel ajal on keskaja lõpu ja vararenessansi meeleolud uuesti päevakorraliseks muutunud. Sel perioodil algas ka suur mõttevoolude süntees. Antiikfilosoofia oli keskaja mõttele muidugi juba varem suurt mõju avaldanud, aga sugugi alati ei andnud ta ametlikult tunnustatavaid tulemusi. Alles XIII saj töötas Aquino Thomas välja ulatusliku süsteemi, mis viis Aristoteelse filosoofia vastavusse kristliku dogmaatikaga ning sellest ajast peale oli pöördumine antiikkultuuri poole põhimõtteliselt heaks kiidetud. Eelmistest sajanditest erinevalt ammutas XIII saj vajalikke mõtteid otse antiikallikatest; varem olid näiteks filosoofilised tekstid Euroopasse jõudnud sageli üle araabiakeelsete tõlgete. Ka kirjandusüldsuse huvi antiigi vastu tõuseb märgatavalt, kuid vähemalt sama olulisel kohal on ka araabia kultuuri mõju, mis tungis Euroopasse üle Hispaania ja Provence'i. Loomulikult jätkus täies elujõus ka katoliiklik kultuuritraditsioon, kusjuures järjest uute ketserlike ja pooltunnustatud usuvoolude esilekerkimine võis koos paavstivõimu tõusude ja langustega küll lõhestada keskaegse Euroopa ideoloogilist ühtsust, ent avaldas kultuurile pigem positiivset mõju. Nagu kultuurilooles ikka ei tähendanud ka siin erinevate mõttevoolude ühinemine nende mehhaanilist summat, mis oleks iseenesest absurdne, vaid moodustas uue ja omanäolise terviku. Mulle tundub, et just nimelt luules omandas see tervik kõige varem nähtavad piirjooned.

Ajalooliselt elas Itaalia XIII saj teisel poolel üle keerulist perioodi. Pärast Friedrich II Hohenstaufeni surma aastal 1250 hakkas keisrivõim Itaalias nõrgenema, mis tõi kaasa riigi põhjaliku lagunemise. Lõuna-Itaalia langes prantslaste kätte, hiljem eraldus nende valdustest Sitsiilia, kus tugevnes hispaanlaste poliitiline mõju. Kesk-Itaalias püsis

paavstlik Kirikuriik. Põhja-Itaalia killustus paljudeks pisikesteks riikideks, millest kujunesid tähtsamateks Veneetsia vabariik ja (veidi hiljem) Milaano hertsogiriik. Kirikuriigi ja Põhja-Itaalia vahele jäi Toskaana ala, mis jagunes samuti pisikesteks linnriikideks. Just need pisikesed riigid kujunesid sel ajal Itaalia juhtivateks kultuurikeskusteks. Nende seas oli nii poliitiliselt, majanduslikult kui kultuuriliselt kõige tugevam Firenze.

On säilinud huvitavaid statistilisi andmeid Firenze linna kohta XIV saj algul, mis peaksid niisii mõningate väikeste korrektiividega kehtima ka kõnealuse aja kohta (J. Burckhardti järgi): rahvaarv ligikaudu 90 000, iga-aastane sündivus ligikaudu 6000, kuus kooli, kus õppisid korraga 1000—1200 õpilast arvatama ja 8000—10 000 lugema, neli kõrgemat kooli, kus korraga 600 skolaari täiendasid ennast ladina keele ja loogika alal. Firenze haiglates oli kokku üle 1000 voodikoha. Riigi põhilised sisetulekuallikad olid tööstus (eeskätt sisseveetava villa töötlemine) ja pangandus, mis oli nii kõrgelt arenenud, et näiteks Inglise kuningriik oli kõnealusel ajal Firenze pankuritele võlgu üle miljoni kuldna. (Firenze keskmine riigitulu oli 300 000 kuldna aastas.) Majanduslikult oli see riik niisii üpriski heal järjel, poliitiliselt viis aga erineva orientatsiooniga parteide omavaheline võitlus järjest uute valitsemisvormide juurde. Firenze ajaloos on nii vabariiklike kui türanniaperioode, XV saj teisel poolel kehtis seal — tõsi küll, üsna lühikest aega — isegi Savonarola ainulaadne teokraatlik diktatuur. Kõnealusel ajal oli võim vabariigi käes, aga pidevad sisetülid, parteidevaheline vaen ja toetumine kord ühele, kord teisele välisele võimule muutsid olukorra nii segaseks, et keegi ei võinud kunagi ette arvata, mida lähitulevik toob. Aga kes teab, võib-olla oligi see ole ebastabiilsus üks põhjus, miks kujunes selle ajastu itaalia kultuuri juhtivaks keskuseks just Firenze ja mitte näiteks pisut jõukam ja märksa tasasema elulaadiga Veneetsia.

Kirjanduslikud tagamaad

Enne XIII sajandit ei ole itaaliakeelsest kirjandusest võimalik rääkida. Isegi Dante eluajal eelistasid paljud itaalia autorid oma mõ-

tete väljendamiseks kas ladina, prantsuse või provanssaali keelt. Eriti provanssaalikeelse kirjanduse tähtsus oli itaalia kirjanduse kujunemise jaoks väga suur, sest lähedases keeleruumis elas just Provence parajagu üle kõrgeimat kultuurilist õitsengut. See on ka arusaadav. Provence ei asunud ju kuigi kaugel ei katoliikliku kultuuri keskusest Roomast ega ka keskaegse mõttetarkuse metropoliit Pariisist, kuid siiski just piisavalt kaugel, et mitte nende vahetu mõju alla sattuda. Provence'i ülikute iseseisvus nõudis ka kultuurilist iseseisvust, võimalust ennast naabritele ka kultuuriliselt vastandada, sest kultuur oli tihealt aristokraatiaga seotud. Ning mis kõige peamine, Provence oli võimeline säilitama objektiivsust islami kultuuri vastu ning temaga suhtlema, sest araablaste edasitung Euroopasse oli selleks ajaks juba väga ammu peatatud — ainult hispaanlaste jaoks jäid nad ikka veel anastajateks, kelle kõik eluavalduused olid kurjast. Muidugi nõub provanssaali luulekultuuri põhjalikum käsitlemine hoopis pikemat arutlust — olgu siin ainult öeldud, et kõnealuseks ajaks oli ta täiesti välja kujunenud ning avaldas naabritele nii oma sisu kui vormiga väga tugevat mõju.

XIII saj esimesel poolel hakkaski Friedrich II õukonnas Palermos arenema eelkõige provanssaali eeskujudele toetuv epigooniline rahvakeelne armastusluule, nn. sitsiilia stiil, millel ei ole kirjandusloo jaoks vist palju suuremat tähtsust, kui et just seal on kirjutatud maailma esimesi teadaolevaid sonette (kõige esimese soneti autoriks on arvatavasti Friedrichi peaminister Piero delle Vigne). Sitsiilia stiil oli tuntud ka mujal, näiteks Firenzez viljeles seda Dante Alighieri kaasaegne Dante da Maiano, kes ongi arvatavasti sitsiilia stiili üks kuulsamaid esindajaid. Aga kuna sellel stiilil puudus elav suhe nii itaalia keele kui vaimuga, hakkasid luuletajad mujal Itaalias peagi otsima uusi ja täpsemaid võimalusi oma tunnete ja mõtete väljendamiseks.

Uus mahe stiil

Üsna varsti kerkiski esile luulekoolkond, mille kaanonid vastasid kultuuriüldsuse nõudmistele. Kirjandusloos on ta tuntud kui «uue maheda stiili» koolkond ja tema loojaks tunnustatakse üldiselt Bologna luuletaja Guido Guinizelli (1230?—1276).

Ka uus mahe stiil kasutas provanssaali luuletehnikat elemente, aga Guinizelli ja tema järgijad ei võtnud trubaduuride kaanonit mehhaaniliselt üle, vaid seostasid selle oma mõttelaadiga. Provanssaali traditsioonist jäeti kehtima üks selle põhilisi sisulisi jooni, nimelt pühendumus. Luuletaja pidi kogu oma elu ja mõtted pühendama armastatud daami teenimisele ja ülistamisele, milles ei ole raske

ära tunda paralleeli rüütlimaailma südame-daami teenimisega. Nagu rüütel pidi ka luuletaja kõhklemata täitma oma senjööri kärke — selleks oli Amor, keda ei kujutatud sugugi mitte vallatu poisikesena, vaid tõsise ja süsteemikindlalt tegutseva võimuna, olgugi et alati polnud tema taotlused inimestele arusaadavad. Teine tegelane, keda seda tüüpi luules sageli kohata võib, on Surm — vaenlane, kes oma pideva mõttelise kohalviibimisega ahistab nii armastajat kui armastatut. Armastaja päästmine Surma küüsis on üldiselt armastatu võimuses, aga armastatu kaitseks ei ole midagi võimalik ära teha. Selline Surma käsitlus on elu üldise ebastabiilsuse taustal ülimalt loogiline.

Mis puutub armastatud daami, siis tema ei pruukinud ise üldse⁶ teada, milliseid kirglike luuletusi temale on kirjutatud. Luuletajate pühendumus oli reeglina ainult hingeline. Nende luuletusi võidi ju üldiselt teada, aga oma isiklike tagamaid hoidsid nad rangelt saladuses — alles palju hiljem võisid nad oma tegeliku tausta avada, nagu seda tegi Dante oma raamatus «Vita nova». See saladuslikkus peegeldus loomulikult ka luuletustes ning aitas neis kaasa sisepeegeldusele.

Sageli moodustasid ühele daamile pühendatud luuletused loomulikke tsükleid, kus olid esindatud erinevad meeleolud ja erinevad hingeseisundid. Armastatud daami elukäigust saame me sealt üsna vähe kuulda, sest uue maheda stiili luule on eelkõige minakeskne, tema sihiks on üldiselt oma armastusvaevade kirjeldamisega esile kutsuda lugelate kaastunnet, sest keegi nende hulgast on ju ka autori südamedaam. Ainult armastatu surm kajastub ka luuletaja loomingu kindlasti, sest see muudab oluliselt luuleilma jõudude tasakaalu.

Niisuguste reeglite järgi loodud luuleilm oli enam-vähem kõigi luuletajate jaoks ühine, mis võimaldas ka süsteemisest dialoogi. Tervikuna asus see luuleilm kuskil tegeliku elu ja mõttelooika piiril ning võttis mõjutusi vastu pigem kujutlusest kui tõelisest maailmast. Provanssaali luuletajate pühendumus jäi selles mõttes itaallastele alla, sest trubaduurid kas teadvustasid oma aristokraatlikku päritolu või, kellel see puudus, jälgendasid seda üldise luulekonventsiooni huvides. See-ga oli nende luules aristokraatlik või rüütellik sümboolika ülimalt loogiline. Uue maheda stiili kontekstis omandab analoogiline sümboolika hoopis teistsuguse varjundi. Selle luulekultuuri keskus oli Firenze, kus valitses vabariiklik häälestus ning firentslased ei püüdnud ennast sugugi aristokraatideks teha ega neid järele aimata. Selle asemel viivad nad rüütlite ühiskonna mõtteseosed üle oma pühendumuse loodud mõtteilma ja

esinevad seal nendena, kes nad tegelikult ongi — vaimuaadlikena, tundlike armunute rüütliordu liikmetena, kõikvõimsa Amori vassallidena, kes võivad igapäevase elu tasandil olla nii edukad poliitikud kui tühised ametnikud. Luule seisukohalt kulges nende tõeline elu just selles igapäevast tegelikkust enamjalt eiravas mõtteilmas.

Toon nüüd kaks näidet uue maheda stiili luulest. Esimese soneti autor on Guido Guinizelli, teise on kirjutanud Cino da Pistoia, kelles sai kunagi hiljem Petrarca luuleõpetaja. Kahjaks puudub siit Guido Cavalcanti, keda on peetud Dante kõrval parimaks selle koolkonna esindajaks üldse, kuid kelle luuletuste peamine võlu — nende kõla ja erinevate keeletasandite ühendamine tervikuks — on tõlkes niikuinii edastamatu.

GUIDO GUINIZELLI

Ma olen näinud paistmas koidutähe noort valgust taevalael veel enne koitu. Ta inimkuju võtnud on, ei lähe nüüd korda lüüa mingil valgusel ta loitu.

Ja lume habras sära talle pähe on loonud pilgu, armsast lummast hoitu; ei leidu kristlast ilmas, kas või vähe kel hingest leiaks voorus sarnast toitu.

Ka minu rinda Amor kiilu tagus ja ohketander saanud on mu lihast. End hoian. Püsiks vaid mu kõne vagus.

Sest muidu saab ta teada minu ihast, et oleks ta mu teener, tumm ja magus ning tunneks sama armu piina vihast.

CINO DA PISTOIA

Mu kaunis daam, las teie käsi mahe peos peab mu hinge, surevat, kuid visa. Ka Amori teeb nukraks hingekisa, mis siis, et tabas mind ta noolterahe.

Mu tema orjaks tegi teie sõna jahe. Ta silmis mulle palju au ei lisa, et ütlesin: Teen, käskija ja isa, mis minult nõuad, sündigu su tahe.

Ma tean, ei või te väärust tunnistada, kuid Surm mind julmalt petab oma kasuks ja kaeveldes vaid kuulen tema ilku.

Õrn daam, kas äkki selle eest teilt tasuks, et vapras rahus kõnnin surma rada, saan eluajal veel paar hella pilku?

Cino da Pistoia ajaks oli uus mahe stiil juba täiesti välja kujunenud ning midagi sisuliselt uut see luuletaja talle ei lisanud. Esimesel pilgul võib tunduda, et korrapärestatud ja kindlate reeglitega mõtteilm takistab inimeste

isikupäraste joonte avaldumist luules, aga see ei ole päris õige. Koolkonna parimad esindajad, sealhulgas muidugi Dante ja Cavalcanti, olid ka oma loomingus vägagi individuaalsed, kuigi ei püüdnud sugugi seatud piire ületada. Samas ei olnud uue maheda stiili kaanon ka kellelegi kohustulik. Näiteks Cecco Angiolieri (1260?—1313) võttis oma luules täiesti vastupidise hoiaku, ülistas südamedaamina lihtsat tüdrukut, kelle negatiivseid loomujooni ta ei varjanud, ega põrganud tagasi isegi jämekoomiliste elementide ees. Kuigi tema luule oli tõenäoliselt rahvapärasem, ei küündinud ta ka omas laadis uue maheda stiili tugevamate esindajate tasemeni.

Dante Alighieri

Vaieldamatult on tolle ajastu suurim itaalia kirjanik Dante ning ka järgnevates ajastutes ja maailma teistes kirjandustes ei leidu talle kuigi palju võrdväärseid. Oma kuulsuse eest on ta eelkõige tänu võlgu muidugi oma peateosele, «Jumalikule komöödiale», aga küllap oleks piisanud ka tema lüürilistest luulest, et tema nime maailmakirjandusse püsima jätta. Oma uue maheda stiili reeglite järgi kirjutatud luuletused on ta hiljem kogunud raamatusse pealkirjaga «Vita nova» ehk «Uus elu», kus nad on varustatud kommentaaride ja rohkete visioonide kirjeldustega. Pühendatud on nad väheste eranditega tema armastatule Beatricele, kes mäletatavasti esineb olulisel kohal ka «Jumalikus komöödias». Lisaks sisaldab «Vita nova» ka rohkeid kommentaare, mis käsitlevad luuletekstide erinevaid tasandeid, samuti mitmesuguste luuletama ajendanud sündmuste ja Amori-teenistust kujutavate visioonide kirjeldusi. Ükski seletav ümberjutustus ei suudaks Dante stiilist piisavalt ettekujustust anda, seetõttu tahaksin tuua siin näitena ära raamatu esimesed kolm peatükki, sissejuhatusest esimese luuletuseni.

DANTE ALIGHIERI

Katkend raamatust «Vita nova»

I

Minu mälu raamatu selles osas, mille eel pole just palju lugemisväärsust, leidub lõik, mis ütleb: «Incipit vita nova».¹ Ja selle lõigu järel leian ma kirja panduna sõnad, milliseid on mu kavatsus ka selles pisikeses raamatus edasi anda, ning kui mitte just kõiki, siis vähemalt nende sõnumit.

II

Üheksa korda juba oli pärast minu sündimist pöördunud valguse taevas tagasi nagu

¹ (lad) On alanud uus elu.

ühte ja samasse punkti, nagu oma tõelise ringkäigu algusse, kui minu silmadele ilmus esimene korda mu meele õnnistatud daam, paljudest Beatriceks nimetatud, sest nad ei teadnud tema tõelist nime. Nii kaua oli ta siis juba viibinud selles elus, et tema ajal oli tähtede taevas jõudnud pöörduda ida poole ühe võrra kraadi kaheteistkümnest osast, nõnda ilmus ta mulle oma üheksanda eluaasta alguses, mina taas nägin teda oma üheksanda lõpul. Ta ilmus mulle rüütatuna õilsaimasse värvi, tagasihoidlikku ja ausasse punasse, võõratult ja ehitult viisil, mis oli tema noorele eale sobilik. Sel hetkel, ütlen ma tõesti, hakkas elu vaim, kelle asupaik on südame kõige salajasemas kambris, värisema niisuguse jõuga, et ka pisimastes veresoontes oli see õudusega tuntav, ning ütles mulle värisedes järgmised sõnad: «**Ecce deus fortior me, qui veniens dominabitur mihi**».² Sel hetkel hakkas hinge vaim, kelle asupaik on ses kõrges kambris, kuhu tundlikud meeled toovad kokku oma tajud, väga imestama, ning kõneldes eriti nägemise vaimudega, ütles järgmised sõnad: «**Apparuit iam beatitudo vestra**».³ Sel hetkel hakkas loomu vaim, kelle asupaik on selles kehaosas, kus toimub meie toidu omaks võtmine, kõvasti nutma ja ütles nuttes järgmised sõnad: «**Heu miser! quia frequenter impeditus ero deinceps**».⁴ Sellest ajast, ütlen ma niisiis, sai Amor isandaks minu hingele, milline lahkas otsekohe tema kuulekaks elukaaslaseks, ning võttis minu üle sellise julguse ja sellise võimu, mida talle lubas minu kujutlusvõime kingitud voores, et mul ei jäänud üle midagi muud, kui viimseni kõiki tema tujusid täide saata. Palju kordi käskis ta mul otsida võimalusi selle ülinoores inglil nägemiseks, mistõttu ma oma poisipõlves sageli teda otsides ringi käisin ning nägin teda nii õilsates ja kiiduväärsetes hoiakutes, et võisin tema kohta tõeks tunnistada luuletaja Homeroose sõnad: «Just kui oluaks ta taevasest soost, ei põrmlasest sündinud». Ning lisaks sai tema kaju, milline jäi pidevalt minu juurde, Amorilt kinnitust minu valitsemiseks, olles samas vooreselt nii üliõilis, et ei kannatanud kordagi ära Amori katseid juhtida mind küsimata mõistusel truualamlikku nõu asjades, kus selline nõu oleks olnud kasulik ära kuulata. Aga kuna nii varajase nooruse kirkede ja tegude kohale jäämine ei tohiks näida muu kui muinaslugude jutustamisena, eemaldun neist nüüd; jättes vahele palju asju, mida võiks tuua mu sõnade sünniallikate näi-

teks, tulen nende sõnade juurde, mis on mu mälusse kirja pandud kõige suuremate algustähtedega.

III

Pärast seda, kui oli mööda läinud nii palju päevi, et just täpselt olid täis saanud üheksa aastat selle üliõrna ülalkirjeldataud ilmumise, juhtus viimasel neist päevadel, et see imetusväärne daam ilmus mulle uuesti, rüütatult ülivalgesse värvi, kahe õrna daami vahel, millised olid ea poolest temast ette jõudnud; ning kõndides mööda üht teed pööras ta oma silmad selles suunas, kus seisin mina väga hirmununa, ning oma sõnulväljendamatus heasoovlikkuses, milline on nüüd suure aja palge ees oma tasu leidnud, tervitas ta mind väga vooreslikult, nii et mulle tundusid sel hetkel nähtavad õnnistuse viimsedki piirid. Tund, mil tema ülimagus tervitus minuni jõudis, oli kaheldamatult selle päeva üheksas; ning kuna see oli esimene kord, kus tema sõnad asusid teele, et leida pääs minu kõrvadesse, hoovas sellest minusse niisugust magusust, et otsekui joobnuna lahkusin ma inimeste hulgast ja naasin jooksujalu ühe oma kambril üksildasse nurka, ning asutasin end selle üliheasoovliku peale mõtlema. Ning mõtetes temast tuli minu üle helge uni, millises ilmus mulle imetabane nägemus, mis laskis mul näha mu oma toas tulevärvilist udu, millise sisemuses eristasin ma oma isanda kaju, hirmutatavat igäühele, kes teda nägi; ning ta näitas mulle sellise rõõmuga nagu iseendalegi, milline ime see oli; ja sõnades ütles ta välja palju asju, millistest mõistsin ma vaid harvu; nende hulgas mõistsin ma järgmist: «**Ego dominus tuus**».⁵ Oma käte vahel näitas ta mulle magavat kaju, alasti, ainult kahvaturoosa kanga sisse kääritut, millist ma vaatlesin kõige tähelepanuga, kuni tundsin temas ära tervituse daami, sellesama, kes oli mind tol päeval tervitusega austanud. Ning ühes käes, näis mulle, hoidis isand üht eset, mis põles üleni tules; seda näitas ta mulle sõnadega: «**Vide cor tuum**».⁶ Ning kui ta oli mõne aja minu juures viibinud, näis mulle, et ta äratas üles selle magaja ning pingutas kokku kogu oma vaimu, et sundida daami sööma seda asja, mis põles ta käes, ning tema sõi seda kahtleval meelel. Pärast seda ei läinud kuigi palju aega, kuni tema rõõm muutus ülikibedaks nutuks ja nõnda nuttes võttis ta selle daami taas oma kätele, ning, nagu mulle näis, tõusis koos temaga üles taeva poole; sellest tuli mu üle niisugune ahastus, et mu kergevõitu uni ei

² (lad) Siin on minust tugevam jumal, kes on tulemas, et minu üle valitseda.

³ (lad) Juba on ilmunud teie õnnistus.

⁴ (lad) Oo mind õnnetut! Siitpeale saan ma tihti olema alla surutud.

⁵ (lad) Mina olen sinu isand.

⁶ (lad) Vaata, see on su süda.

suutnud jätkuda, vaid katkes äkitselt ja ma ärkasin. Ning nüüd hakkasin ma mõtlema ja leidsin, et tund, mil see nägemus mulle ilmus, oli õõ neljas, niisiis ilmes selgesti, et see juhtus esimesel ööl viimasest üheksast tunnist. Järele mõeldes selle üle, mis oli mulle ilmunud, otsustasin seda tunda anda neile paljudele, kes olid sel ajal kuulsad luuletajadena. Ja kuna lisaks oli asi nii, et ma olin juba omal käel läbi näinud sõnade riimis väljaütlemise kunsti, otsustasin teha soneti, milles tervitaksin kõiki Amorile truid ning paluksin neil hinnata mu nägemust — ühesõnaga, kirjutaksin neile sellest, mida olin ünes näinud. Niisiis asusin ma selle soneti juurde, mis algab sõnadega: Nüüd tervitama.

Nüüd tervitama iga õrna hinge, kes truud on Amorile läbi aja, ning paluma mu mõtetele kaja, mu sõnad, nende silme ette minge.

Kolm korda oli löödud tunniringe ja tähevalgus täitis taevaraja, kui Amor järsku külastas mu maja. See mälestus toob veelgi meelde pinge.

Mu süda põletas ta peopesi, ent Amor oli rõõmus, ning ta süles madonna magas loores tsakesi.

Ja söötes talle, kui see oleks mesi, mu tulisüdant, äratas ta üles. Siis ära läks. Ta silmist voolas vesi.

See sonett jaguneb kahte ossa; neist esimene sisaldab mu tervituse ja palve vastata, teises on üles tähendatud, millele tuleb vastata. Teine osa algab nii: Kolm korda. Sellele sonetile vastasid paljud ja erinevate sõnumitega, milliste vastajate hulgas oli ka see, keda nimetan esimeseks oma sõprade seas, ning siis saatis ta mulle soneti, mis algab sõnadega: Mu meelest oled ära tundnud pinge. Ning see oli nagu meievahelise sõpruse algus, et ta sai teada, et mina olin see, kes talle läkituse oli saatnud. Selle une tõelist tähendust ei mõistnud tookord veel keegi, kuigi see praegu on ülinähtav ka kõige lihtsameelsematele.

Selles tekstis leidub muidugi küllalt palju ainet, mis vajaks ehk pikemat kommenteerimist, aga loodan, et Dante poolt kasutatava inimkeha ja maailmaruumi ehitust puudutava terminoloogia hämarus ei häiri luuleelamuse sündi. Mainitud vastussoneti autor on Guido Cavalcanti, kellest oli ülalpool juba juttu. Tõllal oli ta uue maheda stiili koolkonna üks tunnustatud juhte ning teatavas

mõttes sai temast Dante õpetaja. Nende omavaheline sõprus ei takistanud Dantel siiski aastal 1300, kui ta oli valitsuse liige, lubamast Cavalcanti maapakku saatmist koos teiste vastaspartei esindajatega. Teiste Dante sonetile vastanute hulgas olid ka Dante da Maiano ja Cino da Pistoia.

Soneti kolmandas salmis kasutab Dante erinevalt proosatekstist daami tähistamiseks sõna «madonna», mis oli itaallaste nagu meiegi mõistes eeskätt jumalaema nimetus. See viitab juba esimeses sonetis mõttekäigule, mis läbib teljena kogu «Vita nova» teksti — nimelt Beatrice ja paradiisõnnistuse järkjärgulisele samastamisele, mis on lõplikult välja arendatud alles «Jumalikus komöödias». Seoses jumalaemakultuse järkjärgulise mõjulepääsuga ristiusus oli inimeste maailmakäsituse telg juba pikemat aega libisemas range ja ühemõttelise tõe alluvusest emotsioonide pinnale (arhitektuuris näiteks algas see üleminekuga romaani stiililt gooti stiilile; õigem ehk oleks ka jumalaemakultust pidada üldise tendentsi väliseks märgiks) ning analoogilist mõtetsuunda võib kohata ka varasemas kirjanduses, näiteks prantsuse «Roosiromaanis». Ka teised uue maheda stiili esindajad lähevad ettevaatlikult inimliku armastuse ja usuiliste tunnete võrdsustamisele, nimelt oma luuleilmade sarnastamise ja ühe, kõigi jaoks samalaadse luuleilma väljakujundamise kaudu. Dante on aga esimene, kes ühendab selle luuleilma teiste keskaegse kultuuri kategooriatega ning taotleb ka temale absoluutsuse õigusi. Tegelikult on juba see inimkeskse maailmapildi vastandamine jumalakessele, aga toimub veel harjunud vahendite ja mõtete abil.

Lõpetuseks

Mõnedest kirjandusloolistest käsitlustest jääb mulje, nagu toimunuks kõrgkeskaja murdmine renessansiks väga kiiresti, paari aastakümnega, nagu võinuksid korraga elu ja tervise juures olla veel nii need, kes mõtlesid ainult keskaegsete kategooriatega, kui ka juba need, kes esindasid täiesti uut moodi mõtlemist. Nii lihtne see protsess tegelikult muidugi polnud. Väliste tunnuste poolest kuulub uus mahe stiil keskaja luule hulka, aga tema autorite mõtteviisis on juba tunda ka uut. Avaldades tugevat mõju Petrarcale on uus mahe stiil kaudselt pääsenud mõjutama ka kogu järgnevat sonetiluulet ning mõned tema reegliliku elemendid püsivad elujõus tänapäevani.

AIGAR VAHEMETS

KAKSKEELSUSEST NIIL, NAGU SEE REAALSELT ÜHISKONNAS EKSISTEERIB

Seitsmekümnendatel aastatel ja kaheksakümnendate alguses, perioodil, mida NLKP Keskkomitee peasekretär M. S. Gorbatšov iseloomustas 1987. a juunipleenumil kui kriisielset, kuhjusid rahvussuhetes vastuolud, mis panid kohati ohtu nõukogude võimu ühe suurima saavutuse — rahvaste sõpruse ja internatsionalismi.

Partei 27. kongressi järgses tervenevas ühiskondlik-poliitilises õhkkonnas on rahvussuhete probleemidest hakatud üha rohkem rääkima. Tabud on kadunud või vähemalt paigalt nihkumas. Mitmetes liiduvabariikides on tekkinud avalik, ka kõige teravamaid küsimuseasetusi mittepelgav poleemika. Just seal aga, kus — nagu näiteks Kasahstanis — hilines rahvusprobleemide avalikustamine ja jätkati halleluuja laulmist olematutele internatsionalismi ilminguile, puhkesid sotsialismile mitteomased nationalistlikud vägivallatsemised.

Eestis on rahvusteema tõusnud viimasel ajal kuluaarijuttude ja avaldamata kirjade tasandilt äärelikult avalikustunud, konstruktiivselt argumenteeritud diskussiooniks. Ja nagu see demokraatlikust vaimust kantud tõetsimises olema peabki, esitatakse teinekord üpris vastakaid, emotsionaalselt pingestatudki seisukohti. Loomulik on ka see, et laia avalikkust haaravates vaidlustes kipub ikka keskpunkti koonduma mingi põhiprobleem, indikaatorküsimus, mis avab tee hilisemaks probleemide komplekssemaks ja mitmetahulisemaks käsitlemiseks.

Selleks kõige valusamaks ja pakilisi regulatsioonimeetmeid nõudvaks indikaatorküsimuseks näib Eesti spetsiifilistes tingimustes kujunevat keeleküsimus. See on ka mõistetav, sest suhteliselt väikesel eesti rahvusel, kes oma arvukuselt on Nõukogude Liidu rahvuste hulgas alles 23. kohal, pole ühtegi teist nii olulist rahvusliku identiteetse tunnust kui emakeel ja sellel baseeruv rahvuslik kultuur.

Võib öigustatult väita, et oma emakeele kaotanud eestlane pole enam eesti rahvuse liige, kuigi teda veel passiandmete või rahvaloenduse tulemuste alusel mingis kantsleiarvestuses eestlaste lahtrisse paigutatakse. Armeenlaste, juutide ja mõne teise rahvuse kohta seda ei väidaks, kuna nende rahvusteadvus ei samastu tihti peale mitte ainult esmajoones oma emakeele vaba valda-

misega, vaid mitme teise olulise atropoloogilise, kulturooloogilise jm tunnusega.

Seepärast on eestlased erakordselt tundlikud oma emakeele kasutamisoiguste ja perspektiivide suhtes. Mõnikord paisub see tundlikkus dramatiseerunud kartuseks, mis võib teatud olukorras isegi sattuda vastuollu eestlaste üldiselt tasakaaluka ja asjaliku loomusega.

Ent kartusteks on ka reaalseid põhjusi. Neist on juba küllalt palju massivivahendeis juttu tehtud ja pole mõtet siin üldteada asjaolusid korrata. Ühe statistilise rea tahaksin siiski esitada.

1940. a moodustasid eestlased Eesti elanikkonnast 88% (praegustes piirides 92%), 1959. a — 74,6%, 1970. a — 68,2%, 1979. a — 64,7%.

Järelikult on eestlaste suhtarv sõjajärgsel perioodil nende ajalooliselt traditsioonilisel alal pidevalt kahanenud ja sellega on kaasnenu ka eesti keele kasutamissfääri ahennemine. (Olgu siin mainitud, et põhilianikkonna märkimisväärne vähenemistendents on omane peale Eesti NSV veel vaid ühele liiduvabariigile — Lätile. Enamikus liiduvabariikides toimub pidev põhirahvusest elanikkonna arvukuse absoluutne ja suhteline kasv.)

Praeguseks võib Eesti NSV mitte-eestlastest (põhiliselt venelastest) koosnevat elanikkonna osa hinnata umbes 35—38 protsendile.

Eestis elavatest venelastest valdas 1970. a rahvaloenduse andmeil eesti keelt 42 063 isikut (12,5%); 1979. a — 46 415 (11,3%). Peale nende tunnistas veel 1970. a 5029 venelast oma emakeeleks eesti keele, 1979. a oli neile lisandunud veel poolteist tuhat venelast. Sotsioloogiliste uurimuste tulemused hindavad käesolevaks ajaks vabalt eesti keelt valdavate venelaste osa 12—13 protsendile. (Leedus oli 1979. a 38%, Ukrainas ja Valgevenes üle 30%, Armeenias 27%, Lätis 20%, Gruusias 16% kohalikku keelt valdavaid venelasi.)

Just kohalike venelaste vähenemine eesti keele oskus ja sellega kaasnev venekeelsuse domineerimine mõningates Eesti NSV ametiasutustes, ettevõtetes ja regioonides (Narva, põlevkivibassein, Lasnamäe) on loonud teatud osa eestlaste hulgas pinnase kibestunud meeoludeks, alaväärsustundeks ja koguni

soovimatuseks vene keelt õppida. Eesti oli ainuke liiduvabariik, kus rahvaloenduse andmeil toimus ajavahemikus 1970—1979 nii vene keelt valdavate eestlaste (29%—24,2%) kui ka eesti keelt valdavate venelaste (14,1%—13%) suhtarvu vähenemine.

Eestlaste nõrk vene keele valdamine (sotsioloogiliste uurimuste andmeil 25% ringis) ja kohalike venelaste üpris madal eesti keele oskus pidurdavad rahvusgruppide koostööd meie ühiskonna väga vastutusrikkal arenguetapil, mil inimfaktori osatähtsus tõuseb ja nii palju sõltub efektsest kommunikatsioonist tootmise ja vaimse tegevuse kõikide lülide vahel.

Mis siis õieti takistab keelekõnemise edukamat lahendamist Eestis? Kas eestlaste kangekaelselt jonnakas tõrjuvus vene keele suhtes? Või hoopiski venelaste üleolev, alaväärstav suhtumine väikesse eesti keelde? Paraku leidub mõlemas rahvusgrupis indiviide, kes ei pea vajalikuks võrdväärset rahvusvahelist suhtlemist ega hinda teineteise keele õppimist. Ent nagu näitab elu-praktika ja nagu kinnitavad sotsioloogiliste uurimuste tulemused, on selliseid indiviide üpris vähe. Nemand ilma ei tee.

Rõhuv enamik Eesti venelastest (80%)* pooldab neile eesti keele õpetamise tõhustamist, pidades seda rahvussuhete täiustamise üheks põhieelduseks; samal seisukohal on vene keele õpetamise suhtes rõhuv enamik eestlastest; praktiliselt 100% eesti lapsevanemaist vastab jaatavalt küsimusele, kas nende lapsed peaksid oskama vene keelt; 89% vene lapsevanemaist on veendunud, et nende lastele tuleb kasuks eesti keele valdamine. Seega on eestlaste ja Eestis elavate rahvusgruppide teadvuses võitnud arusaam kakskeelsuse (mitte kahe paralleelse emakeele!) praktilisest ja eetilistest vajalikkusest, selle kasulikkusest nii iseendale kui ka oma järeltulijaile. Ja ometi väidab 67% täiskasvanud linna-eestlastest, et nad küll tulevad vene keelega kuidagi toime, aga vabalt ei valda; 3% küsitletutest ei valda üldse vene keelt. Samad näitajad Eesti linna-venelaste hulgas on veelgi tagasihoidlikumad: vaid 51% väidab, et nad pursivad või saavad mingil määral aru eesti keelest; 36% ei mõista eesti keelt mitte mingil määral (Eestis sündinud venelaste hulgas on see näitaja 23%).

Miks jääb siis tegelik keeleoskus nii tunduval määral maha elanikkonna soovist keelt osata?

* Nüüd ja edaspidi kasutame mõningaid EKP KK Partei Ajaloo Instituudi teostatud ülevaariigilise sotsioloogilise uurimuse «Eesti NSV töötajate internatsionaalse teadvuse kujunemine» andmeid.

Suurel määral on eestlaste nõrgas vene keele oskuses süüdi üldhariduslik kool. Olukord mõjub eriti drastiliselt, kui meenutada, et vene keele valdamine pole palju edasi arenenud võrreldes isegi 1934. a rahvaloenduse tulemustega: kodanlikus Eestis valdas vene keelt 25,6% elanikkonnast (saksa keelt 11,7%) ehk ligi 16% eestlastest. Tsaariajal oli see protsent kindlasti kõrgem, kuna aastatel 1918—1940 vene keelt eestlastele praktiliselt ei õpetatud.

Vene keele õpetamisel on koolides kuni viimase ajani domineerinud skolastilised, tuupurlikud, lapsi eemale tõukavad, grammatikakesksed meetodid; ülepoliitiseeritud, õõnsalt pateetilised või siis arhailiselt Puškini-aegsed õpikud. Mäletan elu lõpuni, milise keskkooli-vene-keelega ma Moskvasse aspirantuuri läksin: oskasin küll nõukogude võimu igasuguste sõnadega kiita ja sõnaraamatu abil teaduslikku kirjandust lugeda, kuid sööklas süüa tellida ega tänaval aadressi järgi ühiselamut üles leida ma ei osanud.

Vene keele õpetamise metoodikas on midugi toimunud nihkeid paremuse poole, aga ikkagi ei ole veel Eesti koolides laialdaselt rakendatud mujal maailmas välja töötatud (sealhulgas Soomes eesti pedagoogide poolt!) vene keele intensiivõpetuse meetodeid.

Eesti keele õpetamine vene keele baasil on veelgi halvemal järjel, praktiliselt püsib see üksikute entusiastide õul. Paljudes vene koolides peeti eesti keele õpetamist puhtformaalseks ettevõtteks, mis ei vajanud isegi mitte eriharidusega pedagoogi tööle vormistamist. Alles kõige viimasel ajal on Tallinna Pedagoogiline Instituut hakanud ette valmistama erikallakuga eesti keele õpetajaid vene koolide tarvis. Samal ajal on huvi eesti keele õppimise vastu seal, kus on loodud vastav psühholoogiline kliima, väga suur. Kummalisel kombel on see tähelepanuväärselt suur isegi väljaspool Eesti piire. Olen olnud tunnistajaks äziotaažile Moskva raamatukaupluses, kui ilmus müügile eesti keele õpik.

Viimasel ajal on esitatud mitmeid programme keelteolukorra parandamiseks Eestis. Üks omapärasemaid leidub Mati Hindi artiklis «Vaateid kakskeelsusele roosade prillideta» («Vikerkaar», nr 6—7.). Pealiskaudsel tutvumisel artikliga võib jääda mulje, et autor pooldab ükskeelsust ja arvab, et vene (või mõne teise keele) õpetamine lastele viib neis psüühiliste häirete, kogelemise, abstraktse mõtlemise puudulikkuse ja muude negatiivsete järelmite tekkele. Tegelikult veenab Mati Hint meid hoopis milleski muus: oodatud tulemusteta jääb teaduslikult põhjenda-

mata, õpilase psühholoogilist omapära mitte-arvestav, hulgiiviline keeleõpetus.

Ilmselt on koolieelikutele lisaks emakeelele veel ühe või mitme keele selgeksõpetamine täiesti võimalik ja perspektiivne, aga seda ainult teatud mängureegleid arvestades.

Esiteks, kui keeleõpetus on täiesti vabatahtlik, kui laps ise tahab keelt õppida.

Teiseks, kui on asjatundlikult kindlaks tehtud lapse võime keelt ilma psühhotraumadeta omandada: varajane keeleõpetamine tuleks kohe katkestada, kui peaksid ilmema Mati Hindi kirjeldatud tervise või mõtlemishäired.

K o l m a n d a k s, keele õpetamine lapsele peab olema mänguline, seostatud reaalsete elusituatsioonidega ja toimuma reaalses elumiljões.

N e l j a n d a k s, keeleõpetaja peab olema lapsele psühholoogiliselt lähedane inimene, maksimaalselt sümpaatne ja autoriteetne.

Sõندان siinkohal rääkida kakskeelsuse praktilisest võimalikkusest laste juures vaid seepärast, et olen seda oma laste juures saavutanud. Rohkearvuline teaduslik kirjandus pole lastele keelte õpetamise küsimuses kaugeltki ühisel seisukohal: peale Mati Hindi refereeritud hoiatavate uurimuste on olemas samuti tõsiselt võetavaid, laste mitmekeelsuse poolt argumenteeritavaid uurimusi.¹ Muidu-

¹ näiteks Tübingenis Lääne-Saksamaal 1986. a välja antud koguteos «Spracherwerb und Mehrsprachigkeit/Language Acquisition and Multilin-

gi on täielik demagoogiline lollus teisele või kolmandale juurdeõpitud keelele uue emakeele staatuse omistamine, kuigi, jah, segaabeludes võivad funktsioneerida täiesti võrdväärsema ema- ja isakeel, aga täiesti edukalt veel vanaema või vanaisakeel, kui need peaksid lapsele juurde tooma kolmanda või neljanda keele.

Igal juhul pean ma lingvistiliselt laiduväärseks nähtust, kui üks segaabelus olevatest vanematest pursib oma lihase lapsega võõrkeelt (olgu see siis eesti, vene või mõni kolmas keel). Minu sügava veendumuse kohaselt on iga vähegi haritud ja eetilisel täisväärtusliku lapsevanema kohus õpetada oma lastele kõige varajasemast lapsepõlvest peale oma emakeelt. Pole ma ka kuskilt kuulnud ega lugenud, et kakskeelsete lastega abielud oleksid kergesti lahutuvad. Vastupidi — need on eriti kindlad, sest neid hoiab koos veel lisaks kõigele muule see ühine vaev ja rõõm, mida on kogetud lastele keeli õpetades.

Lõpetuseks üks praktiline argument eesti laste kakskeelsuse kasuks (loomulikult arvestades hoiatust, et roosad prillid tuleb eest võtta!) — kui me suudaksime oma lastele e n n e üldhariduslikku kooli astumist vene keele selgeks õpetada, siis vabaneks 12 aastase keskkooli õppemahust aasta ja 2 kuud reservaega teiste ainete (näiteks 3. ja 4. võõrkeele) õppimiseks.

gualism», milles on ka Hamburgis töötava professori Els Okssaare artikkel, mis põhineb Rootsi eesti laste kakskeelsuse analüüsil.

ÜLO VOGLAID

JUHTIMISE JA VALITSEMISE EETIKAST V

Moraaliprobleemid juhtimises ja valitsemises

Jämedates joontes võib juhtimise ja valitsemise hõlmata viie põhitegevusega: orienteerumine, loomine, hindamine (valveerimine), otsustamine ja teostamine. Igaühes neist tekivad probleemid, millest allpool vaatleme vaid väikest osa. Otsustamises näiteks ei pruugi ebaeetiline olla üksnes eetiliste printsiipide, normide ja väärtustega vastuolus olev otsus,

vaid ka protseduur, mille kaudu otsus tehakse. Ebaeetiline on jätta need, keda otsus puudutab, otsustamiseks vajalikust informatsioonist ja (või) haridusest ilma ning kutsuda nad seejärel arutama ja otsustama. Pikemata on selge, et asjatundmatu inimese osavõtt arutamise ja otsustamisest on fiktsioon. Ebaeetiline on juba ka teiste eest ära otsustada. Sellega jätab otsustaja teised otsimis- ja leidmis-

rõõmust ilma ning muudab formaalseks nende osavõtu otsuse täitmisest. Kes otsustab, see ka vastutab! Ülemis, kes alluvad mingite võtetega tegelikust otsustamisest välja jätab, jätab ka ennast ilma alluvate vastutustundest ja aktiivsest toetusest otsuse elluviimisel. Veelgi enam! Otsustamisest kõrvaletõrjutud inimesed nurisevad (ka objektiivselt päris heade otsuste puhul) nii otsustajate, otsuste kui ka teostuse üle. Otsustamisest hoopis kõrvaletõrjumine nagu ka fiktiivne osavõtt otsustamisest süvendavad võõrdumist. Otsustamismehhanism on sedavõrd põhjapaneva tähtsusega, et igal juhtival töötajal, igal juhil ja valitsejal oleks seda vaja teada ja tunda. Psühholoogias käsitletakse otsustamist kui mõtlemisprotsessi osa, kui psüühilist protsessi. Paraku näib nii olevat, et psüühiliste protsesside mõistmiseks on vaja tunda ka psüühilisi seisundeid ja nähtusi. Seepärast tuleb vaid kaastunnet avaldada neile nüüdisaja majandusliku ja tehnilise haridusega inimestele, kes on sattunud otsustama ja teiste inimestega tegelema, ilma et neil oleks aimugi inimese psüühikast, teadvusest, ala- ja ülataadvusest.

Sotsiaalpsühholoogias vaadeldakse otsustamist inimestevaheliste suhete ja suhtlemise funktsioonina. Grupp inimesi ei otsi tavaliselt mitte objektiivselt parimat, vaid kõigile osavõtjatele enam-vähem vastuvõetavat, n-ö optimaalset lahendust. Sotsiaalpsühholoogia raames on ka selgitatud, kuidas kujuneb sünergiline efekt, mille järgi $1+1+1$ ei ole 3, vaid hoopis rohkem või vähem. Mitu inimest, kes vastastikku üksteisest lugu peavad, kes on üksmeelsed ja häälestatud koostöös edu saavutama, kes on enda suhtes ja vastastikku küllalt nõudlikud ja asjalikud, saavutavad koos tegutsedes hämmastavaid resultate. Seevastu tülitsejad, urgitsejad, kadedad, salakaebajad, õelutsejad, keelepeksjad, eneseimetelejad ja intrigandid võivad muuta koostöö sisuliselt võimatuks, teha koosolekud piinavaks aja surnukslõõmiseks ning muuta kõiksugu komisjonid ja komiteed, bürood ja nõukogud viljatuks jaburdamiseks.

Sotsioloogilises plaanis käsitletakse otsuste objektiivselt (inimese tahtest sõltumatut) determinatsioonisüsteemi: õiguse, poliitika, kultuuri, majanduse, religiooni, teaduse jt sotsiaalsete institutsioonide osa otsuste kujunemises ning otsuste realiseerimises. Sotsioloogilises mõttes on hea otsus ainult niisugune, mida saab ellu viia, mis on eetilisel, majanduslikult, kultuuriliselt... mõistlik nii mineviku, oleviku kui ka tuleviku seisukohalt hinnates, pidades silmas nii üksikisikut kui ka ühiskonda tervikuna.

Tegelikus elus — orienteerumisel, loomisel, hindamisel, otsustamisel, teostamisel — põimub psühholoogiline, sotsiaal-psühholoogiline ja sotsioloogiline problemaatika ühtseks

tervikuks. Nende eristamine on vajalik vaid teoreetilisteks aruteludeks, õppimiseks ja analüüsimiseks.

Õppiminegi on amoraalselt korraldatud, kui see on rajatud sundusele ja kui selle korraldamisel ei ole eesmärgiks vaimne rikastumine iseväärtusena. Kui õpetatakse ja õpitakse selleks, et muretseda vahendit millegi muu tegemiseks, et kasutada teadmisi ära millegi muu saamiseks, kuhugi jõudmiseks, millegi näitamiseks või varjamiseks kuni eesmärgini teha «linnukene» kvalifikatsioonitõstmise päevikusse — on nii õpetamine kui õppimine oma olemuselt mäda ehk pehmemalt öeldes amoraalne.

Mis puutub hindamisse-väärtustamisse, siis lisaks üldtuntule ja -teatele on oluline märkida, et igasugune hinnang eeldab kriteeriumide olemasolu. Hinnang on alati subjektiivne. Enam-vähem rahuldava hindamisvõime omandamiseks ei tule hindajal hoolitseda mitte lihtsalt mõne kriteeriumi leidmise eest, vaid kriteeriumide süsteemi (omavahelises sõltuvuses olevate kriteeriumide tervikliku kogumi) loomise eest. Moraalse valiku puhul on igale inimesele kriteeriumide süsteemiks tema kõlblusteadvus.

Moraalse hinnangu erijuhuks on enesehinnang — otsustus oma oleku, käitumise, suhete, tegevuse ning nende motiivide ja printsiipide, aga ka kõige selle hindamise kriteeriumide kõlbelisuse ja moraalse mõtte üle. Enesehinnangu adekvaatsus on märkimisväärselt seotud teiste hindamisega ja oma koha ning suhete mõistmisega. Väärastunud, ebaadekvaatse enesehinnanguga inimesed kalduvad valesti nägema ja hindama ka teisi, interpreteerivad vääralt teiste käitumist, suhteid ja motive, näevad kõike kõverpeeglis. Seepärast on igavene õnnetus, kui juhtivale ametikohale satub alaväärsuskompleksidega või end ei-tea-kelleks pidav inimene. Sellistest võib igasuguseid hullusi oodata. Raskelt mõjuvad mõnikord ka kroonilised haigused, impotentsus, frigiidsus, vanadusega kaasnev jõuetus... Ehkki enesehinnang on individuaalse valiku akt, on sel ometi ühiskondlik tähendus. Juhtimise seisukohalt on selles seoses huvitav tõdeda, et nii mõnigi kord keelduvad inimesed võtmast enda kanda teatud kohustusi, motiveerides keeldumist ebasoodsate oludega. Teisel selgitavad nad meelsasti enesehinnanguid ja motive, mis sunnivad neid keelduma. Kui ratsionaalne seletamine ei aita, võetakse appi emotsionaalne ja väänatakse mõtet demagogiavõtete ja vägivallaga. Millise käitumisstrateegia keegi valib, sõltub ühest küljest inimesest endast, tema kõlbelisusest, teisest küljest aga determineerib käitumislüüsi tegevuskoht, aeg, ajastu olud ja situatsioon. Ka juhtimis- (ja valitsemis-) strateegiad tulene-

vad nende autorite eetilistest tõekspidamistest.

Suur rühm juhtimisteooriateks nimetatud valitsemisteooriaid on tuletatud postulaadist, et inimene on oma loomult laisk ja rumal ning kogu kunst ongi selles, kuidas teda niipalju sundida ja suruda, et ta end vajalikul määral liigutaks, st peamiselt — töötaks ja ka õpiks, et viljakamalt töötada. Selle kontseptsiooni kohaselt peavad kõik kõiki kogu aeg kasvatama ja õpetama: iga üksik inimene kasvatagu ja õpetagu kollektiivi ja kogu kollektiiv iga oma liiget. Totaalselt. Eriline koht on õpetajal, kes pole selle kontseptsiooni raames mitte ainult suur ja tark, vaid ka eriliste volitustega ühiskonna mingi kategooria huvide esindaja ja kaitsja igas tegevusaktis. Pealegi on õpetaja ja kasvataja mingitesse saladustesse pühendatud ja oma sunni- ja survetöös karistamatu. Seepärast räägitakse õppimise ja kasvamise asemel õpetamisest ja kasvatamisest; seepärast käsitletakse ka õpetaja ja õpetatava suhet subjekti-objekti suhtena, mille kohaselt õpetatav on nagu savi või plastiliin, mida kasvataja aina vormib. . . oma arusaamadele ja üldkehtestatud normatiividele vastavaks. Mis siis imestada, et nendel puhkudel, kus mõni kasvatatav tahaks olla ja jääda iseendaks, tekivad konfliktid.

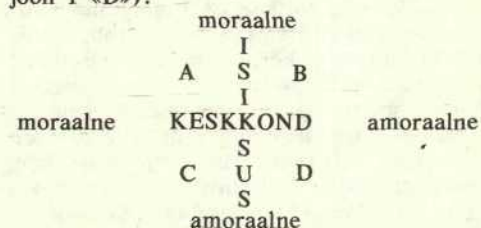
Kui õpetajal-kasvatajal (kelleks ei peeta mitte ainult kooliõpetajaid ja kõiki juhtivaid töötajaid, vaid igaühte kõigi teiste suhtes) ei õnnestu õpetatavate-kasvatatavate eneseteadvust ja -vääriskust murda, kujuneb konfliktus sellise pedagoogilise dogmaatika ajal üldiseks dominandiks.

Teine juhtimis- ja valitsemisteooriate kimp on välja kasvanud arusaamast, et inimesed on oma olemuselt tublid ja töökad, ent nende elu- ja töökeskkond on enamasti nii räbal, et inimesed ei saa välja areneda ega võimetekohaselt rakenduda. Sedalaadi kontseptsioonides keskendutakse inimesest väljaspool olevatele teguritele, nende kujundamisele ja muutmisele. Paraku kinnitab senine inimpraktika, et küllalt head pole inimesele tema töö- ega elamistingimused kunagi. Mida rohkem neid parandada, seda enam avaneb võimalusi nende parandamiseks. Tasapisi kujuneb tarbimismentaliteet, mille raames ei mahu paljudele enam pähe, et tarbida saab üksnes seda, mis on eelnevalt loodud. Ühiskonnas, kogukonnas, perekonnas, kus tarbimine ja selle kaudu üksteise ületrumppamine kujuneb eesmärgiks omaette, kujunevad inimsuhted, loodussuhted, ühiskonnasuhted samuti paratamatult amoraalseks.

Veel on tuletatud juhtimis- ja valitsemiskontseptsioone arusaamast, et kõik inimühiskonna puudused ja hädad on tingitud kooslusvormide viletsast struktuurist. Sellest postulaadist tuletatakse omakorda järeldus, et

keskenduda tuleb pidevalt kõikvõimalike uute struktuuride loomisele ja vanade täius-tamisele nii baasis kui pealisehituses.

Juhtimine saab olla moraalne üksnes siis, kui see tugineb inimestele, kes on moraalsed, kes toetavad väljakujunenud loomepotentsiaali, pürgivad rakendama ja arendama kõigi inimeste ressursse optimaalsel määral. Põhiliseks õpetajaks ja kasvatajaks on igaühele elu ise. Elukeskkond, mis on heatahtlik ja sõbralik (aga mitte hellitav), nõudlik ja tähelepanelik, töökas ja optimistlik, ilus ja avatud suhtlemiseks, liikumiseks, eneseteostuseks ja -väljendamiseks, areneb objektiivselt. Elu moraalilagedas keskkonnas tundub enesestmõistetavalt mõnus vaid amoraalsetele. Nahaalsed vägivallatsejad ja ülbitsejad tunnevad end väljaspool kultuuri nagu kuld-kalad — karistamatute parasiitidena (vt joon 1 «D»).

Joon 1. Isiksuse ja tema elukeskkonna kõlbelisest determinatsioonist tingitud käitumistüübid

Kui amoraalne isiksus — tööpõlgur, varas või muul viisil teiste suhtes hoolimatu lõhvard — satub igati moraalsesse, stabiilselt väärtustatud keskkonda, kujuneb ta tõrjutud paadi-aluseks, lumpeniks («C»). Moraalne isiksus võib amoraalses keskkonnas («B») muutuda olendiks, kellele on ükskõik, mida teised teevad ja mis sellest kõigest lõpuks saab, või dissidendiks, kes asub aktiivselt võitlema moraali ja moraalsuse kui väärtuse tunnistamise eest ning amoraalsuse vastu nii oma kui ka oma kaaslaste elukeskkonnas lootuses muuta seda moraalseks, st elamis-kõlblikuks nii praegusele kui ka tulevasele põlvkonnale («A»).

Moraalset veelahet kujundavad juba arusaamad sellest, kes on üldse juht ja kes üksnes juhtiv töötaja; kes on juhtija, kes täitja; kes ülemus, kes alluv; mil viisil ei peeta mitte ainult võimalikuks, vaid ainuõigeaks saada juhtivale ametikohale ning seal püsida. Kel tahtmist näha, märkab suurema pingutuseta, et nii mõnigi juhtiv töötaja pole kunagi olnud juht ega vist saagi selleks, täpsemalt öeldes: teda ei ole peetud ega peeta juhiks. . . küllap eeskätt tema immoraalse või amoraalse oleku tõttu. Küsimusele sellest, kes on juhtija-otsustaja, kes täitja-teostaja, on staatuseredeli erinevatel pulkadel olijad läbi aegade erine-

valt vastanud: kes kõrgemal, püüab endale ja teistele seletada, et seal ja veel kõrgemal ta koht ongi ja et täitjad-teostajad on vaid need, kes temast madalamal seisavad. . .

Meie arvates on kõik inimesed nii juhtijad kui täitjad. Igaühe tegevuse sisu oleneb vaid eluvaldkonnast ja regulatsioonitasemest. Direktor on alluvaks-täitjaks nii ministeeriumile kui iga liiki komiteedele, nõukogudele, rääkimata ämmast, abikaasast ja igas eas tütardest-poegadest.

Mida kõrgemal ametikohal keegi töötab, seda vähem on tal valikuvabadust. Võimu, jah, tekib kõrgemale tustes juurde nii ajalises kui ka ruumilises mõttes, ent õigust seda võimu oma äranägemist mööda rakendada jääb sel puhul aina vähemaks. Peamiseks niisugust paradoksi kujundavaks ja reguleerivaks faktoriks on moraal. Pole siis raske mõista, mis juhtub, kui keegi või mingi osa ühiskonnast seab end väljapoole moraali, kinnitab, et kultuur ei kõlba kuhugi ning et õiged on vaid need arusaamad, mis on kooskõlas tema eesmärkidega, s.o tema heaolu kindlustamisega kogu aeg ning alati. Nii kujuneb utilitarism, mis formeerus ideoloogias juba jesuiitide orduks ning tiivustab tänapäevani igat liiki voluntariste haarama enda kätte nii otsustavat-seadusandlikku kui ka täidesaatvat võimu. See läheb korda vaid neil, kel õnnestub panna kontrolli- ja õigusaparaat õigusemõistmise asemel õigustama oma arusaamu, haarata enda kätte kogu informatsioon ning käivitada müra- ja demagoogiamehhanism. Kui siis luua kiiresti veel õige mitu paralleelorganisatsiooni ning need üksteise järele valvama seada, hakkabki kujunema inimesele vaenulik, amoraalne olukord. Inimkonnal on sellekohaseid kogemusi küll ja küll, ent ikka ja jälle teeb inimene näo, et ega see või teine amoraalne tegu mind isiklikult ei puuduta. . . Ikka tuleb ette, et vananenuks kuulutatud struktuuri asendamise (objektiivset) vajadust peetakse küllaldaseks aluseks kõigi selle (vana) struktuuriga seotud inimeste eksproprieerimisele või eksekuteerimisele, kusjuures enamasti pole vähimatki alust arvata, et uus struktuur, millega vägivaldselt vana asendada püütakse, on mingis mõttes eelmisest täiuslikum, humansem, efektiivsem vms. Struktuuride meelevaldne (voluntaristlik) asendamine, reorganiseerimine ja modifitseerimine toob enamasti peale lõpmatu hulga metsikuste ja kannatuste kaasa ka pikaajalise majandusliku ja kultuurilise languse. Muidugi on ka teistsuguseid kontseptsioone, kuid üks peaks niigi selge olema: juhtimis- ja valitsemisstrateegiad, mis on üles ehitatud inimeste vastu, on oma olemuselt amoraalsed.

Senikaua, kuni on kõrgkoolis võimalik saada kõrgharidust tõendav diplom ilma vähi-

magi ettevalmistuseta inimprobleemide käsitlemiseks, pole mingit lootust kõrge ühiskondliku töövõime saavutamiseks: juhtivatel ametikohtadel töötavate inimeste juhtimis- ja valitsemisalane kvalifikatsioon on madal. Juhtimine ja valitsemine eeldab nende mehhanismide tundmist, mis kujundavad, hoiavad funktsioneerimas, arendavad, täiustavad ja hävitavad sotsiaalseid kooslusi. Muidugi on vaja tunda inimest kui bio-sotsiaalset süsteemi, aru saada inimsuhetest ja suhtlemisest, mõista ühiskondlike ja kultuurist tulenevate tegurite kaastoimet, loodust ja loomingut, ilu ja eetikat. Ideoloogiaalase, majandusalase või inseneriharidusega juhtivad töötajad on ise oma saamatuse pärast hädas, aga teistel on nendega veel raskem. Kuna enamasti ei osata rahuldavat väljapääsu näha, võetakse appi sundus ja selle õigustamiseks demagoogia.

Kokkuvõtteks

Kõlbelise arengu tase, olgu tegemist üksikisiku, terve ühiskonna või ükskõik millise üksusega nende kahe äärmuse vahel, on nende üldise arengutaseme üks olulisemaid karakteristikuid. Nii nagu kunst, teadus, religioon jt ühiskondliku teadvuse vormid, mille vahendusel inimene tunnetab ennast ja end ümbritsevat maailma, võib ka moraal ette jõuda või maha jääda arengu üldtasemest. Sellele asjaolule on mitmes seoses tähelepanu juhtinud kõik marksismi klassikud (K. Marx, F. Engels, V. I. Lenin, G. V. Plehhanov jt). Moraal võib ühtlasi oluliselt kiirendada või pidurdada nii ühiskonna kui ka kollektiivide, perekondade, gruppide, aga ka iga üksikisiku arengut. Julgelt, õiglaselt ja ausalt on kergem elada!

Juhi käitumine, selle moraalsus või amoraalsus, tema kõlbeline olek on ühtlasi etaloniks, käitumis- ja olekumalliks neile, kelle jaoks ta on autoriteet ja eeskuju või koguni ideaal. Teisi saab kasvatada, s.o kõlbeliselt mõjutada üksnes niisugune inimene, keda kasvatatavad austavad. Juhtivad töötajad, eriti veel ühiskondlikes organisatsioonides olevad ametiisikud, kellel pole autoriteeti, saavad esile kutsuda üksnes irooniat, apaatiat, põlgust, ükskõiksust. Nende enda kõlbelise heaolu ja ühiskondliku arengu seisukohalt on see kahjulik ning muutub varem või hiljem talumatuks. Petta saab tööpooldest osa inimesi ja teatud aja, mitte aga kõiki ja kogu aeg!

NLKP kõikidel viimastel kongressidel, pea igal detsembrile numil ja muudelgi puhkudel ilmunud direktiivmaterjalides on rõhutatud vajadust võtta tarvitusele mitmesuguseid abinõusid bürokratismi, formalismi jt ühiskonnaohtlike nähtuste vastu. Ühiskonnateadused on elanikkonna ees kõvasti

võlgu ja vist süüdigi, et kõik need nähtused, millest oleks vaja vabaneda, mille vastu oleks vaja igal kodanikul järjekindlalt ja printsiipsaalselt võidelda, pole veel avatud. Senikaua kui inimesed (juhtivatest töötajatest rääkimata!) ei tea, kuidas amoraalsed ja immoraalsed inimesed välja näevad, millised on vastavate nähtuste tekke-, avaldumis- ja toime mehhanismid, millised on nii nende kujunemist kui ka väljajuurimist soodustavad ja takistavad tegurid, on direktiivdokumentides püstitatud programmiliste ülesannete täitmise raskendatud.

Rahvamassid, nagu õpetas V. I. Lenin, on tugevad vaid oma teadlikkuse korral. Kuna juba antiikajal oli teada, et iga rahvas väärub oma juhte, pole rahval küll süüdistada kedagi. Igal rahval areneb ükskord välja enesetunnetus ja eneseteadvus, mille pinnalt kujuneb ka eneseväärikus. Senikaua kui areng nii kaugele ei küüni, pole ka väljavaateid ühiskonnale ega inimesele ohtlikest nähtustest vabanemiseks ega isegi vist nende mõju vähendamiseks.

Sisuliselt võib amoraalne olla ka immoraalne taotlus ajada hea ja halva piirid nii segaseks, et nende vahel pole enam võimalik vahet teha. Selle tulemusena kujuneb esialgu välja nihilism (igasuguste väärtuste kui kriteeriumide eitus), hiljem aga üsnagi teadlikult ühetähenduslik fašism või muu sellega sarnane mõtte- ja teovõlu. Näiteks võib tuua järgmise arusaama: «Vaja on otsida vaenlast kõiges ja kõikjal, ka iseendas, ta leppimatult paljastada ja hävitada! Siis saavutame õnne teistele (järgnevate põlvedele).» Niisuguste või nii- ja naapidi modifitseeritud loosungite all on sooritatud lugematul hulgal kuritegusid inimese vastu, kusjuures õigustuseks on olnud igati üllas moraalitugi — õnn ja heaolu (teistele). Kuid vääritude vahenditega pole kunagi saavutatud väärikaid eesmärke.

Kui juhtiv töötaja ei tea, mida ta teeb, st ei oska ette näha selle võimalikke tagajärgi, pole tal moraalset õigust juhtival kohal olla. «Õndsad on need, kes on vaimust vaesed» — kes ei tea isegi seda, et nad ei tea seda hädavajalikku, mida kindlasti peaksid teadma. Selle tõe taustal pole raske mõista, miks bürokraat ühiskonnateadust ja -teadlasi ei salli. Uurimiskeskused võib bürokraat hävitada, ent ta ei saa kõrvaldada üha teravnevaid probleeme. Iga ühiskond ja kollektiiv peab õppima end ise tunnetama ja tuginema tunnetuse resultaatidele nii side kui ka tagasiside mõttes. Vastasel juhul ta ei arene. Arenevate süsteemide paigalseis aga on sisuliselt nende taandareng — hääbumine, stagneerumine, ruineerumine. Senikaua, kuni pole ühiskon-

nateadust ega laeku ühiskonnauringutest järjepidevalt tõsiteaduslikku süsteemset informatsiooni, kuni inimtegevust peavad juhtima sellekohase ettevalmistuseta inimesed, pole erilisi väljavaateid saavutada inimlikult normaalseid koostöösuhteid administratiivsete seoste kaudu. Olukorda võib mõnevõrra leevendada sotsiaalne kontroll, mida teostavad kõik inimesed üksteise suhtes, ent efektiivne ja otstarbekas saab selline informaalne vastastikune toime olla ainult siis ja sedavõrd, kui võrd toimib moraal, kui võrd inimesed tunnevad kultuuriseoseid ja ennast oma kultuuri kuuluvana. Alternatiiv näib puuduvat. Kui hääbub kultuur, hävib kõik.

Sotsiaalsed revolutsioonid, milles kesken- dutakse väärtuste õiglasemale (võrdsemale) jaotamisele, on viinud kõigepealt nende inimeste hävitamisele, kellel on teistest rohkem väärtusi (NB! mitte üksnes materiaalseid väärtusi). Taunitavaks on ikka ja jälle kujunenud ka vaimsete väärtuste valdamine: arukus, inimlikkus, teadlikkus ja sellest võrsuv väärikus. Lausa põlatuks on osutunud need, kellel on õnnestunud eelmiste põlvkondade kogemus lastetoast kaasa saada.

Taunides rikkust üldse hakkab nii mõnigi revolutsionäär taunima kõigepealt kultuuri. Seda nii mõtlemises kui käitumises, töös ja suhtlemises. . . Kultuuritu inimene on labiilne nagu tuulelipp. Tal pole kuhugi jalga toetada, tal ei saa kujuneda välja sisuliselt mõtestatud ja seostatud väärtuste ning normide süsteem; ta ei saa eetilisel käituda juba seetõttu, et teda ümbritsev keskkond on ebaeetiline. Inimene, kes ei tunne või kellel ei ole (veel või enam) oma kultuuri, ei saa mõista ka teiste rahvaste kultuuri ega teist inimest, kes ammutab oma arusaamadele aluse oma rahva kultuurist. Moraalne käitumine eeldab kultuuritunnetust, kultuuri sisemist omaksvõttu, selgust nendes väärtustes, mis on järjepidevalt põlvest põlve väärtuseks olnud esivanematele ja teistele inimestele, kelle keskel oled sündinud, kasvanud, emakeele omandanud, tundma, nägema, mõistma, mõtlema hakanud, end väljendama õppinud, aru saama hakanud endast ja teistest, elust ja ilmast, headusest ja kurjusest, ilust ja inetusest, aust ja häbit, üllusest ja alatusest. . . Kultuur on see imeveski, mis jahvatab selgeks väärtuseks ka töö ja meistriksolemise, virkuse, arukuse, töökuse. Kultuurile ei ole omane ainult põlvest põlve vahendatud kogemusena edasi kanduda, vaid ta võib ka kaotsi minna. Kultuuri kujunemiseks läheb vaja hulk sajandeid, hävitamiseks paar-kolm põlve, s.o 60—90 aastat. Kultuuri hoidmiseks ei saa keegi teha liiga palju.

VALENTIN ASMUS

PASTERNAK KUNSTIST

Tõlkinud Piret Saluri

V. Asmuse artikkel «Pasternak kunstist» ilmub siin esmakordselt. See on pühendatud ühe XX sajandi suurima ja keerulisema luuletaja loomingule. Artikli autori nime teavad aga hästi kõik, kes tegelevad filosoofiaga. Valentin Asmus (1894—1975) oli väljapaistev nõukogude filosoof, filosoofia ajaloo, loogika ja esteetika võrratu tundja. Kiiuvi ülikooli kasvandikuna alustas V. Asmus oma teaduslikku tegevust Ukrainas, 1927. aastast alates töötas aga Moskvas — Punase Professoreuri Instituudis, Moskva Filosoofia, Kirjanduse ja Ajaloo Instituudis, Moskva Ülikoolis, M. Gorki nim Maailmakirjanduse Instituudis, NSVL TA Filosoofia Instituudis. Seega rääkimata juba V. Asmuse arvukatest töödest filosoofia, esteetika ja kirjanduse alal oli ta paljude nõukogude filosoofide, kirjaniike ja kriitikute vahetu õpetaja.

Boriss Pasternaki (1890—1960) loomingust on kirjutatud palju, kuid tema esteetilised vaated on peaaegu uurimata. Selle üheks põhjuseks on nende erakordne keerukus. Pasternak ei olnud filosoof mitte ainult oma luuletustes (luuleraamatus «Minu öde — elu» on ühe osa pealkirjaks «Filosoofiaõpingud»), vaid ka kutselt. Ta oli õppinud Moskva Ülikooli ajaloo-filosoofiateaduskonnas, 1912. aasta suvesemestril aga Marburgi ülikoolis. Tema väljapaistvad filosoofiateadmised ja -anded märkis ära Marburgi uskantilistliku koolkonna juht, tuntud filosoof Hermann Cohen. Pasternaki arengus oli filosoofia muusika ja poesia vaheetapp. (1909. a-ni oli ta haaratud muusikaõpinguist.) Seepärast pole juhuslik, et poeedi esteetilised vaated kõitsid V. Asmuse tähelepanu. Lisaks oli V. Asmus ka vene kirjanduse eriteadlane. Dialektilise meetodi hiilgav valdamine on võimaldanud tal tungida poeedi esteetiliste mõtete sügavusse, kellele kunst ja selle suhe eluga oli vaat et tema loomingu põhiprobleem.

Erilist huvi pakub aga V. Asmuse artikkel sellepärast, et autor oli Pasternaki sõber. (Filosoofi ja poeedi sõprusel kirjutab oma järelsõnas artiklile V. Asmuse naine Ariadna, kes käesolevas publikatsiooni ette valmistas.) Meid huvitavas seoses on V. Asmuse ja Pasternaki lähedane tutvus hindamatu väärtusega: artiklis esitatud esteetilisi vaateid ei kinnita üksnes tsitaadid Pasternaki kirjandus-pärandist, vaid nende usaldatavuse «tagavad»

ka poeedi ja filosoofi aastatepikkused isiklikud kohtumised.

Artikli autor ise on piiritletud oma ülesande Pasternaki kunstiarvamuste vaatlemisega tema artiklites ja kirjades, sellega, mida V. Asmus nimetab «esteetiliseks proosaks». Kuid lugedes seda tööd, mis on kaugel akadeemilisest kuivusest ja erapooletusest ning sädelev nagu kõik, mis Asmuse sulest pärineb, tajud ka jäämäe veealust osa: kuivõrd hästi ta mõistab ja tunneb Pasternaki esteetika rikkust. Artikkel on suure kunstniku loomingu esteetiliste aluste objektiivse ja hoolika uurimise näiteks.

Kui Valentin Asmus külastas 1969. aasta suvel Tartut, rääkis ta nende ridade autorile ettevalmistustest oma 20ndate—50ndate aastate tööde taasavaldamiseks (Moskva Ülikooli Kirjastus andis 1969. a välja esimese, 1971. a aga teise V. Asmuse «Valitud filosoofiaalaste tööde» mahuka köite). «Nüüd kirjutaksin nad muidugi teisiti, kuid otsustasin nad avaldada just sellisena, nagu omal ajal kirjutasin,» ütles ta teatava uhkusega. Viimane oli täiesti põhjendatud, kuna pole palju tema põlvkonna filosoofe, kes söandaksid välja anda oma 30ndate—40ndate aastate töid ilma igasuguste muudatusteta. Nii ei ole V. Asmuse artikkel, kirjutatud 1966. aastal, mil Pasternaki «esteetiline proosa» oli alles laiali pillatud perioodikasse, peitus bukinistlike rariteetide seas või lebas arhiivides, vananenud ka nüüd, kui on ilmunud raamat «Õhuteed» ja kaheköiteline Pasternaki tööde kogu. See näib olevat kirjutatud alles äsja.

Leonid Stolovitš

Õigupoolest on peaaegu kõik Boriss Pasternaki teosed kunstist: luuletused, proosa, kirjad; proosas aga peale spetsiaalselt kunstile pühendatud tööde ka jutud, jutustused, autobiograafilised esseed ja romaan. Hinnates elu igasugusest kunstist kõrgemalt, tajus Pasternak elu tema murdumises läbi kunsti.

Estetismist oli selline elumõistmine kõige kaugemal. Pasternaki elutunnetuse aluseks oli mitmekülge, inimese kõiki tahke hõlmav ja erakordselt teravnenud vastuvõtlikkus. Eelkõige kõlbeliste muljete suhtes. Ja selle kõrval nende tunnetuslike saatjate — värvide, loodushelide ja muusika, sõnade, neisse kätkeatud mõtete ja tunnete suhtes.

Seepärast tõstis Pasternak nii kunstis endas kui kunstnikus esiplaanile vastuvõtuvõi-

m.e. tundlikkuse. Selles mõttes kinnitas ta, et kunst pole «purskkaev», nagu teda on kujutatud, vaid «käsn», et tema ülesanne on «imeda ja küllastada». Vaieldes vastu ideele, nagu «võiks kunsti liigendada väljendusvahendite järgi», leidis ta, et see «koosneb tunnetus-organitega».*

Kunstnik, poeet on elusorgan, elav tajumiskeskus. Aga see ei tähenda, nagu oleks elu väärtuslik üksnes poeetide eluna. Pasternak on otseselt sellise käsitluse vastu. Ta meenutab meile, et tema põlvkonna kirjanikud võtavad niisuguse käsitluse üle sümbolistidelt, sümbolistid aga romantikutelt, peamiselt saksa romantikutelt. Selle romantilise maneeri taga «peitus terve maailmatunnetus».

See romantiline käsitlus on võlts. Tema aluseks olev «poeet» on mõeldamatu ilma «mittepoetideta», kes teda toonitaksid. Ta «pole kõlbelisest tunnetusest läbiimunud isik, vaid visuaal-biograafiline embleem, kes vajab tausta oma nähtavatele kontuuridele». Romantism vajab alati filisterlust ja väikekodanluse kadumisega jääb ta poolest oma sisust ilma.

Noorusaastail omane romantilis-vaatemänguline elulookäsitlus jäi Pasternakile võõraks, teda vaevalt puudutades. Teadlikult vältis ta seda kui talle kohatut hiilgust; ning nagu ta piiritles luuletajakutumuse enda jaoks «käsitöök», kartis ta ka igasugust poetiseerimist, mis asetaks ta «valelikku olukorda».

Niisiis on esikohal kõrgeim vastuvõtlikkus, tundlikkus kõlbeliste muljete suhtes, mitte aga elu muutmine luuletaja eluks. Pasternak oli veendunud, et tõeline kunst peab alati «olema vaatajais ja nägema kõike puhtamalt, tundlikumalt ja õigemini». Meie ajal, vastuoksa, kunst näitab end, kuid vaataja peab peituna viimasel rõdul, tundmatuses, peaaegu teadmata, et tema peas põleb müts.

Pasternaki jaoks on kunst kõlbelise elu nähtus. Raamat on vaid «kandiline tükk tuli-kuuma, hõõguvat südametunnistust — ja ei midagi muud». Ainus, mis on meie võimuses, «see on osata jätta moonutamata meis helisev elu hääb».

Saavutanud kõrgeima kunstiküpsuse, kuulutab Pasternak kunsti ainsaks ülesandeks tõe. Ta selgitab sel ajal, et oskamus kõnelda tõtt on puudus, mida «ei korva ükskõik kui oskuslik valetamine». Raamatusündmused pole instseneeringud. Raamat on elusolend. Tal on mälu ja ta on täie teadvuse juures:

«pildid ja stseenid on see, mis ta tõi välja mõõdunust, jättis meelde ja mida ta pole nõus unustama».

Tõest kui kunstniku kohusest, kui oma kohusest räägib Pasternak mõjuvalt oma kirjas Renate Schweitzerile aasta enne oma surma: «Pärast kõike, mis ma viimaste aastakümnetega olen näinud, läbi elanud ja kogunud, pole mul õigust jääda truuks oma senistele väljendusprintsipidele, kui harjunud ma nendega ka polnud. Pean nüüd haarama kaugelt raskemate, harjumate järele. Ma pean, isegi kui mind selle eest ähvardab hukkimine, jääma alati a i s t i t a v a l t t õ e t r u u k s.» Pasternaki mitmekülgne vastuvõtlikkus travdas tema tähelepanu kunstitõikade suhtes (hoides teda samal ajal estetismi eest). Muusika, luule, maalikunst polnud talle paabeli keeltesegadus, erinevad keeled, vaid üks kunstikeel, mille kõik sõnad on võrdset jõukohased ja arusaadavad. Kunsti tähendus tunnetatud ja läbielatud tõe inimeseni toomisel tugevdas veelgi Pasternaki huvi kunstinähtuste vastu. Just seepärast, nagu juba öeldud, muundus kõik, mis Pasternak kirjutas — lüüriline luuletus, proosajutustus, artikkel, romaani — tema käe all iselaadi kunstialaseks esseeks. Surm tabas Pasternakki töös näidendiga, milles nähtavasti pidi keskseks kujunema kunsti ja tema saatuse teema Peetri reformide eelsel Venemaal.

Käesolevas artiklis pole võimalik vaadelda Pasternaki rohkeid eri teostesse hajunud kunstiarvamusi täies ulatuses, neid ainult võetakse arvesse. Antud artikli vaatlusväli piirdub B. Pasternaki spetsiaalselt kunstile pühendatud töödega. Selles ei analüüsita mõtteid, mis Pasternak on avaldanud kunsti kohta oma teistes teostes — luules ja proosas.

II

Pasternaki artiklites ja arutlustes esteetikaküsimuste üle torkab silma kaks joont. Esimene — need artiklid ise on tõelised kunstiteosed. Pasternaki esteetilist proosat ei saa lahutada tema luulest ja ilukirjanduslikust proosast. «Турбекери» («Охранная грамота») pole ainult autobiograafia, vaid üht-aegu ka kunstiline jutustus ja esteetiline pihtimus. Artikkel Chopinist on nii muusika-esteetiline etüüd kui ka poeesia sõna otseses mõttes. Arutlus Shakespeare'i tõlkimise printsipidest sisaldab nii Shakespeare'i kui Pasternaki enda poeetilise portree, aga ka Pasternaki poolt tõlgitud tragöödiate poeetilised iseloomustused. Asi pole kunstilistes «kaunistustes» või «allmaalingutes». Ilukirjanduslik alge on tunginud sügavale nende esseede keskmesse, saanud nende sisust lahutamatuks. Ta märgib Pasternaki mõtte kõigi tema

* Osundused Pasternaki tekstidele on toodud kooskõlas väljaannetega «Воздушные пути» (Moskva, 1982) ja «Избранное в двух томах» (2. kd, Moskva, 1985). Täpsema viitestiku leiab huviline artikli venekeelsest originaalst — «Raduga» 1987/8—9. Toim märkus.

lühikale on.aste kujundlikkuse ja assotsiaatiivsuse tunnustega.

Teiseks Fasternaki kunstiarutluste erijooneks on nende erakordne napolisõnalisus. Pasternak ei vihka üksnes paljusõnalisust. Ta väldib koguni üksikasjalikkust. N.õtte lennukuselt on talle vene luuletajaist kõige lähedasen. Fuškin. Fasternaki n.õte on nagu lind, kes jookseb n.õõda n.aad, seda jalgadega vaeu n.õnes punktis puudutades.

Et Pasternakil on pinges, ent samal ajal täiesti loomulik kujundlikkus ühendatud napolisõnalisuse lennukusega, siis on kohati tema ideid raske avada. Pasternak ei peida midagi, ei varja, ei šifreeri. Mõte on täielikult kirjas tema poeetilistes muljetes. Kuid kiirus, millega ta lugeja vaateväljal edasi sööstab, raskendab taju mist.

Võib-olla on niisuguste kunsti käsitlevate teoste analüüsin.iseks vaja erilist kirjandusžanri. Neist ei saa kirjutada nagu poeen. idest ega nagu teoreetilistest või esteetilistest traktaatidest. Esin.ene lähenen.istee viiks hõlpsasti nende sisukuse alahindan.isele. Teine tooks juba isegi keerulisse arutlusse esteetilise skolaстика pedantsuse. Fasternak ise heitis selle kõrvale fragm.enoi «N.õnea seisukohaa» («Несколько положений») kahes-koln.es raevukas lõigus.

«Mulle näib,» kirjutas Fasternak, «et esteetikat pole olemas. See on karistus selle eest, et teadn.ata n.idagi inin.esest punub ta kuulujuttu spetsiaalsustest.

Portretist, peisažist, žanrin.aalija, natüürn.ordin.aalija? Sün.bolist, akn.eist, futurist? Mis tappev žargon!

On selge, et see on teadus, n.is klassifitseerib õhupalle tunnuse järgi, kus ja kuidas paiknevad neis lendan.ist takistavad augud.»

Kui Fasternakil endal tuleb pruukida taolisi tern.ineid, jõub ta seda tehes ka kunstliku ja ebatõpse nin.etuse saanud nähtuse elulise olen.useni. Nii selgitab ta, n.illes seisnes n.oodsate n.aalikunstnike sün.bolism.: «Nad ei n.aalinud laikude ja punktide, vihjete ja pooltoonidega n.itte sellepärast, et nad nii tahtsid või et nad olid sün.bolismid. Sün.bolist – see oli pidevais ülen.inekuis ja kääriv tegelikkus; ta pigen. tähendas kui n.oodustas n.idagi, pigen. oli sün.pton. või n.ärk kui rahulaas. Kõik nihkus paigalt ja segunes, vana ja uus, kirik, küla, linn ja rahvas. See oli tinglikkusi pillutav keeris n.ahajäetud ja veel saavutan.ata tingin.uste vahel, sajandi peatähtsus – sotsialism.i ja ten.a tähtsündn.use vene revolutsiooni kauge elain.us.»

III

Fasternak ei jõudnud korraga on.a küpsete aastate arusaan.ani, et kunst tähendab kogu tõe kuulutan.ist läbielatu ja kogetu kohta.

Nooruses n.naksis ta lõivu jõupingutustele, n.is polnud suunatud niivõrd täieliku tõe avastan.isele kui teravate ja ebaharilike väljendusvahendite otsinguile.

Skrjabini ei leidnud ta n.itte ainult endale loon.inguliselt lähin.a helilooja, vaid ka kunstniku, kes vallutas on.a jõu ja egotsentrilise eeskujuga. Aastatega sai ta aru, et see oli eksitus. Skrjabini arutlusi üliin.in.esest n.õistis ta hiljem «põlise vene tungina üleloomuliku poole», veendun.usena, et «n.itte ainult n.uusika ei pea olen.a ülin.uusika, et n.idagi tähenda, vaid et kõik siin iln.as peab ennast ületan.a, et olla ta ise».

Egotsentrisn. või egotism. oli Fasternakile sel ajal Skrjabini otsustava n.õju pahupool. Hiljen. tunnistab ta, et skrjabinlik egotism. oli kohane ja õigustatud ainult ühel juhul, Skrjabini enda puhul, ja et ta n.õistis Skrjabini vaateid tollal lapsikult äraspidi. Geniaalsuse kun.n.ardan.ine näis Fasternakile siis ühendn.atu n.is tahes käsitõõga, koolitusega või kannatliku tagasihoidliku ja visa treeninguga. Kõik lootused ja arvestused olid pannud aneale. N.uusika käsitõõne pool jäi vaeslapse ossa. Nii tekkis lõhe «uue n.uusikalise n.õtte ja ten.a tehnilise toe vahel». Selle n.ittevastavuse aluseks oli «n.ingi tasunõudev kohusetus, nooruki luban.atu upsakus, poolharitlase nihilistlik põlgus kõige on.andaavana ja saavutatavana näiva vastu. «N.a põlgasin,» n.eenutab Fasternak, «kõike n.itte loovat, käsitõõnduslikku, n.ul jätkus jultun.ust mõelda, et taipan midagi neist asjust. Arvasin, et tõelises elus peab kõik olema ime, kõrge-malt poolt ette määratud.»

Vaakates üle on.a varaseid luulekatsetusi, hindas Fasternak neid karn.ilt. «N.a ei arn.as ta on.a stiili kuni 1940. aastani,» kirjutas ta. «...Mulle on võõras toonane üldine vorn.i lagunene.ine, n.õtte vaesun.ine, eba puhas ja ebaühtlane stiil.» Juba 1920. aastal avaldas ta esin.estel aastatel leidis ta, et ten.a kuuln.ise on rikkunud «riikalikkus ja kõige harjunu lan.n.utan.ine ten.a ün.ber. Kõik norm.aalselt lausutu,» tunnistab ta, «põrkus n.inust tagasi. N.a unustasin, et sõnad võivad iseenesest n.idagi sisendada ja tähendada, neile külge riputatud kulinaist hoolin.ata.» Sellises seisundis ja n.eeoleol alahindas ta kaua Maria Tsvetajeva, vaatan.ata Ehrenburgi kiitusele ja isiklike kohtun.iste ning avalike luulelugen.iste n.uljetele. «Just Tsvetajeva luuletuste harn.oonia, nende n.õtteselgus, üksnes väärtuste olen.asolu ja puuduste puudun.ine neis olid nulle kaua takistuseks, segasid mõistmast nende olemust. Ma ei otsinud kõiges mitte olemust, vaid pidevat teravust.» Alles Tsvetajeva luulesse süüvides pani avanenud «puhtuse ja jõu sügavik» teda ahetama.

Kuid ka päris on.a luuletajatõõ algul

taotles Pasternak asjaomasele maneeritsemisele, teravuse ülehindamisele ja «kistud originaalsusele» vaatamata ennekõike sisukust, seda juba luulekogu «Kaksik pilvedes» («Близнец в тучах») luues, veel enam aga edaspidi. Pasternaki enda tunnistust mööda eraldas tema poeetiline käitumine teda kaasaegsest luuletajate põlvkonnast. Tal polnud vajadust kõmistada oma värssse lavalt, et vaimuinimesed neist perutama hakkaksid või et kärbsed nende malbest elegantsist sureksid või käed-jalad nende täpsest rütmist isenesest liikuma hakkaksid. Autobiograafias on ta poolnaljatlevas, peaaegu ulakas toonis väljendanud oma tollaegse luuletöö eripära: «Ma ei väljendanud, ei kajastanud, ei peegeldanud ega kujutanud midagi.»

Õeldut ei tohi aga mõista kaugeltki täht-tähelt. Juba järgmises lõigus selgitab ta, et isegi siis olid tema jaoks kõne all uut tüüpi sisukuse otsingud. Pasternak kummutas nende väited, kes leidsid hiljem tema esimestest raamatutest oraatorlust ja intoneerimist. Vastu vaieldes näitas ta, et tal pole «neid rohkem kui mistahes kõnelejal». «Otse vastupidi,» selgitas ta, «minu pidevaks hooleks oli sisu, minu pidevaks unistuseks oli, et luuletus ise midagi sisaldaks, et ta sisaldaks uut mõtet või uut pilti.» Näiteks kirjutades luuletust «Veneetsia» või «Jaam» seisis tema ees linn veel ning «tema peegelduste ringid ja kahek-sad ujujad ja paljunesid, paisudes nagu kuivik vees. Või kõrgus kauguses, teede ja perroonide lõpus, üleni pilvedes ja suitsus raudtee lahkumishorisont, mille taha kadusid rongid ja mis sisaldas terve suhete, kohtumiste ja saatmiste, neile eelnevate ja järgnevate sündmuste loo. . . Mul oli vaja,» selgitas Pasternak, «et üks luuletus kätkeks Veneetsia linna, teine aga sisaldaks Bresti (nüüd Valgevene-Balti) jaama.»

Eitades eneseküllaseid maneerseid teravusi ja otsitud tavatusi, ei teinud Pasternak seda siiski läbinisti. Tema arengulugu polnud kahetseva kadunud poja naasmine noorpõlvemõistmatuses hüljatud vanade vormide juurde. Tema terav pilk eristas täpselt ja rangelt uuendusi, mis on tingitud kunsti uuest sisust, arenenud koos teda sünnitanud eluga, puht-formaalsetest uuendustest, mis taotlevad peenust ja rafineeritust.

Selle erinevuse silmapaistvaks tõestuseks võib olla visand «Blokki iseloomustuse juurde». Pasternak lähtub selles tähelepanekutest kaasaegse vene keele evolutsiooni kohta. See evolutsioon viis luuletajate enamiku «avalikult formaalsete rütmide otsinguile», mil riimitakse «palu» ja «palu» või «kastis» ja «kastis», või tõi see kaasa üha nõrgeneva, lõpuks assonantsideks muutuva riimi: «vinjett» ja «kirbelt» või «kullatud» ja «mullane». Seal, kus selle evolutsiooni lätted on puhtformaalsed,

lökkab Pasternak ta kõrvale kui «talumatu».

Samal ajal näeb ta aga, et Bloki ja noore Majakovski puhul tohtub pealtnäha sama protsess teisest allikast — muutunud sisu vajadustest: «mõlemal toetavad kogu kujundisüsteemi ja vormiseadusi sügavad maailmavaatelised allikad ja reservid». Need «on kõigi variatsioonide taga korduvad sisemised konstandid, sisu kohustuslikud komponendid».

Sel juhul toob sama võtte sisuliste lätete erisugususe kaasa hämmastavaid muudatusi esteetilises tulemuses. Veel enam. Võrreldes oma kaasaegsetega kasvab Blokil ja Majakovskil ilmselt selle võtte intensiivsus. Kuid koos sellega suureneb ka tema esteetiline õigustatus, tema «esteetiline mõjususe». Asi on selles, et neil on sisu sügavus sama täiuslikult läbi töötatud kui tehnika rafineeritus. Mõlema elemendi harmoonia on mõeldav ainult sellist tingimustel ja loob muusika isegi erikõlalise puhul. Ja vastupidi: sisutühjus muudab vormi lohakuse, umbkaudsuse ja ebatäpsuse täiesti väljakannatamatuks.

Pasternaki vaatekoht sisule kui esmajärgulisele määras ka tema suhtumise uutesse vormiotsingutesse kunstis. Pasternak täheldas varakult, et sellised kirjanikud nagu Andrei Belõi, Hlebnikov ja mõned teised süüvisid uute väljendusvahendite otsinguisse, unistustesse uuest kunstikeelest. Nad kompisid tema elemente, tema «silpe», tema «täis- ja kaashäälilikuid».

Pasternak ei mõistnud neid otsinguid ega võtnud kunagi omaks. «Minu meelest,» tunnistab ta, «tehti kõige rabavamad avastused siis, kui kunstnikku pilgeni täitev sisu ei andnud talle järelemõtlemisaega ja kiiruga ütles ta oma uue sõna vanas keeles, märkamata, on see vana või uus.

Nii ütles Chopin vanas Mozarti-Fieldi keeles nii palju jahmatavalt uut, et see sai tema muusika uueks alguseks. Nii uuendas Skrjabin peaaegu oma eelkäijate vahenditega muusikatunnetust põhjani päris oma tee algul.»

Pasternak näitab, et Skrjabinil on juba kaheksanda oopuse etüüvides, üheteistkümnenda oopuse prelüüvides «kõik kaasaegne, kõik on tulvil sisemisi, muusikale kättesaadavaid vastavusi välismaailmaga, ümbritsevaga, sellega kuidas siis elati, mõeldi, tunti, reisiti, riietuti».

Vastupidi, «Prometheuse» ja Skrjabin viimaste tööde «harmoonilised päljud» näisid talle vaid helilooja geniaalsuse tõenditena, mitte aga «igapäevase hingetoiduna». Neid tõendeid ta aga ei vajanud, kuna uskus Skrjabin geniaalsusesse ka ilma igasuguste tõestusteta.

(Järgneb)

EHA KOMISSAROV

KÕRVALPILK JAAK ARRO TÕUSULE

Jaak Arro on sündinud 1957. aastal Tallinnas. 1984. aastal lõpetas maalijana ERKI. Näitustel hakkas Jaak Arro esinema juba tudengipõlves: 1980. aastal võttis ta esmakordselt osa noortenäitusest; 1982. aasta kevadnäitus oli esimene ülesastumine vabariiklikul väljapanekul; 1985. aastal osales Vilniuses noortetriennaalil. Tänavu oli Tallinna Kunstisalongis Jaak Arro esimene isiknäitus.

1987. aastal võeti Jaak Arro vastu ENSV Kunstnike Liitu.

Maalikunst on hakanud laienema, väitis üks soome kunstnik mõne aasta eest «Taides». Meil valitsesid siis segasevõitu lood, keegi ei teadnud täpselt öelda, mis toimub kunstiga ja kummitavate stagnatsioonimärkide tagant avardumist otsida tundunuks mõttetu. Või poleks siiski tundunud?

Jaak Arro näitusel, mis toimus varakevadel, kogesin maalikunsti laienemist meilgi. Laienemist võib näha hoogsas stiilide ja käekirjade vaheldumises ning see endastmõistetavus, millega kunstnik suhtles 20. sajandi ajalooks muutunud kunstinähtustega, polnud enam üldsegi imelik. Hoidsin kätt postmodernse kunsti pulsil ja jälgisin, kuidas tolle laienemisega käib kaasas juhtiva kunstistiili eitamine, mida võiks tõlgendada loova «mina» alistumiseks heterogeense kaasaja ahvatlustele. Nautisin autori impressionismi-, ekspressionismi- ja juugenditõlgendusi, mille kaanoneid meeldivalt ähmastasid üksikud autoripoolsed seisukohad. Kahtlemata otsib Arro stiiliderohkuse kaudu väljundit oma põlvkonna tundmustele.

Noortekunst on avanud uusi uksi, mille olemasolugi keegi varem ei aimanud. Need, kel on mõningaid kahtlusi ümberkäivitud moodsa kunstimasinavärgi töö suhtes, küsivad ikkagi, kas selle oma piire kompiva kunstitegemisega ei segata siiski osavalt jälgi? Küsimus on põhjendatud, kui võrd avangard ihales algupära. Algupära väärtustamine tegi viimastest küllalt efektiivse reguleerimismehhanismi, kunstnikule andestati algupärasuse nimel kõik. Ent algupära väärtustamine kompenseeris ainult osaliselt raskusi, millega ta saavutati. Arro põlvkonnal sedalaadi raskusi enam pole, tema põlvkonna edust või ebaedust sõltub, kas avangardsusega seostuvaid muresid enam kunagi tagasi igatsetakse.

Milline see põlvkond on, pole veel täpselt teada. Ka Arro looming omandas konkreetsama ja elujõulisema ilme alles viimastel aastatel, kuigi ta maalib juba 1970ndate lõpust alates.

Arro piltide ees võib kogeda isesugust kergendust, sest tööde vaim on põhimõtteliselt kerge ja teostus efektne. Ma ei tabanud tema ekspressionistlikus laadis aktides, maskides ja portreedes vähimatki märki neurootilisusest ja valmisolekust kannatada, mis on ekspressionismile iseloomulik; jõuliste ja kontrastsete väljendusvahendite kasutamine teeb selle ainult aimatavalt tasa. Võib-olla reageerib Jaak Arro vägivallale, mis meid ahistab, mänguga, et seda nii vähemasti naljakski pöörata. Tema ekspressionistlike piltide raevukas joonistuslaadis ja mustaga heldelt läbisegatud värv on mäng ja raskus praegu pisut ebalevalt kokku segatud. Tingimisi saab neoekspressionismi ja tema poolehoidjaid siduda kontrakultuuriga, milles kunstnik loeb oma õiguseks avalikkusele näkku paisata, et ta pole rahul, kannatab, lubab enesele olla toores, instinktiivne ning dramaatiline. Mujalt kui neoekspressionistid neid kvaliteete praegu naljalt ei leia. Autorite noorus ja seotus rockiga teeb tulemise igatahes usutavaks.

Meil on ajanähtustele tundlikult reageeriv kunstnik seotud rohkem ajastu ambivalentusega ja kõigub lakkamatult mitmesuguste võimaluste vahel. Arro loomingus on võimalusterohkuse äärmuslikumaks näiteks tsitaadid punkkultuurile ja teiselt poolt tugev traditsioonitunne. Punkarite portreede juures pole välistatud võimalus, et tegemist on olnud lihtsalt efektitsemisega, mis sobib noore kunstniku imagoga.

Jaak Arro isikut, kaasaelamist ja maaliarvni näeb teistlaadi piltides. Ekspressionismi vaimus tööd on hästi läbimõeldud variatsioonid etteantud teemal, seevastu tõelist käskivat loojasuhet võib tajuda tema impressionismitõlgendustes. Stiilinimetust «impressionism» tuleb muidugi kasutada tinglikult, kuid eesti kunstiajaloo on impressionism väga suurel määral sünonüüm sõnale «traditsioon» — eesti kunsti traditsioonid on impressionistlikud traditsioonid. Vastavalt aja maitsele esineb impressionism ühel või teisel kujul, kuid ikka nõuab ta kõrget maalkultuuri — kolorismi, värvipeenust ja -ilu —, hingeseisunditest eelistatavalt harmooniat ja tasakaalu; ka vabadus ja lüüriline elamuslikkus ei vastandu sellele. Impressionism on meie kunstikultuuri tõsine saavutus, see õigustab minevikkupõrnumistes just seda suunda: kui juba minevikku vaadata, siis on mõtet hakata neoimpressionistiks. Impressionistlik traditsioon lubab viljelda ka abstr-

raktseid lahendusi, kuid stiiliomasem on siiski naturilähedus; emotsioone ja muljeid vallandab impressionistlikult nähtud tegelikkus, realiteet, mida Arro püüabki tõlgendada.

Muuseas, Arro on üks väheseid, kes võiks rehabiliteerida Kunstiinstituudi mainet — tema praegune professionaalsus paneb usku ma kunstistuudiumi vajalikkusesse. Ükski Arro põlvkonnakaaslastest ei suuda esile manada säärast salapärast sooja valgust, neid lõpmata sügavaid pehmeid ja kütlevaid ihutoone, mis teevad tema aktimaalid tähenduslikuks, naiselikult ahvatlevaks. Akt Arro käsitlustes avab — seda juhtub eesti kunstis haru harva — kunstniku mõtteid, elamusi, hinge. Usun, et meeleline suhe iluga on haruldane, mitte õpitav, vaid kaasasündinud omadus —

ja see eeldab ning nõuab avatud meeli. Parematega sedalaadi tööstest on Arro võib-olla astunud kaalukama sammu edasi kui postmodernismi omaksvõtuga. Muidugi võib reaalsusega ka mänglevalt suhelda, tsiteerida kunsti ajalugu — juhuks kui ajastu seda vajab. Ei või ial teada, mis sealt võib välja kasvada. Ehk on see väärtuslik? Postmodernism on Jaak Arrole avanud ukse uude, romantilismasse maailma; ta pole sinna astunud jõhkra otserünnakuga, vaid loomingu arengu teel. Muidugi ei tea ma öelda, mis edasi saab. Arvan, et isegi siis, kui mängulisel võtete-süsteemina peatselt ammendub ja devalveerub, jääb Arrole piisavalt võimalusi tegutseda. Ent kas tema reaalsusega kõige seotumad tööd — mõtlen aktimaale — mängulisuseta nii ahvatlevad oleksidki?

DIXI

TÖNU KÕRDA Kaitsta ülemusi!

Pealkiri ega järgnevad mõtteavaldused ei ole pila, vaid väga tõsiselt mõeldud jutt. See pole ka ülemustelt saadud tellimuse täitmise ega enda grupihuvide eest väljaastumine. Olen nimelt sügavalt veendunud, et ülemused vajavad ühiskonnalt senisest enam hoolt ja kaitset. See tuleks kasuks ühiskonnale endale, vastaks igati rahvahulkade elulistele huvidele ja oleks ühiskonna edasise arengu seisukohalt koguni mõödapääsmatu. Ülemuste all mõtlen ma juhte, juhtivtöötajaid, kes peamiselt organiseerivad ja suunavad teiste inimeste tööd, ise vahetu tööobjektiga ja -protsessiga, millega on hõivatud nende alluv kollektiiv, vähe või üldse mitte kokku puutudes. Selliste inimeste ring on väga lai — minister, direktor, parteisekretär, esimees, juhataja jne. Jutt on nendest, kes organiseerivad spetsialistide tööd, kuid kelle endi tegevus igapäevategevuses ei nõua ega võimaldagi osalemist vahetus väärtuste loomise protsessis.

Kõik juhid on kunagi olnud mingi eriala tundjad, spetsialistid (insenerid, õpetajad, raudteelased, arstid, kokad, lukksepad, põlluharijad jne). Mõelgem nüüd selle peale, mis juhtub inimesega, oma eriala asjatundjaga, kes läheb juhtivale tööle. Esialgu säilitab ta oma erialased oskused. Kuid ka kõige parema tahtmise korral ei õnnestu tal jääda kuigi

kauaks asjatundjaks valdkondades, mis asuvad väljaspool juhifunktsioone. Ning mida kauem ta oma juhtitööd teeb ja mida kõrgemale tõuseb, seda vähem tal konkreetseid spetsialistioskusi alles jääb. Seejuures kaotab ta nii oma varasemad erialased oskused kui ka suurel määral oskuse teha lihtsamaid igapäevaseid töid, remontida korterit ja autot, naisjuht kududa ja õmmelda jne. Lihtsalt ei jätku aega, aga korralik palk ja muud võimalused võimaldavad väiksemaidki vajadusi rahuldada teenindussüsteemi kaudu.

Vana juhtivtöötaja peab jätma oma kõrge ametikoha kas pensioniea kätte jõudmise või tervise halvenemise tõttu. Mida nüüd peale hakata? Juhtida enam ei saa (ei lasta), muud ta aga enam ei oska või oskab väga halvasti, sest aastaid ta ainult juhtis. Võib muidugi öelda, et hakaku rahulikku pensionipõlve pidama. Kuid sellest just ei tule midagi välja. Vähemasti tunduvalt viletsamini kui endisel mittejuhil.

Esitaks ei ole meie pensionid — nii vanaduse kui invaliidisuse puhul — teab kui suured, elukalliduse tõus käib neist alati tükk maad ees. Vähemasti ei ole kedagi kuulnud rääkivat, et tal pensioni üle jääb. Ära elada loomulikult saab, seda enam, et endiste juhtivtöötajate pensionid on keskmisest terake suuremad. Kuid väga raske on harjuda sissetuleku olulise vähenemisega, mis kaasneb kõrgepalgaliselt ametikohalt pensionärisseisusse ülemineku. Kui eilne ülemus, tänane

pensionär oleks mõne konkreetse ala spetsialist, kui tal säiliksid erialased oskused, saaks ta üsna lihtsalt oma pensionile lisa teenida. Kuid millist lisa oskab teenida inimene, kes suurema osa oma elust ja tervisest on kulutanud kabinetis, laua taga ja tooli peal?

Kuid probleemid ei ole üksnes materiaalselt laadi. Kõrgel ametikohal olles harjus inimene aastate jooksul sellega, et teda hinnatakse, austatakse, et temast peetakse rohkem lugu ja temaga arvestatakse rohkem kui paljude teistega. (Tegelike juhtide suhtes on see täiesti loomulik nähtus.) Pensionile minnes aga muutub tema seisund täiesti. Nüüd ei ole ta enam keegi; need, kes varem teda austasid, hakkavad unustama, need, kes teda ei sallinud, hakkavad seda järjest rohkem rõhutama. Psühholoogiliselt on väga raske leppida oma sotsiaalse taseme olulise langusega. Seega on endisest juhtivtöötajast pensionär igal juhul viletsamas olukorras kui heast töömehest pensionär, sest juhiuskustel ei ole praktiliselt enam mingit väärtust (memuaare pääsevad avaldama vaid vähesed), kogemustega spetsialist aga leiab tunnustust ja teda vajatakse ka vanast peast. Abikaasa etteheide: «Parem oleksid sa olnud kingsepp kui saapavabriku direktor» sisaldab suurt ja kibedat tõtt.

Oma edasise käekäigu ebamäärasuse ja kindlustamatuse tõttu on juhid-ülemused halvemas olukorras kui paljud teised inimesed. Niipea kui nad kaotavad oma ametikoha, muutub nende elu palju rohkem kui kellelgi teisel. Asjade selline käik, tuleviku tumedus paneb ülemusi varakult mõtlema ja tegutsema eesmärgiga kindlustada-kaitsa end tuleviku vastu. Kõige esmane vahend on oma toolist võimalikult kauem kinni hoida, potentsiaalset konkurentide õigeaegselt tagaplaanile tõrjuda, olgu selle tagajärjeks kas või tohtu auk juhtide järgmises põlvkonnas. Ise tead, teised teavad, kõik teavad, et sul on aeg lahkuda, kuid sa ei tee seda, sest kuhu lahkuda ja kuidas?

Veelgi hullem, kui ülemus näeb oma tulevikuhiirust väljapääsu varanduse kokkukujutamises, mis peab teda aitama edaspidi. See tee viib õige kergesti riigivara riisumiseni, altkäemaksude võtmiseni ja ametiseisundi kuritarvitamiseni.

Kui ühiskond soovib, et selliseid juhte ei oleks, siis peab ta ühe abinõuna looma juhtidele nende ametist lahkumise järgseks perioodiks sellised tingimused, et neil pole vaja karta materiaalse elujärje olulist halvenemist ega vaimse hüljatustunde tekkimist. Kui ühiskond tahab, et juhid oleksid juhid, mitte aga oma käekäigu pärast muretsevad varjud,

siis tuleb tarvitusele võtta reaalsed, materiaalsed abinõud.

Teisiti öeldes on tarvis tervet süsteemi, mis reguleeriks inimeste lahkumist juhtivatelt ametikohtadelt. Vajalik abinõude kompleks peab olema üksikisiku seisukohalt inimlik ja ühiskonna seisukohalt otstarbekas. Praegu on asjad tihti niimoodi, et senikaua, kuni ülemus on ülemus, kardetakse teda, koguni poetakse talle ning oodatakse vaikselt tema lahkumist, selle järel ta aga paremal juhul unustatakse, halvemal juhul hakatakse kõikvõimalikul viisil tagantjärele maha tegema. Arenenud ühiskond peaks olema võimeline vältima nii tegevjuhtide põhjendamatu ülistamist kui ka endiste juhtide nime jalge alla tallamist.

Mõningal määral leevendab praegust olukorda see, kui olulise osa oma töövõimest kaotanud ülemus viiakse väiksema koormusega ametikohale. Paraku ei ole selliseid ametikohti kuigi palju, igatahes ei jätku neid kõigile. Teiseks aga on üsna raske vanast peast või halvenenud tervisega uue valdkonnaga kohaneda, olgugi koormus seal väiksem. Kolmandaks ei saa ühiskond eriti lubada luksust, et osa juhtivtöötajaid on ametis pooliku töövõimega, sest sellega suureneb vajadus abiliste järele või jääb osa tööst tegemata. Ja neljandaks tuleks töövõime edasise languse korral leida jälle uus jõukohane ametikoht jne.

Inimliku ja otstarbeka süsteemi loomine sellel alal on väga keeruline asi, sest muidu oleks see nii mõneski riigis juba olemas. Üht-teist on mujal maailmas siiski tehtud. Mõõdunud kümnendi lõpus seisis näiteks Hiina möödapääsmatuse ees asendada üli-vanad juhid noorematega. Kõige kõrgemate ülemuste suhtes leiti küllaltki efektiivne ja inimlik väljapääs — keskorganite juurde loodi palgalised Nõuandjate Kogud, kus vananenud ja halvenenud tervisega juhid võime-tekohast tööd jätkavad. Selline mehhanism võimaldab peale endistele juhtidele vaimse ja materiaalse turvalisuse tagamise ka nende säilinud oskusi, kogemusi, teadmisi ühiskonnale kõige kasulikult ära kasutada. Lisaks ilmnes veel üks oluline asjaolu — vähenes vana juhtidepõlvkonna vastuseis, sest uuendajad ei heitnud neid hoolimatult kõrvale ning edumeelsete ja konservatiivide vahelise võimuvõitluse pingelanges märgatavalt.

Peruu Vabariigi konstitutsioon on säte, et kõik endised presidendid saavad automaatselt parlamendi ülemkoja eluaegseteks liikmeteks koos kõigi õiguste ja soodustustega. Sellise korralduse puhul on oluliselt vähenenud püüd klammerduda presidenditooli külge või väljapigistada ebaseaduslikku tulu edasise elu kindlustamiseks. Samamoodi talitatakse endiste riigipeadega Itaalias ning ka seal

ei ole vastavad põhiseaduse sätteid kehtestatud mitte presidentide nõudel, vaid lähtudes riigi, ühiskonna huvidest.

Juhtimissüsteem vajab põhjalikku läbimõtlemit algusest kuni lõpuni. Et see tegutses efektiivselt ja häireteta, ei ole vaja tähelepanu pöörata mitte ainult algusele (kes, kui-

das juhiks saab) ja keskstaadiumile (kes, kuidas edasi liigub), vaid ka lõpufaasile (kes, kuidas lahkeb). Ühiskonnale on kasulikum ja odavam, kui ta ei unusta endisi juhte. Kui nende eest ei hoolitse ühiskond, siis hoolitsevad ülemused endi eest ise, ja juba siis, kui nad ei ole veel endised.

ELAV AJALUGU

Toimetuselt. Möödunud aastal üritasime alustada mõttevahetust noorsooprobleemide üle. Valisime endi arvates kõige hellema teema — komsomoli, kuid nagu lugejad oma kirjades üksmeelselt ennustasid, kukkusime haledalt läbi. Vist ruttasime ajast ette. Nüüd alustame minevikust, 60. aastate sündmuste käsitlemisest, püüame nende kaudu mõista olevikku ning tulla nii ringiga tagasi tänaste noorsooprobleemide juurde, lootes kogemuse ja tarkuse kasvades ükskord uuesti **kommunistlikult** mõtlema ja tegutsema noorsooni jõuda. Pole kombeks nimetada «elavaks ajalooks» parimas töö- ja loomeas inimesi, kuid tegelikult on kõik need ühiskonna- ja kultuuritegelased, kelle poole toimetus ühtede ja samade küsimustega pöördus, meie noorsooliikumise elav ajalugu. Esimesena vastab 60ndatel aastatel TRÜ komsomolisekretärina ja ELKNÜ KK liikmena tegutsenud, nüüd Ajaloo Instituudi professor filosoofiadoktor MIKK TITMA.

1. Osalesite aktiivselt 60ndate aastate komsomolielus. Tolleaegsest noorsooliikumisest maailmas, aga ka meie üliõpilaste ja komsomoli aktiivsusest liigub tänini legende. Millisena mäletate seda aega Teie? Kas erines noorsoo roll Nõukogude Eesti ühiskondlikus elus 60ndatel aastatel tema osast praegu või on tegemist mineviku idealiseerimisega («optilise pettega», nagu arvab Mati Unt V-es 1987, nr 5)? Milline oli Teie enda positsioon tolle aja noorsooliikumises?

1. Tavaliselt muutub minevik meie jaoks helgemaks, nagu on muide alati ka tulevik. Ainult olevik tikub enamasti olema ebamugav ja sekeldusterohke. See on ka arusaadav, sest nii tulevik kui ka minevik eksisteerivad ikka vaid vaimumaailmas, kuna aga olevik tähendab tegutsemist ja viimane on mõtlemisest märksa raskem. Nähtavasti ongi mõttekas pöörduda kuuekümnendate aastate juurde

just tegude aspektist, püüda toonasest kogemusest leida sellist, mis võiks tulla kasuks tänasele. Täna näeme selgesti seost kuuekümnendate ja kaheksakümnendate aastate põlvkondade vahel. Neid lähendab juba seegi, et nad sisenesid ellu erakordselt soodsates ühiskondlikes tingimustes. Meie olime Hruštšovi-aja lapsed. Me nägime tema lihtsakoelistsust, kuid uskusime siiralt sotsialismi-ideaali ja seda, et ka Hruštšov lähtub viimasest. Meil ei olnud minevikku (oli vaid üldine teadmine isikukultusest kui repressioonide ajast), paraku aga ei olnud ka vanemat põlvkonda, kes oleks meid otseselt õpetanud (näiteks meie suhted ülikooli toleaege parteikomiteega põhinesid eeskätt printsibiil, et nad meid ei segaks). Siit tulenebki esimene õpetlik kogemus tänaseks päevaks: noortel on vaja kindlasti täielikult läbi uurida meie tegelik ajalugu. Ainult see garanteerib, et ajalugu ei saaks enam korduda kas või farsina, nagu seda oli L. Brežnevi isiku kultus. Vaja on ajaloolist tõde kuni kõige süngemani. Näiteks selliseni, kus mundrites karjeristid tähtpäevadeks vallutusi planeerides ajasid sõja viimastel päevadel veel sadu tuhandeid kindlasse surma. Ainult see taoline tõde paljastab isikupäratu bürokraatliku aparadi kogu inimvaenuliku olemuse, tema vägivalda sama isikupäratuks muudetava massi kallal. Olgu see siis võitlus ideoloogiliste vastastega, kus inimesi suurte arvude seaduse alusel kodust kaugele küüditati, kollektiviseerimine või teised massikampaaniad.

Ajalooline tõde on vajalik selleks, et tänased noored lähtuksid elust, ühiskonna tegelikust arenguloost, mitte aga ideaalidest, mis olid meie lähtepunkti. Meie tegused vast niipalju, et elu ümber korraldama hakkasime me ülikoolis, edasi vabariigi ja ka üleliidulises komsomolis. ELKNÜ XIII kongress 1966. aastal oli kindlasti meie põlvkonna manifes-

tatsiooniks ning arvan, et selle dokumentides on midagi õpetlikku. Järgmine kongress 1968. aastal seevastu oli meie põlvkonna tahte organiseeritud mahasurumine, milleks läks tarvis NLKP Keskkomitee büroo autoriteeti, ÜLKNÜ esimese sekretäri ja EKP Keskkomitee büroo kohalolekut ning isegi pleenumi katkestamist parteigrupi koosoleku läbiviimiseks. Minul oli «meeldiv» võimalus osaleda kongressi töös kogu aeg koos ÜLKNÜ Keskkomitee vabariiki kureeriva töötajaga. Me osutisime otsustavatel momentidel ebaküpseks ja meid kõrvaldati poliitikast. Peab tunnustama toonase EKP Keskkomitee esimese sekretäri J. Käbini poliitilist tolerantsi, mis võimaldas kõigil toonastel aktivistidel väljaspool poliitikat aktiivselt edasi tegutseda. Märksa vähem tolerantseks osutusid paljud meie endi eakaaslased, kes meid välja vahetasid ja järgneva perioodi juhtivaks jõuks, sõnakuulelikeks, aparaadile orienteeritud karjeristideks muutusid. Sunnitud ise enda isiku kallal vägivalda sooritama, ei talunud neist võimekamad meid lausa füüsiliselt, kuna kehtasime moraalselt seda, mis neil puudus. Ilmnes see, mida Lenin iseloomustas tüüpilise soo fenomenina: tühine keskpärasus ei talunud mitte ainult endast targemaid ja intelligentsemaid, vaid ka moraalsemaid isiksusi. Just sellepärast tuli näiteks T. Abuladze filmis «Patukahetsus» peategelasel hävitada kunstnik. Just see fenomen loob geeniuse (Mozart) ümber mittemõistmise õhkkonna, milles *ratio* (Salieri) hävitab geeniuse kui siia maailma mittesobiva. Hoidkem Mozarteid ja astugem vastu Salieri-taolistele karjeristidele, kelle jaoks kõik on vaid vahendiks isikliku edu tagamisel.

Meie põlvkonna traagika oli suuresti selles, et me ei suutnud näha globaalseid protsesse, tõusta Maarjamaa taustast kõrgeemale. Naiivsetena jätkasime me tegutsemist ka pärast seda, kui uuendustevastane grupp kõrvaldas N. Hruštšovi. Jätkasime võitlust, kui maal teerivana oli asi juba teisiti otsustatud. Isegi üliõpilaskonna üleliidulisel kongressil astusime avalikult formalismi vastu välja. Meie teiseks suureks puudujaägiks oli poliitilise kogemuse piiratus. Meid löödi vana hea «valge hobusega» — natsionalismiga. Kuigi me teadlikult hoidusime igasugusest rahvusküsimuse püsitamisest, andes endale aru, et küünilised ja konservatiivsed jõud püüavad meid lüüa just sellega (nõukogude korra suhtes kahtlasteks elementideks oli meid raske tituleerida). Siit teine tänasele päevale oluline poliitiline kogemus: ärgem laskem uuendusküsimusi seostada rahvusküsimusega, sest lõppkokkuvõttes on see alati tõotanud uuenduste vastu. Praegusel ajal, mil nii paljud suhted ja struktuurid ühiskonnas on destabiliseerunud, on äärmiselt ohtlik puudutada nii

irratsionaalseid ja tunnetest lähtuvaid suhteid, nagu seda on rahvussuhted. Politikaanaluse tingimustes kujunenud uuenduskursi vastased omavad paljurahvuselisel maal just siin ainsa šansi. Rahvusküsimust tuleb vaagida rahulikmates stabiilsemates ja poliitiliselt küpsemates tingimustes.

Lõpuks mõni sõna endast. Tunnen end suuresti vastutavana toonase vabariigi juhtkonna ja suure osa võimekate poliitiliselt aktiivsete noorte vahel kujunenud konflikt-situatsiooni eest. Eriti aga sellepärast, et ei osanud näha üldisemat konteksti ja meie võitluse lootusetust selles. Tihti kasutatakse poliitika puhul metafoori «mäng». Mäng küll, kuid selles mängus pole panuseks mitte ainult osavõtjate pead, vaid ka rahvuste ja tervete maade saatused. Meie mängu resultaadiks oli suure osa ausate ja võimekate noorte eemaldumine poliitikast. Nende kohad täitsid selgelt karjeristid või poliitiliselt ebaküpsed juhitavad noored. Lõppkokkuvõttes tõi see vabariigi edasisele arengule kindlasti kahju. Võin seda kinnitada nüüd juba kui sotsioloog, olles uurinud meie maa liiduvabariikide sotsiaalset arengut viimasel paaril aastakümnel. Nii paradoksaalne kui see ka ei ole, kuid näilise range tsentralismi tingimustes arenesid liiduvabariigid väga erinevalt, sõltuvalt kohaliku juhtkonna poolt valitud arenguteest.

2. Enne vabariiklikku komsomolikongressi esinesid paljud noored kriitiliste sõnavõttudega oma organisatsiooni aadressil. Enese-kriitilised olid ka kongressi aruanne ja delegaatide sõnavõttud. Kongressi otsustavas järjus aga ei leidunud ühtki delegaati, kes teda delegerinud noorte huvide eest oleks seisnud. Komsomoliorganisatsiooni töö hinnati üksmeelselt rahuldavaks, kongressi otsus jäi üldsõnaliseks, kogu senine komsomoli juhtkond valiti uude keskkomiteesse tagasi. Kuidas kommenteeriksite toimunut?

Poliitika on vaieldamatult kunst, kus otsustavad nn kriitilised hetked. Näiteks ELKNÜ XIV kongressil 1968. aastal oli selleks üks sõnavõtt, millest sai kinni hakata ning teisi osavõtjaid juba osaliselt tartukate vastu häälestada. Äsjane ELKNÜ XX kongress toimus aga erilises õhkkonnas, mis mitte kuidagi sisulisele tööle kasuks ei tulnud. See viis endast välja komsomoli juhtkonna, kes hakkas kiirustama. Enamik delegaate aga ei olnud veel küpsed poliitiliste probleemide käsitlemiseks. Seega peegeldas kongressil toimunu delegaatide teatud poliitilist ebaküpsust. Ka oli praegune olukord suuresti erinev sellest, milles meie tegutsesime. Esiteks oli toonases komsomoli juhtkonnas (nagu ka tänases) kindlasti küllalt palju karjeriste või ametnikke, kes tegutsesid otseselt meie vastu. Seisime tihti valiku ees, kas astuda nendega

konfliktid või lasta ka isendid diskrediteerida. Nii oli see näiteks siis, kui kõigis kollektiivides arutati nõukogude noorte kirja N. Hruštšovi-le. Ülikoolis ei toimunud ühtki koosolekut, kuid Tartu linnakomitee sekretär T. Merivälja raporteeris meie eest iga päev keskparaadile toimunud koosolekutest. Tänapäev komsomoli juhtkond end sellisel viisil ei diskrediteeri ja ka komsomolikaarjaste enam nii lihtsalt vee peale ei too. Ühtlasi on tänases komsomoli juhtkonnas märksa enam uutmise teostajaid. Seega ei olnud kongressil tegelikult võitlusrinnet.

Teiseks. Selleks et kaitsta noorte huvisid nii üldisel kujul, nagu seda fikseerib vabariigi kongress, peab nende eest olema seistud konkreetsematel tasanditel, mis eeldab konkreetse võitluse kogemust. Arvan, et just seda tegelikult võitluse kogemust ei olnud delegaatidel paraku küllaldaselt. Miks näiteks omal ajal T. Merivälja ei sõندانud kasutada oma võimu, et takistada nii tähtsa poliitilise kampaania läbikukutamist TRÜS? Me tegutsesime ülikoolis intensiivselt ja raske oli minna ülikooli komsomoli autoriteedi vastu. Tundub, et just sellest, praktilisest komsomolitööga kujunevast konstruktiivsest positsioonist jäi nüüd puudu. Siit ka delegaatide ebalevus olukorras, kus ilmselt kiirustav juhtkond hakkas kongressi lõpetama.

Kolmandaks. Täna on noorsooliidritel endid kui noorte huvide tegelikke esindajaid märksa raskem vastandada ütleme näiteks ELKNÜ juhtkonnale kui kuuekümnendatel aastatel. Meie ajal oli keskparaadis tegemist silmanähtava ebakompetentsusega, mis kasvas otseselt kaadriprobleemiks. Julgen aga väita, et selle aasta kongressil oleksid delegaadid keskkomiteed valides olnud mitme kandidaadi olemasolu korral väga raskest olukorras, kuna neil oleks puudunud piisav teadmine, et otsustada ühe või teise kasuks. Meil on üldse demokraatia suhtes suured illusioonid, tavaliselt tasandub aga asi lihtsalt populismile: võimalusele valida ning otsustada erinevate variantide ja isikute vahel. Mõnigi kujutab ette, et mitme kandidaadi esitamine toob kaasa enneolematu aktiivsuse valijaskonnas. Julgen selles sügavalt kahelda. Enne kui ei ole selge, millisel määral võivad valitavad tõepoolest midagi valijate jaoks olulist otsustada ja milline on seejuures erinevus valitavate vahel, määravad valimisel üsna teisejärgulised momendid ning ka valitavate tegelik aktiivsus jääb kaunis madalaks.

Paraku on isegi kõrgharidusega noor ühiskonnas toimuva suhtes üsna ebakompetentne, keskharidusega seda enam. Sageli ei suudeta orienteeruda nendeski vähestes arvudes, mis meil ühiskonna kohta olemas on, rääkimata siis süsteemsest arvulisest ühiskonnapildist.

Ühiskonnateadused annavad ühiskonnast praegu täiesti elukaage pildi, mille alusel ei ole võimalik asjade seis ühiskonnas praktiliselt üldse hinnata. Ei anta isegi lähenemisi, mis võimaldaks seda iseseisvalt teha. Ma ei hakka siinkohal rääkima, et statistilist teavet ühiskonna enda kohta on täiesti ebapiisavalt. Taolise nõrga ettevalmistuse juures ühiskondlikuks enesetunnetuseks on üsna loomulik ka delegaatide suhteline passiivsus kongressil. Pealegi on ju vaja ette kujutada ka poliitilise tegutsemise mehhanismi, st mida komsomoli kongress võib ja mida mitte. Kas või näiteks seda, et rubla enda taskus on rubla, aga liikmemaksuks makstuna paneb rahandusministeerium talle lõpmatu hulga reegleid peale, nii et ta reaalne ostujõud kahaneb paugupealt suurusjärgu võrra ja kasutamiseks tuleb juba luba küsida sealsetelt onudelt.

Nähtavasti läheb vaja mitu aastat, et tänapäevane põlvkond, omandanud avalikustamise õhkkonnas ühiskonnakriitilise lähenemise, oleks valmis lõhkuma praeguste tegutsemisvõimaluste piire. Võib ka ette näha, et selle kogemuse omandamine ei lähe ilma ekstsessideta. Poliitilise tegevuse kogemust ei saa omandada ilma õigusega eksida. See õigus on demokraatliku arengu üks garantiisid. Eriti on seda vaja aktiivselt poliitikasse astujaile.

3. *Tänapäevane noorsugu ei tule «hulgakesi efektselt kassetis», «kultuuri uksele ei prõmmi jõuk võitlushimulisi noori, kes eitavad isade ideaale ja tõukavad troonilt vanad iidolid», pole mõtet oodata «lärmakat «meiena» kultuuri astumist», selle asemel tullakse «üks-kaaval ja sageli märkamatu, täites vabanevad kohad ja jätkates eelkäijate tööd» (M. Sutrop. «Meie» ja «nemad». «Edasi», 17. I 1987). Kuidas suhtute põlvkonnatundesse? Kas peate ühiskonna arengu seisukohalt oluliseks uut pealetulevat põlvkonda ühendavat «meie»-teadvust? Kas ei neela «vana» ühiskond «ükskaaval ja märkamatu tulevad kohatäitjad» lihtsalt alla?*

Kõigepealt tulekust. Uuenduskursiga on tänaseks «kassetina» kaasa läinud karjeristid kõigis elusfäärides. See omakorda on teinud paljusid ettevaatlikuks, sest ei saa ju pööret läbi viia need, kes kokku kasvanud eelnenud perioodi arusaamadega. Läheb aega, et seda esimest «kasseti» ületada, sest sõnamulina asemel nõuab uuenduspoliitika mõtteid ja tegusid. Selle tegelik isiksuseline baas formeerub pikkamööda, üksteist toetades, võitluses just selle «kassetiga», konservatiivsete jõududega, kellel ei ole alternatiivset programmi pakkuda, lihtsasse korraloomisesse patriootilistel ajenditel aga enam ei usuta.

Järgmise «kasseti» aga moodustab just avalikustamise tingimustes kujunev uus põlv-

kond. Tema tuumaks on tänane üliõpilaskond. Ta tuleb häälekalt kõigepealt komsomoli, edasi oma erialale ja kultuuri, saades lõpuks ühiskondliku mõtte loojaks. Eelnevast järsult erinevad ühiskondlikud tingimused kujundavad kaheksakümnendate keskpaiga noortest kardinaalselt teistsuguse põlvkonna, kes on eelkajatest poliitiliselt märksa aktiivsem. See, et meie vastav põlvkond veel nii häälekas ei ole nagu näiteks Moskvast, on ikkagi tingitud meie ühiskondliku mõtte maha jäämusest. On ju vene keelele baseeruv vaimuelu märksa suurema kandepinnaga ja ehedaid talente seal tahes-tahtmata rohkem kui meil. Ka poliitilised muutused on üleliidulisel areenil kindlasti põhjanevamad ja võitlusrihne nähtavam. Seega on loomulik, et uue vaimu materialiseerumine põlvkonnaks võtab teatud aja.

Märksa raskem on «meie»-teadvuse olemuslikke parameetreid ette näha. Asja teeb keeruliseks see, et vastandumine ei ole selgelt vana ja konflikt. Ühendustegevus algas ülevalt juhtkonna toetusel ja seega on vastarrinne ebamäärasem. Selgelt vastandab uus põlvkond end poliitilisele karjerismile ja politikaanlusele. Teisalt aga vastandutakse ka ühiskonnast möödaelamise eri vormidele, eriti küünilisele individualismile. Konstruktivsem «meie»-tunne sõltub aga juba poliitilisest ühistegusest, mis kujundab (või ei kujunda) teadlikku vaimu. Meie küllalt väikese liiduvabariigi ja ka rahvuskultuuri tingimustes on siin tohtu osa isiksustel.

Mäletan selgesti, kuidas TRÜ komsomolisekretär K. Adamson mulle omal ajal kategooriliselt deklareeris, et ideoloogiatiõõ peab konkreetne olema. Mida teha? Kuidas teha — sellele ei osanud vastata, aga taoline poliitiline tahe suutis tsementeerida aktiivi. Naaiivne oleks kujutada põlvkonna «meie»-tunde kujunemist ühehülalise teadliku tegevuse resultaadina. Põlvkonna ilme ja tema liidrid kujunevad konkreetse elutegevuses, kus väga palju on öelda juhtidel. On ilme, et tänases juhtivas komsomolikaadris on tulevase kaheksakümnendate «kasseti» liidreid vähe. Lähiminevik võttis praegustelt juhtidelt esiteks isikupära ja teotahte (praktiline poliitiline töö on ränk), teiseks aga kujundas poliitikaanliku orienteerituse aparaadikarjäärile.

4. Meie arvates on praegu eriti tähtis aidata noortel leida sotsiaalne eneseteadvus, see ühine «oma», mis kujundaks noorsoo sotsiaalseks jõuks. Millest tuleks Teie arvates alata?

Meie kõik elame olukorras, kus ühiskonna enesetunnetus on puudulik. Ellu astuvate noorte eneseteadvus on paraku alati olnud «roosa». Meie poolt 15 meie maa regiooni 17—18aastaste noorte kohta tehtud võrdlevuuringu kõige hämmastavamaks resultaadiks oli ühtlaselt kõrgendatud enesehinnang oma

võimetele kõigis regioonides: eakaaslastest vähemvõimekaks luges end alla kümnendiku, enamik pidas end eakaaslastest võimekamaks.

Üldine kõrgendatud enesehinnang on üks ohtlikumaid nähtusi ellu sisenemisel. Ühiskonna jaoks on oluline põlvkonna, eriti aga indiviidi realistlik hinnang nii oma tegelikele võimetele ja võimalustele kui ka eakaaslastele. Pikka aega stimuleerisid taolist «roosat» enesehinnangut avalik arvamus ja propaganda. Seetõttu on valikulisel eneskriitilisel eneseteadvusel meie kultuuris üsna ahas pind. Sotsialismi kui kollektiivse süsteemi lameda ja ebaisikulise, üksnes suurte inim-massidega arvestava kultuuripildi domineerimine vaimsuses viis isiksuse ja subjektsuse täiesti tagaplaanile. Seda toetas ka pahupüüdi pööratud sotsiaalse võrdsuse kultiveerimine: asi ei olnud ainult kõigi taandamises ühe-taoliseks massiks, vaid ka sotsiaalse võrdsuse nägemises ainult jaotussfääris. Tegelikult on sotsiaalse õigluse põhiküsimuseks võim ja eeskätt meie professionaalse elutöö mõtte, eesmärkide, sisu ja tulemuse määramine. Just sellepärast läks uue poliitikaga kõigepealt kaasa loovintelligents, sest vaimuelus oli ametniku vägivald kõige ilmsel ja ka talumatum. Seega oleks väga oluline, et põlvkonna eneseteadvuses väärtustuksid poliitilise võimu ja professionaalse eneseteadvuse küsimused. Stiihiliselt on noored alati olnud orienteeritud elus «peremehetsema». Lähiminevikus leidis ju noori, kes õpinguid lõpetades läksid teadlikult tööle tehasesse ja kellest said väga-väga soliidset rahvaesindajad. Tavaliselt oli tegemist lamedate karjeristidega, kes püüdesid otse võimu juurde. Teisalt nägid noored jaotussfääris kiireid rikastumisvõimalusi ja vastavates koolides kasvas kiiresti konkurss. Taoline «kiirete» eduteede otsimine oli ühe osa noorsoo (isenesest mitte alati halva, selleks formeeris teda juba edasine elu) elus määrav. Praegune aeg nõuab ühiskonna tegeliku poliitilise juhtimise ja professionaalse tegevuse eri liikide mõtte ja resultaadid nägemist. See ei ole aga võimalik, muutmata eri noortegruppide seisundit ning seostamata tänaseid tegemisi homse vastutuse ja tegevusruumiga. Kui tegelik töömehete ei sõltu tänasest õppimisest kõrgkoolis ja keskeriõppeasutuses, siis on võimatu oluliselt muuta tööõhkkonda. Väga naiivsed on igat sorti kõrgkooli reformimise programmid iseseisvast tööst ja omavalitsusest, kui ei hinnata vääri-liselt spetsialisti tööd ega seostata professionaalset karjääri õppetöö edukusega.

Teiseks noorsoo sotsiaalse eneseteadvuse oluliseks komponendiks on võime mõista ühiskonnas tegutsevate jõudude vastastikust toimemehhanismi. Pikka aega kujutasime me elu ilma paratamatute vastuoludeta ja erinevate gruppide vahelise võitluseta. Arengu-

dialektika aaga eeldab vastandite võitlust, küsimus seisneb vaid selle võitluse avalikustamise astmes. Sotsiaalsed kooslused (klassidest, regioonidest, linnadest, elanikkonna kihtidest kuni väikeste gruppide ja töökollektiivideni) võivad olla elu subjektideks ja teadlikult osaleda ühiskonna elus. Just praegu toimub taoline subjektide formeerumine näiteks loominguiliste liituna. Sotsiaalne enesetunnetus kätkeb endas eeskätt oma seisundi tunnetamist ühiskonnas. Näiteks a jakir janduse objektiivset funktsiooni piirati lähimenevikus väga tugevalt, kuid praegu on see seisund sootuks erinev. Seisundist johtuvad sotsiaalsed huvid. Noore põlvkonna põhihuviks on välja vahetada eelnevad põlvkonnad ja ühiskonda oma suva järgi edasi viia. Teiseks huvide suunaks on juba vanusepiiridega määratletud spetsiifiliste vajaduste rahuldamine. Vastavalt hüvedele kujunevad ka suhted teiste sotsiaalsete kooslustega (alates vanematest põlvkondadest ja õpeta jaskonnast kuni suhete ni noorte endi keskel ku junevates kooslustes, näiteks komso moli töötajatega). Neid suhteid ja neid ku jundavaid huve on vaja tunda, et mõista käitumise motivatsiooni ja tegutsemist. Iseenda ja teiste huvide mõistmine võimaldab juba subjektselt osaleda ühiskonna elus. Olla subjektselt iseendale on sotsiaalse eneseteadvuse kõrgem aste ja võimaldab teadlikult kujundada suhteid ja tegutseda ühiskonnas asjatundlikult ning tulemuslikult. Muidugi vajab sotsiaalne subjekt teatud organisatsiooni, juhtkonda, milleks meie ühiskonnas on noorte jaoks ellu kutsutud komso mol. See ongi kõige jämedamates joontes noorte sotsiaalse eneseteadvuse põhikarkass sotsioloogi poolt vaadatud.

5. Milline osa on Teie kujunemisel olnud kunstil? Mida arvate üldse kunsti osast ühiskonnas?

Paraku langes minu noorus väga raskesse aega ja elukool oli väga kaugel kaunitest kunstidest. Seetõttu olen siin puhtal kujul iseõppi ja. Tahaksin vaid välja astuda mõningate käibetõdede vastu. Meie filosoofias pikka aega valitsenud valgustajalik lähenemine püüdis ühekülgset võimendada ratsionaalset meie elus, taandades emotsionaalse ja kujundliku millekski teisejärguliseks. Just seetõttu hakkas meie vaimumaailm, eriti ametlikus avalikus arvamuses, muutuma nii siledaks, et praktiliselt ei olnudki enam, mida lugeda. Paraku ei saa ma oma professionaalses tegevuses kuidagi läbi ilma kujundliku mõtlemiseta. Hilisem ratsionaalne esitus formaliseerib (lihtsustab) juba tunnetusprotsessi. Mitte kuidagi ei kujuta meelelisuuta elu ennast. Seepärast olen kindlalt seisukohal, et mõlemad tunnetusviisid ja neil rajanevad üldised lähenemised on võrdsed. Banaalne oleks vist väita, et enamik meie professionaalseid

filosoofiakraadi omaajad on suuremad filosoofid kui F. Tuglas, J. Kross või ka A. Lange mets. Asi on vaimuelu mitmedimensioonilisuses ja taolise reduktsionismi lubamatuses.

Teisalt tahaks astuda vastu igakülgset ja harmooniliselt arenenud isiksuse kontseptsioonile. Siin minnakse ühe silmanähtava tõsiasja vastu — inimelu on piiratud ja seisneb valikutes, mis kõik piiravad isiksuse arenguruumi, ning lõppastmes saab täielikum areng toimuda vaid teiste arenguvõimaluste arvel. Elu suure dilemma — pideva eelistuste ja loobumiste ahela — eiramine ei ole võimalik. Aga just sellest tekibki mitmekesisus, kordumatult rikkalik individuaalsus meis endis ja inimlikus keskkonnas, kus me elame. Seega ei maksa ka kunstile püstitada mingeid formaalseid nõudeid kaasaege ja arenenud inimese olemise peegeldamisel.

6. «Liiga vähe on 60ndate põlvkond arutlenud selle üle, missuguseks muutus maailm ja milliseks said nemad ise, kui meie alustasime kooliteed.» (M. Sutrop, E, 17. 1 1987.) Kuidas suhtete sellesse 80ndate põlvkonna esindaja etteheitese? Kui võtate omaks, kas annaksite hinnangu küsimuse mõlemale aspektile?

Kahtlemata on 60ndate põlvkond, kirjannikke siiski välja jättes, vähe arutlenud selle üle, kuidas teises ühiskond ja nemad ise. Võib öelda veelgi laiemalt: me peame alles hakkama kogu oma mineviku uurimisega süvitsi minema. Seda on vaja tuleviku jaoks. Täna sel noorel on raske mõista, miks meie ühiskonnateadlased ei ole seda meie endi rahva ja rahvuskultuuri sotsiaalse eneseteadvuse osas teinud. Kuuekümnendatest aastatest alates ei olnud ju otsest represseerimist karta. Milles oli siis asi? Siinkohal tahaks hoiatada ühiskondliku elu lihtsustamise eest. Isikukultus ei ole ühe isiku kultus, vaid poliitiline režiim, mis seda farssi toetab. Režiim loob atmosfääri, kus teisitõtlemine leiab kollektiivset karistamist. Sellel on isegi oma (a)moraalne õigustus — me kõik peame mängima mängu (ega tema ükski mängija ei ole) ja tema keeldub mängimast, tahab meist üle olla. Niisugustes tingimustes muutub teatud tegevus — näiteks 60ndate sündmuste analüüs — mitte ainult ohtlikuks, vaid ka mõttetuks. Konfrontatsioon omab mõtte siis, kui on mingi šanss edule. Selle puudumisel tuleb tunda piinavat häbi toimuva pärast, eriti välismaal, kui oled sunnitud oma maal toimuvat kaitsma, ja valu elu möödumisest. Sellises olukorras jääb vaid üle säilitada inimlik eneseväärikus ning kaasa aidata ühiskonna enesetunnetusele.

Noorele põlvkonnale soovitaksin «ajaloolist» lähenemist isiksusele ning ka meie nii väikese kultuurikonteksti arvessevõtmist. Püüdke näha omaaegeid noori neis tingi-

Jaak Arro.
«Kuningas». Õli, lõuend.
1987.

Jaak Arro.
«Signe». Õli, lõuend,
1987.

mustes, kus nad tegutsesid, ja neid rindeid, mis omal ajal olid. Ka neljakümnendatel, viiekümnendatel jne aastatel elasid inimesed, kes võitlesid tõe, mõistliku poliitika, enesevärikuse ja humanismi eest. Mitte kõik neist ei suutnud end muutunud oludes ümber hääles-

tada. Olgem tolerantset ja ühtlasi nähem ka neid, kes kõikusid koos muutlike oludega ja on valmis seda tegema ka täna ja homme. Just nemad moodustavad selgrootu, aga toimeka jõu, mis potentsiaalselt on suunatud uuenduste vastu.

FILOSOOFI MÄRKMİK

ÜLO KAEVATS

Filosoof(ia) vaatleb maailma ja elu kulgu enamasti kõrgelt ja üle aegade. Meiegi oleme siiani FMI täitnud peamiselt niisuguse taseme vaatepunktidest küsimusi seades ja neile vastuseid otsides. Kummati on üldine erilise ja üksikuga lahutamatu seotud, nagu dialektikast hästi teada. Seepärast varieerime korraaks käsitlustasandit ja pakume allpool nii aja, ruumi kui sootsiumi koordinaadistikus ühe piiritletuma teemaarenduse, mis võimaldab autoril praegu toimivas uue ja vana võitluses natukenegi «sisuliselt õiendada arved meie varasema (siin: stagnatsiooni järel uutma asunud kutseliste e ametifilosoofide — Ü. K.) filosoofilise südametunnistusega» (F. Engels).

Arutus FILOSOOFIA KOHAST JA OSAST MEIE (M)UUTUVAS ÜHISKONNAS ei saa olla pelgalt üldine juba oma loomu poolest, selleks on ta liialt konkreetsete reaaliatega seotud. Loomulikult ei pretendeeri pakutav publitsistlik visioon enamale kui autori nägemusele selle fundamentaalse probleemi kohta. Et see siiski läbinisti subjektiivne, ühe filosoofiaelus seesolija süüme ja soovunelmate kajastus ei ole, toetun olulisemate hinnangute ja keskmate teeside puhul parteilistele suunisdokumentidele, erialaspetside kirjutistele ja esindusliku foorumi — teaduse ning tehnika filosoofiliste ja sotsiaalsete küsimuste üleliidulise nõupidamise — muljetele. (Sedalaadi «broneerivad» seosed on tihti olemas ka siis, kui tekstis viited puuduvad. Taoline kindlustamine on praegu veel vajalik, sest uutmisvõitlus filosoofiarindel pole kaugeltki veel lõppenud, tegelikult on see alles algusjärgus. Seis, piltlikult öeldes, on tasakaalus: uutmise mõõdapääsmatu vajaduse vastas seisab konservatismi hiiglaslik jäämägi). Filosoofiale loomumane kriitiline häälestus teenib konstruktiivselt asjade paremat tulevikuseisu.

Nõukogude filosoofia praegune potentsiaal on tohutu. Kõrgkoolides õpetab, uuri-

misasutustes ja muudes ametkondades töötab mõniteisttuhat professionaalset filosoofi, enamik neist akadeemiliselt graduateeritud. Arvuliselt on see ligikaudu pool kogu maailma ametikaaslastest. (Võrdluseks olgu öeldud, et USAs on ca kaks ja pool tuhat filosoofi.) Aastas ilmub tuhandeid raamatuid, artikleid ja trükiseid, sadadesse ulatub erialaste nõupidamiste arv. Igati arvestatavalt kõlab meie hääle ülemaailmsel filosoofiafoorumitel. Teaduse filosoofia, filosoofia ajaloo mitmete osade, süsteemuuringute metodoloogia, globalistika teatud probleemide jmt alade rahvusvaheline autoriteet on vaieldamatu. Ja lõpuks kõige olulisem. Marksistliku filosoofia vundament ja tuumosised — materialistlik dialektika, praktika printsip, dogmatismile surmvaenulik avatus, materialistliku ajalookäsitluse põhiskeem — on ajaloo- ja kriitikatsumustes piisavalt tõestanud oma võimet olla seniloodud filosoofiasüsteemide viljakamaks aluseks.

Ometi on uutmisaja kriitilise pilgu ees saanud selgeks, et too potentsiaal realiseerub vaid osaliselt, ühiskonnale kõige olulisematel aladel otse usumatult suurte kadudega. Tugev aluspõhi ning mõned korralikult väljaarendatud ja suhteliselt iseseisvad teooriaosad ei taga veel hiiglasliku mõtteehitise samaugust kvaliteeti tervikuna, õpetuse toimimisest ja arenemisest rääkimata. Mingi analoogia on siin eluga ja selle kvaliteediga uuslinnajagudes, kus sotsiaal-kultuurilised objektid puuduvad hoopis või asendavad neid mingid pretensioonikad Potjomkini putkad.

Allpool ei tule juttu marksistliku õpetuse akadeemilistest vääriskihtidest, vaid stagnatsiooniaja pseudoteaduslikest ladestustest ja hoiakutest meie filosoofias: seisakutsioonidest sotsialistliku ühiskonna teoorias, eetikas ja inimeseõpetuses, skolastilisest õppe- ja nn ametliku mõtlemise filosoofiast jms. Puudutan sedalaadi produktiooni ja vastava teadvuse seoseid dogmatismiga, viimast loonud ja taastatava bürokratismiga; osutan marksistliku filosoofia kriitilisuse kärbumisele ning filosoofia koha ja osa väärnimõistmisele arene-

nud sotsialismi algusaastate ideoloogias. Meie mõtte- ja tekstiloomet käivitavad seejuures niisugused vastandipaarid nagu pseudo — päris, ametnik — looja, impersonaalsus — isiksus, dogmatism — kriitilisus, illusoorne — tegelik, regress — progress.

Kõigepealt tahaksin rõhutada kolme olulist metodoloogilist, ja miks ka mitte, eetilist lähtekohta. Esiteks, selle problemaatika põhjani ulatuv läbivalgustamine (teadmine on valgus!) on tulevaste teaduslike ja filosoofiliste monograafiate teha; see on filosoofide praeguse põhiülesande, uutmise dialektika väljatöötamise lahutamatu koostisosa. Siinsetele märkmetele peaksid seetõttu mitmed puudused andestatavad olema. Teiseks, bürokraadi ja haritlase väärtushoiakud neis küsimustes on väga erinevad, paljuki lepitamalt kokkusobimatud. Sama opositsioon toimib ka bürokraatlikult painutatud vana mõtlemise ja eetiliselt sirge uue mõtlemise korral. Kolmandaks. Mingit nähtust hinnates võib seda võrrelda ühelt poolt tema enda mingi selge ja soodsa minevikuseisundiga, teisalt aga tulevikuideaali või olevikuvajaduste seisukohalt. Näiteks 1913. aastaga võrreldes on meil sotsialismi lõpmatus korda rõhkem, aga jaanuaripleenumi hinnangul oleks seda meil praegu palju-palju rohkem vaja. Mõlemad on õiged, ent üks hindamisalus on vana ja teine uue mõtlemise teljeks!

Üha selgemalt joonistuvad avalikustamise aja teadvuses välja meie lähiminekliku seisakuaastad, samuti nende haavad ja armid tänases päevas. Aimuvad tollastest vigadest ja tegematajätmistest tulenevad raskused tuleviku jaoks, selgeks saab tegeliku elu ümberehitamise tempode aeglus. Kõigile kättesaadavatest väljaannetest loeme teaduse ja tehnika progressi pidurdumise, ajastule mittevastavast kaupade kvaliteedist, kroonilisest positiivsete väärtuste defitsiidist, valesti määratud prioriteetidest ühiskonnaelul, tehnokraatliku mõtteviisi kurjakuulutatavalt laialt levikust. Negatiivsete märksõnade loetel pole sellega veel kaugeltki otsa saanud. Loeme ja kuuleme ka suurematest või väiksematest korruptsioonilaviinidest, võimu kuritarvitamisest, sotsialistliku moonakluse tekkest, ametkondlikust monopolismist, täiuslikest bürokraatiamasinast, paljude inimeste moraalsest laostumisest ja sotsiaalsest apaatiast, ofitsiaalse haridussüsteemi kurbseisust, saaja inimese ilmumisest (õigemini kasvatamisest) andja inimese asemele. . . Tean, et sedalaadi uudiseid, arutlusi, suundumuse-sedastusi võib väga erinevate tunnetega lugeda, erinevalt saab neid mõista ja ka vastavate nähtuste ohutunnet tajuda. Aga nii või teisiti, iga taolise mõistelohe taga on paraku suur tükk meie endi Elu, kõige väärtuslikumat, mis meil on. Minul igatahes

hakkab vahel lausa õudne, enam-vähem permanentsest sotsiaalsest stressist rääkimata.

Muidugi, ütlete nüüd, elul on ka dialektiline teine pool, päkselfem pool. Jah, tõepoolest on. Kuid see ei muuda olematuks neid Inimest ja kultuuri ohustavaid, sotsialismile olemuslikult võõraid ja vaenulikke. . . kuidas öeldagi, väärlinguid.

Filosoofia ja ühiskonnateaduste saatust selles kontekstis tuleb käsitleda kahepoolset: ühelt poolt on nad oma toimimis- ja arenemiskeskonna viljaks ning teisalt on neil oma osa sotsiaalse stagnatsiooni kujunemises. «Dogmatism mõtlemises ning ekstensiivareng majanduses ja teistes ühiskonnaelu sfäärides rikkusid meie arengu sotsialistliku rütmi ja loogika, pidurdasid seda, andsid vääringu tegelikkuse paljudele külgedele. Meie, filosoofid, pidanuksime need negatiivsed nähtused esimesena ära tundma, mõtestama ning ühiskondliku arvamuse ette julgelt püstitama ülesande nende täielikuks väljajuurimiseks. Paraku seda ei sündinud.» Niisuguse eneskriitilise hinnangu annab olukorrale NSV Liidu juhtiva filosoofiaajakirja «Voprossõ Filossofii» programmiline juhtkiri käesoleva aasta esimeses numbris. (Seda vaata, julgelt analüüsisvat ja tõiselt tulevikuks vaatavat kirjutist kasutame allpool veel korduvalt. See on kirjutatud Filosoofi poolt, Bürokraadi asja-jälle-ära-rikkuvaid-kitsendusi pole seal peaaegu märgatagi. Soovitan lugeda!)

Miks siis filosoofid (ja ühiskonnateadlased) ei täitnud oma põhikohust tõe tunnetamisel? Kas nad ei mõistnud toimuvat, ei tajunud sotsiaalse ja inimliku allakäigu traagikat? Sotsialismi kui ühiskonnasüsteemi deformatsiooni? Kas nõukogude filosoofid suudavad meie ühiskonnaelu negatiivsete süvatendentside käsitlemisel olla vaid tagantjärele targad, ja sedagi partei peasekretäri poolt puhastatud piirides? Mis juhtub filosoofiaga bürokraatia teenijanna rollis? Jne.

Need on rängad, ent tunnistagem, ausad ja väga tähtsad küsimused.

Stopp! lõõb siinkohal ähvardavalt häiregongi minu sisetsensor. Niisuguste küsimuste seadmine — võib-olla pole neid olemaski?! —, seda enam neile vastamine ei ole sinu kätte usaldatud rida, õpetab nn vana mõtlemise ajal sundkujundatud elukogemus. Tõsi, aga praegu on teised ajad, peab! Marksistlik filosoofia ei ole agnostitsism, tal ei tohi siis olla piire traditsiooniliselt filosoofilise ainevalla sees. Mida see julgus pärast kaela võib tuua? Kas lugu üldse ilmub või ei? Kusmaani olla nõus kärbetega? Vaikimine on kuld. . . kallimaks kui kullakoormad, tuleb tarkus tunnistada. Õelda tõde või vaikida, kolmandat teed ei ole, ei tohi olla! Missugune on siin tõde, kui seda valdkonda pole veel sügavuti ja laiuti

Jaak Arro.
«Maailma lõpus I». Õli, lõuend,
1986.

Jaak Arro.
«Õine mootorrattur». Õli. Iõuend.
1985.

u u r i m a hakatudki? Niiviisi — neljakümnele lähenejate sulailma lootustes ja tardu-
musaja purustustes kujunenud põlvkondliku
elukogemuse, iseendaks jäämise ja ajalootuul-
tes räsimate vanarahvatarkusega heideldes
saan mina oma valvurist seekord siiski võitu.
Aga kas juba igas olukorras, nagu nõuab
marksistlik-leninlik uusrevolutsioonilisus?
Kui paljud meist on selleks valmis?

Tugevama sisevaenlasega seltsimeeste
jaoks tsiteerin ülalviidatud juhtkirjalist töö-
juhust: «Kõigepealt tuleb iseendast välja ajada
see «sissetensor», kes (mis?) segab meie loo-
vat mõtlemist, valusate küsimuste julget avas-
tamist ja püstitamist: ilma sellele on võimatu
täna päeva teravaid sotsiaalseid ja teadus-
likke probleeme lahendada. . . » Kui edaspidi
suudame luua nisuguse olukorra meie ühiskon-
nas, et filosoofid on tõepoolest vabad
vaimu ahvistustest ja sule kammistatest terava-
te sotsiokultuuriliste probleemide mark-
sistlikku analüüsi tehes, oleks see arvata-
vasti üks suuremaid võite revolutsioonilise
uuestisünni teel. Filosoofilistesse tuulelippu-
desse ja konservatiivsetesse uutjatesse, kellest
meilgi puudu ei ole, ei saa uskuda.

Erinevad inimesed näevad erinevaid asju,
kuigi vaatavad ühes suunas!

1987. aasta jaanuaripleenumi ettekandes
on lähimineviku kohta öeldud: «Teoreetilised
ettekujutused sotsialismist jäid paljuski 30—
40ndate aastate tasemele, mil ühiskond lahend-
das hoopis teistsuguseid ülesandeid. Arenev
sotsialism, tema liikumapanevate jõudude ja
vastuolude dialektika, ühiskonna rea-
aalne seisund ei saanud põhjalike
teaduslike uuringute objektiks.» Paradoksaal-
ne, sest pole ju meil mitte stiihiliselt ise-
reguleeruv, vaid tead(us)likult juhitud ühiskond.
Kuidas juhtida, kui ei uuri ega tunne
seda, mida juhid? Juhtimine asendub niisuguse
olukorras paratamatult administreerimisega,
valitsemisega, ohjamisega, mis ei käi
kokku sotsialismi loomusega. Veidi allpool
loeme: «Seltsimehed, see on ju fakt, et meil
tihtilugu isegi ergutati igasugust skolastilist
teoretiseerimist, mis ei riivanud kellegi
huve ega puudutanud elulisi probleeme,
konstruktiivse analüüsi ja uute ideede
esitamise katsed aga ei pärvinud toetust.

Olukord teooriarindel avaldas negatiivset
mõju praktiliste küsimuste lahendamisele.»
(Sõrendused väljakirjutistes on minu tehtud
— Ü.K.) Eemakseisja võib nüüd selle peale
igati loogilise küsimuse esitada: kuhu kadusid
ühiskonnateadlased ja filosoofid, tööotsimine,
tarkusearmastus? Jälle omamoodi paradoks:
teadlased ja filosoofid ei kadunud kuhugi,
meid sai neil aastatel järjest rohkem, ainult
et... ühiskonna reaalse seisundi uurimisel
omandasid tööotsimine ja tarkusearmastus

just sellise näo ja sisu, et mitte kellegi huve
riivata. Too kõikvõimas impersonaalne Keegi
on nüüd juba tuntuks saanud — bürokraatia,
seda nii võimu- kui vaimusfääris, kogu oma
sotsiaalse mehanismide, ametirollide, kont-
rollisüsteemi, kaadrivaliku jms koostoimes.
Niimoodi tekkis bürokraatia ja ühiskonnau-
rimusliku loometegevuse loomuvastasel põ-
imunud ühisel, mis omakorda kujundas ajas-
tu valitseva olemis- ja mõtlemisviisi. Ebaloo-
mulik muutus loomulikuks: valmistõdede
omamine enne uurimist, uurimise jaoks ula-
tuslike tabutsoonide ja pseudoreaalsete tek-
kimine, argumentide asendamine kasulike
üksikmõtetega klassikutele ja poliitilistest do-
kumentidest, statistilise materjali puudulikkus
ja uurijatele kättesaamatus, olemasolevate
praktikavormide absolutiseerimine, ühiskon-
na arenemise mitmete dialektiliste vastuolude
teadlik lihtsustamine või eiramine, vastutama-
tuse inflatsioon jne. Nüüd juba natukene
räägime sellest, aga siin on peidus paljud
olla-või-mitte-olla küsimused. Niimoodi saab
küll osaliselt seda, mida nõutakse, kuid üpris
vähe Tõde, mille omamine ja kasutamine on
arenenud ühiskonna edasiliikumise absoluut-
selt asendamatu alus. Seesugusele kontrollitud
«tunnetus»-süsteemile osutus jõukohaseks
dogmatiseerida marksismi-leninismi suured
osad ja kihid ning halvata selle edasiviiv kriitil-
lus, kirjutada ajalugu, kus inimeste lugu on
faktemoonutavalt allutatud ideoloole, prag-
matiseerida moraal, kujundada progressi-
käsitust, milles inimese-üleused sotsiaalsed
struktuurid on Inimesest tähtsamaks seatud,
luua kroonulik õppekirjandus, mis on teinud
korvamatu karuteene marksismile ja nõu-
kogude haritlaskonnale jpm. Tõe jõud oli
muutunud jõu tõeks.

Filosoofia dogmatiseerub, kui ta mähitak-
se bürokraatia ämblikuvõrku! Sõltumata sel-
lest, kes ja kus seda võrku koob, võimu- või
vaimubürokraatia, kas filosoofiast väljas-
pool või tema enda sees; reeglina need põimuvad
ja toimivad koos. Dogmatismi kui
mõtlemisstiili ja maailmavaatelse hoiaku
jaoks on võimalik ja lubatav üksnes olemas-
oleva mõttematerjali kvantitatiivne kasv ilma
selle seesmise arenguta. Ta on fanaatiline ja
tunnetuspime, sallimatu tema mallidele mitte-
vastava teisisõnaga suhtes. Dogmaatilise
süsteemi on praktiliselt suletud innovatsioo-
nidele, uuendustele, s.o arengu peamistele
käivitajatele. Filosoofias dogmatism depersona-
liseerib mõtlemise, madaldab isiksuse kui
loomingu ainsa läte ja tunnetuse aluse.

Erinevatel aegadel erinevate inimeste
poolt erinevalt hinnatud Gustav Naani esseel
«Võim ja vaim» («Looming», 1969, nr 12)
on praegu hoopis uus kõlaruum!

Bürokraatia ja dogmatism on orgaaniliselt
seotud — üks eeldab ja vajab teist ning vastu-

pidi. Mõlemad saavad eksisteerida ainuüksi ühiskonna huvide arvel, kasutavad selleks riigiparaati, ründas NLKP KK sekretär NSV Liidu TA korrespondentliige A. Jakovlev uutmise põhivaenlasi oma esinemises 17. aprilli juhtivate tippühiskonnateadlaste nõupidamisel.

Jaanuaripleenumil hinnati asjaseisu niimoodi: «Lenini seisukohti sotsialismist tõlgendati lihtsustatult, tihti peale roogiti neist välja teoreetiline sügavus ja sisu. See puudutab ka selliseid võtmeprobleeme nagu ühiskondlik omand, klassi- ja rahvustevahelised suhted, töö ja tarbimise määr, kooperatsioon, majandamismeetodid, rahvavõim ja omavalitsus, võitlus bürokraatlike moonutuste vastu, sotsialistliku ideoloogia revolutsiooniline ümberkujuandav olemus, õpetamise ja kasvatamise põhimõtted, partei ja ühiskonna terve arengu tagatised.»

Kas filosoofid siis tõepoolest ei näinud teravaid teooriaprobleeme ja taandarenguid ka enne revolutsioonilise puhastustule läitmist aprillis kaks aastat tagasi? Et mustvalge jahvõi-ei-vastus sellele küsimusele moonutaks tegeliku olukorra tundmatuseni, teeme vähemalt kolmele jaotuse. Esiteks, kriitilise marksistliku mõtlemisega, madala valuläve ja kõrge teadlase-eetikaga kolleegid nägid ja mõistsid toimuvat. Neist asjadest räägiti, kuid kasina teabega ja... salaja. Kroonukonjunktuur sundis neid kas vaikima, tegelema ohutuma ainega, äärmusjuhtudel said neist nn teisitõtlejad ja -ütled. Teine osa moodustus filosoofidest, keda vähemal või suuremal määral nakatas kohutav tõbi, mida kirjanduskriitika on nimetanud sotsiaalseks skisofreeniaks, looja kahestumiseks. Neutraalsemas keelepruugis tunneme enamvähem sama nähtust sõna ja teo lahknemisena. Näed, tahad, mõtled üht ja ütled, nõuad, teed teist. Ohutute verbalismidega saab «veel esinevad» karedused ja vastuolud kohustusliku optimismi jaoks kenasti vastuvõetavaks siluda. Sootsiumi jaoks on tulnud suur õnnetus sellest, et haiguse süvenedes hakkas «teine reaalsus» üha rohkem esimest lämmatama. Ja lõpuks kolmanda formeeringu leiame ideoloogiarinde sellest väesalgast, mille võitlejad näevad tegelikkust ainult läbi raudbetoonist Prokrustese skeemide. Põhiolemuselt progressiivses tegelikkuses on mõned veidrused ja ebakohad, mis kodanlike iganditena aga peatselt ise kaovad ajalooareenilt või tuleb need/nad siis välja juurida. Vääramatut tõe ülimaks kehasüste on parteikongresside («аккумуляторы мудрости») tsitaadid ja klassikute (dogmade-na võetavad kasulikud üksik) mõtted.

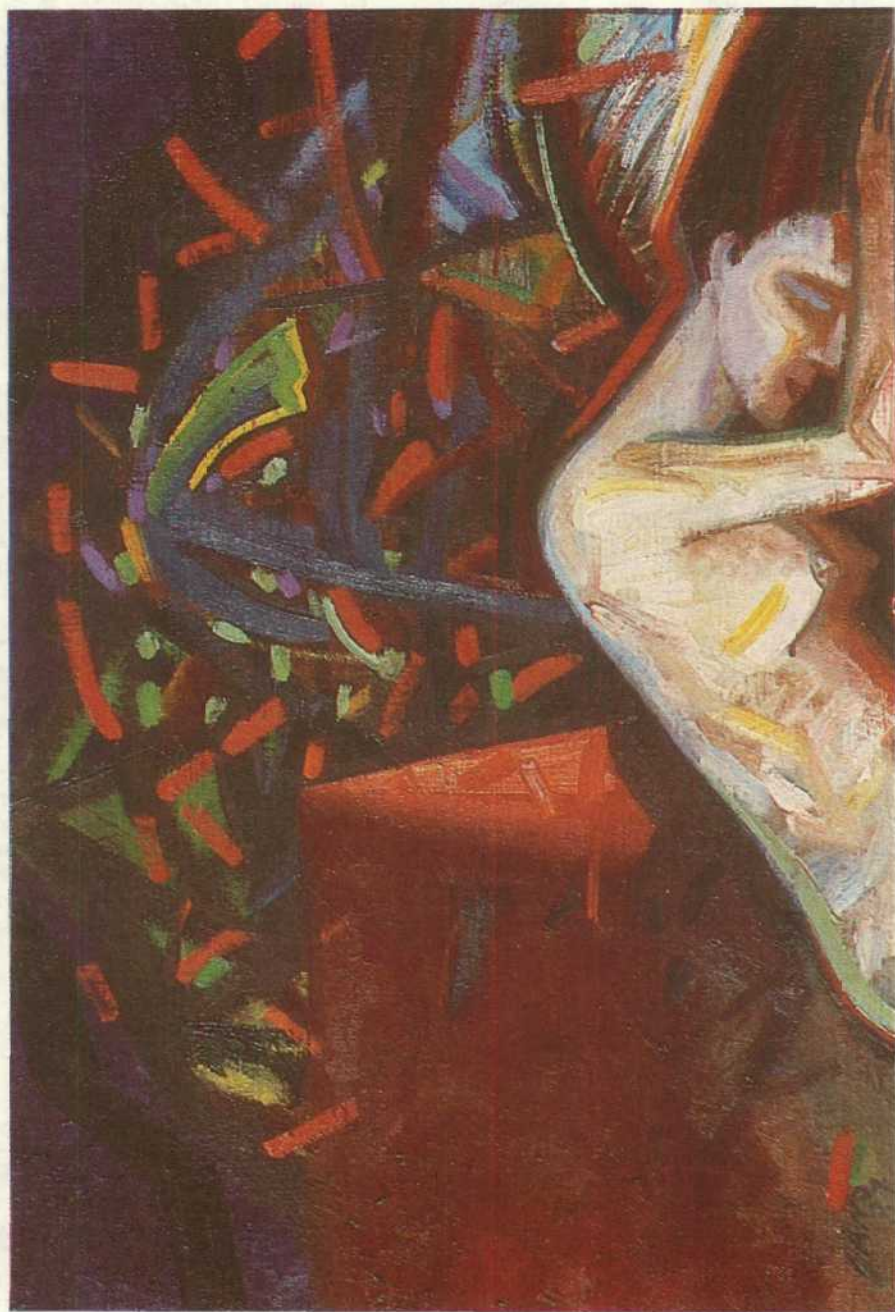
Tegelikkuses oli ja on pilt tunduvalt mitmekesisem, kui too kolmikjaotus paista laseb, kohata võib isegi väga üllatavaid kombinatsioone, mis sündinud teatud taktikalistel

või strateegilistel kaalutlustel. Teadagi, misugune filosoofiline tõesõna niimoodi valitsema pääses. Ideoloogiabürokraatia filtrid tõetasid väga korralikult võrreldes sotsiaalse organismi muude elundite ja talitlustega. Kommentaari korras toon kaks kibedat tõdemust. «Teie kivistunud kroonufilosoofia on ühiskonnahädade kõige suurem süüdlane,» ütles hiljuti Tallinna ühe suure tootmiskoondise väga lugupeetud ja elutark direktor. Kahjuks ma ei saanud teada, mida ta kroonufilosoofia all täpselt mõtles, aga arvatavasti ikka sedasama dogmatiseeritud osa filosoofiast, mis senini on hoolikalt ühiskonna vaimuruumi avarust valvanud, mis peaaegu päheõpitud loosungitena väga paljude inimeste mõtlemist juhib, mis utmistuuli kindlalt kinni peab. «Miks te oma arutlused pärast mõningaid argumente kohe viittega klassikutele lõpetatuks loete? Kui meie viitaksime samamoodi näiteks Piiblile, teid ei veenaks see ju põrmugi,» ütles parkümmend aastat tagasi ülemaailmsel filosoofiakongressil nõukogude filosoofidele üks progressiivne ameerika kolleeg.

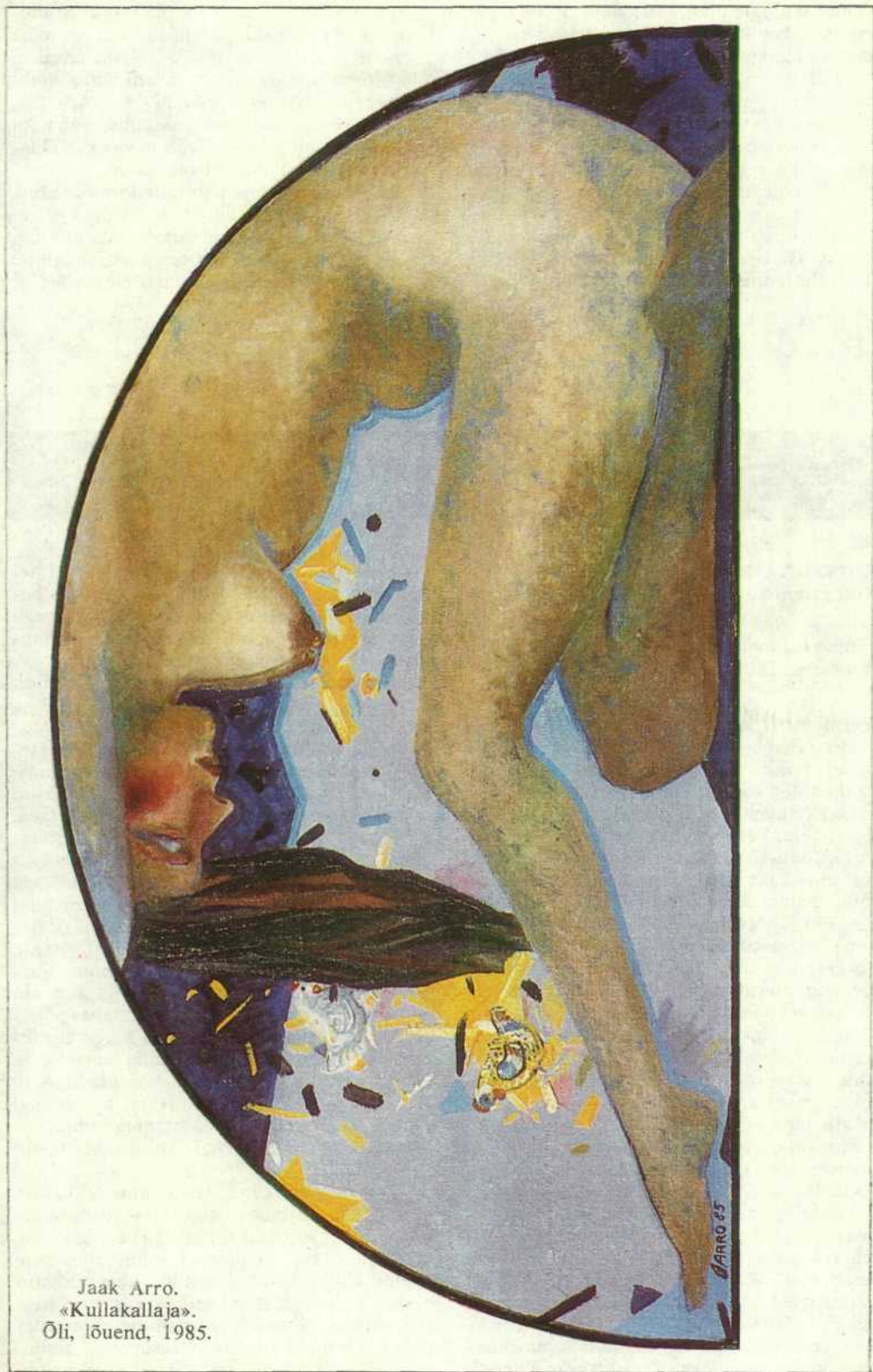
Kõik ülalöeldu kajastab nii või teisti filosoofia kohta ja osa ühiskonnas. Pluralistlikus ühiskonnas paneb asjad paika loomulik konkurentsivõitlus ideede vahel, monistlikus ühiskonnas määrab filosoofia saatuse vastus eluliselt tähtsale küsimusele: kas teevad tõe ja/või võimu? Senikaua kuni need kokku langevad, on asjad korras. Meil aga tekkis siin lõhe, mida partei utmiskurs on selgelt fikseerinud ja kaotama asunud.

Filosoofia mandub, kui ta peab komponeerima pseudoteaduslikku saatumusikat poliitilistele otsustele! Edasi viib teine tee: enne sõltumatu uurimine, demokraatlik kriitiline arutamine, siis kompetentne otsustamine. Filosoofia peab suutma uut kogemust assimileerides sujuvalt avardada ühiskonna arenemiseks vajalikku vaimuruumi, metodoloogiliselt viljastada teadus- ja kunsttunnetust, olla osaliseks inimese ja kultuuri jaoks tähtsate otsuste tegemise mitmemõõtmelises kriitilises kontekstis. Kui säärane tarkuse jõud on olemas, peaks filosoofidel (koos teadlaste, kirjanike, kunstnike, publitsistide jt) olema vabadus ja kohustus kritiseerida ametkondlikult, tehnokraatlikult piiratud otsuseid ja projekte. Inimese nimel, bürokraatia, taandarengu vastu. Nii areneb filosoofia ise ja toetab ka teisi inimtegevuse alasid.

Filosoofia on oma loomult kriitiline teadmise ja uurimise vorm, tema ülesehitav rolli teostub vaid valdavalt kriitika kaudu ja vormis. Filosoofia kriitilisus on ühtaegu enesekriitilisus. Lugegem marksismi klassikute teoseid ja võimatu on mitte märgata, kuidas kriitiline ja loov alge on lahutamatult seotud. Kui kaugel oleme meie sellest filosoofilisest

Jaak Arro. «Näitleja». Õli, lõuend, 1987.

Jaak Arro.
«Kullakallaja».
Õli, lõuend, 1985.

mõtlemise loomulikust seisundist! Filosoofilise kriitika kritikaanluseks tembeldamine on kriitika summutamise rafineeritumaid viise.

Kas on vaja teha järjest paremini seda, mida üldse pole vaja teha?

Filosoofia uutmine peab algama uutmisest ka filosoofides enestes. See ongi vist kõige raskem, kergelt sünnib see ainult konjunkturealistide töötustes. Kui seisakuajal ei saanud filosoofia oma tõelist panust realiseerida, siis nüüd pole paljud meist selleks enam suutelisedki. Oma võlg ühiskonna ja kultuuri ees tuleb filosoofidel ometi tasuda. Paljud-paljud

valuteemad, mis praegu teevad muret peamiselt madala valulävega kirjanikele, on oma loomult ju ka filosoofilised. Vähem tähtis ei ole filosoofiale jagu saada bürokraatia ämblikuvõrgust. Muidu võidab bürokraatlik, amputeeritud mõtlemine dialektilise, inimliku mõtlemise meil juba lõplikult ja vist ka jäädavalt. Kolmandat teed ei ole.

Filosoofia on sotsiaalselt determineeritud, kuid ta peab olema bürokraatiavaba.

Ainus tee e d a s i on demokratiseerimise, avalikustamise, kriitika ja targa ülesehitamise tee; ajalugu, kultuuri ja inimest austav tee.

VAATENURK

KRISTIINA ROSS

Kuidas kurb olla

Hando Runnel. Punaste õhtute purpur. «Eesti Raamat», Tallinn, 1982. 104 lk.

Vormilise läheduse kõrval seob H. Runneli luulet rahvalauluga ka see seik, et Runnelgi kirjutab ikka ühtedest ja samadest asjadest ja ikka ühtemoodi, ent ei muutu ometi tüütuks. Rõhutamist väärib siinjuures just viimane asjaolu. See, et tühise nelja aasta jooksul, mis «Kodu-käija» ilmumisest möödunud, autori eluhoiakus ega väljenduslaadis radikaalseid muudatusi pole toimunud, ei üllata ju kuigivõrd. Märksa hämmastavam on aga uue kogu lugemisel tekkiv tõdemus, et ehkki «Kodu-käija» näis omas laadis ammendavalt terviklik olevat, mõjub «Punaste õhtute purpur» sama värskelt ja elujõuliselt. Eks anna Runneli luule- ja mõttemaailma püsilikkusest tunnistust seegi, et uue kogu nimiluuletus ise ning lisaks veel mõned muudki luuletused, mis eelmises kogus ilmunud, nüüd teises kontekstis jälle omal kohal on. Tõepoolest, sarnasus kahe raamatu vahel on suur, ja kui viimase kogu üle pisut järelemõelnult lugeda P.-E. Rummo arvustust «Kodu-käija» puhul («Looming» 1979, nr 5), võib sealt eest leida peaaegu kõik esimese hooga pähe torganud märksõnad ning seosed. Arvustuse lõpus kirjutab P.-E. Rummo: «Kui peaksin Runneli luulest veel kord kuskil kirjutama või rääkima, ei otsiks ma, mida öelda siinõeldust põhilises erinevat, vaid kirjeldaksin sama maastikku teiste sõnadega. Kirjeldaksin Runnelit

kui meie praegust võib-olla kõige eestilikumat luuletajat. . . » «Punaste õhtute purpuri» puhul sõna võttes peab seda mõttekäiku (nagu kogu arvustust) igati heaks kiitma ning tunnistama, et ega nüüdki muud üle jää.

Niisiis: domineerivaks on endiselt kurbus. Siinkohal meenub L. Priimäe poolt 1981. a luule ülevaates ettepanud K. Muru väljenduse edasiarendus: «välja töötada nn meestenutt, s.o meeste sobivad nutmise vormid». Laskumata selle termini sügavam analüüsini julgen «Liikumisi luuleilmas» lugedes oletada, et vähemasti L. Priimägi unistab nende sõnadega milleski niisugusest, mille väljatöötamiseks meil küll pakulist vajadust pole, sest Runneli näol on see eesti luules ammugi olemas, vähemalt selle üks võimalik (ja pealegi väga paslikult rahvuslik) variant. Iseasi, kui rakendatavad Runneli kurb-olemise vormid teiste jaoks on. Ega vist olegi, sest see on õieti üsna ohtlikult libe tee. Igatahes põgusalt ringi vaadates näib, et see kõige eestilikum luuletaja seisab eesti luules omaette ja üksi. Ei oska teda kellegagi kõrvutada. Kui, siis ikka ja jälle Juhan Liiviga, aga sedagi fantaseerimisi, nagu oleks too oma isamaa- ja armastusluule ainult «Aafrika meeste» laadis kirja pannud.

Tunnistades kahe kogu ühtekuuluvust, võib nende kurbuses ometi erinevustki märgata. Ehkki esitatud on samad teemad ning meeolud, on rõhuasetus muutunud. Kui «Kodu-käijas» olid masendus ning tüdimus olulisel kohal, nii et see andis arvustajale alust meenutada väljendit «permanente viimnepäev», siis nüüd kannavad niisuguseid aimusi vaid üksikud luuletused («Maad ning metsad

magavad», «Tuvide tee»). Kurbusest kumab selgemini läbi elujaatus ning -usk, mis viimases tsüklis peaaegu ebarunnelliku optimismina kõlaks, kui sinna ette mitte eelmisi luuletusi lugeda. Hurraa-optimism jääb Runnelile muidugi endiselt võõraks — selles mõttes võib «Ilusa maa» kõrvale kohe Kalevipoja-ainelist optimistide laulukest lugeda: «Me jääme sääremarjuta/ muid rõõme see ei varjuta».

Nihet selgitab ka luuletus «Masendus asendus ammugi muuga». Filosoofiline tagamõte on kristalliseerunud ja tasakaalustunud piirini, mis võimaldab «kõditundlikult ja kõrvuni-kõvera suuga» käsitleda ka päris delikaatseid teemasid, kindlas teadmises, et sisulised väärtused on ammu paika pandud («Kaunis emakeel»). Kui tohib nii habrastes asjades kirurgilise täpsusega sorida ja piire ajada, siis võiks öelda, et Runneli varasemate värsside seas andsid tooni seespidiiselt haiged ja kurvad, nüüd aga on ülekaalus need, mis tõsiselt «kurbade kaitseks» mõeldud, nõudmaks eluõigust kaerajaani tantsivatele ilusatele pikkadele poistele, aga juba väljastpoolt, oma kõdi-mõistvalt positsioonilt.

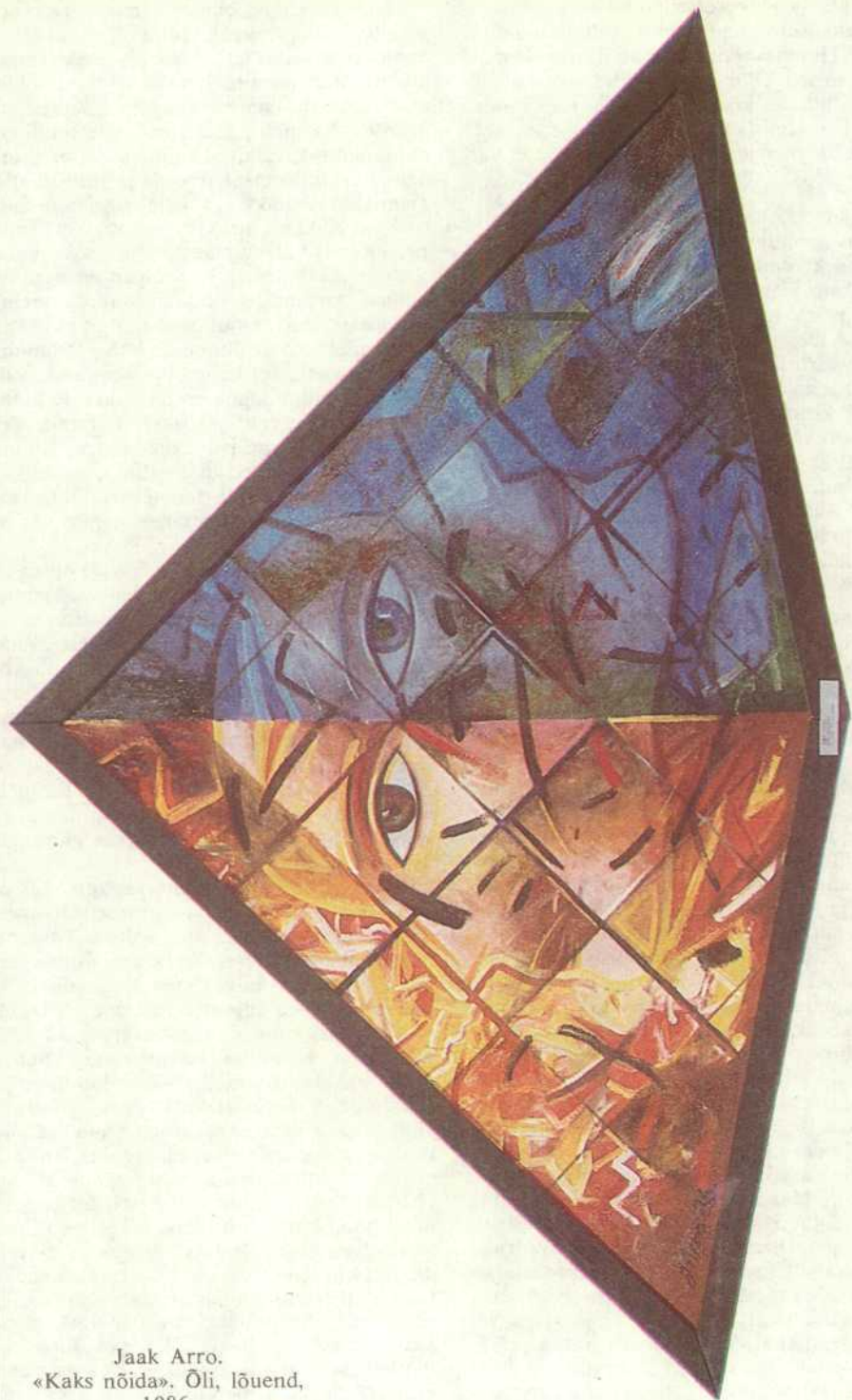
Runneli parimate luuletuste omapärane võlu on algusest peale peitunud kontrastis, mis tekib sisutasandi mõttelaengu ja vormitasandi pretensioonitu pilavärsi ning robustuseni ulatava lihtsa sõnastuse vahel («küll on hää, küll on hää,/mõök lööb otsast õige pää»). Runnel seisab kahe jalaga kindlalt keset argist Eestimaad («Ei ole ma Hollandis olnud», varasemast «Ei ole ma käinud Komorras») ja räägib rustikaalse lihtsusega ning endastmõistetavusega kõige ülevamatest, vanatestamentlikult tõsistest asjadest: pimedusest ja valgusest, igavikust ja kaduvusest, elust ja surmast, heast ja kurjast, armastusest. (Kelle teise armastusluulesse sobiks veel helitus «sinul on põrssa tõnkuja kärss»?). Ka lasteraamatu «Mõtelda on mõnus» avaluuletus algab asjaliku otsekoheusega: «Ma tunnen väikest Urmast,/kes ükskord mõtles surmast» — lubatagu küll siinkohal kahtlust avaldada, kas see vihik on ikka nooremale koolieale. Isegi nii esoteerilisest teemast nagu kunsti ja elu vahetud maalib Runnel koduselt kulinaarse kujutluspildi («Ega kunst ole», «Luule on luksus»). Ja ehkki peenemad ning hellemad tundeniidid vähemalt eestlasest lugejale pidevalt aimatavad on, pääsevad nad ridade vahelt harva otsesõnu värssidesse, ja siis ka enamasti tehtult hooletu traageldusena, mida mõne muu luuletuse võllanaljaga või muidu mahlaka sõnaga tasakaalustada püütakse — ilmekaks näiteks riimipaar *Ilo : silo* («Mehed»). Selleski mõttes on viimane tsükkel erandlik, kuid võib-olla pääseb temagi olemuslikult mõjule just tänu sellele, et teda

omakorda esimestega paratamatult kõrvutada tuleb.

Niisuguse lähenemise taga peituvat tunde- maailma mõistmiseks võiks meenutada J. Semperi arutlusi prantsuse ja eesti vaimulaadist. Noppigem sealt välja viimase olulisemad jooned: paatose-kaugus (loetagu siia juurde Runneli luuletust «Pateetiline»), napolisõnalisus, vaikitud tundmused, eriti arenenud kriitiline meel, ironia ja individualism (jonnakus), mõõdukus, kainus, vähene fanatism, asjalikkus, arukus, skeptitsism (mitte pessimism!), looduseaustus ja -sõbralikkus. Samuti sobib see, mis Semper eesti rahvalaulust kirjutab: «Puudub suurejooneline, joovastav lend kujutlusmaailma, kui mitte arvestada hõlpsat libisemist alliteratsioonirastel poeetiliste kujundite haprasse valdkonda. Puudub liigne eredus, värvide loitmine. Tundmustega jäädakse hõljuma ikka konkreetse argipäeva lähedusse.» Runneli luules saab ilmsiks ka eestlaslik häbelikkus «oma tunnete turule toomisel». Hingelähedastest asjadest kirjutatakse napilt või siis koguni pilamisi.

Välisele lihtsusele vaatamata on niisugune tee tegelikult üsna kitsas ja seal varitseb oht kõrvale astuda: ühelt poolt jantlikesse, halvast mõttes rahvalikesse maitselibastustesse, mille puudub sisuline vastukaal, teiselt poolt võib aga tekkida kiatuslik oma mõtetele siiski adekvaatselt keerukat vormi otsida — viimasel juhul ei pruugi tulemuseks olla küll halb luule, kuid meil on luuletajaid, kellele see paremini välja kukub. Kohati on Runnelgi vääranud (peamiselt esimeses suunas), kuid tuleb rõõmuga tõdeda, et märksa harvemini kui varem.

Runnel on asjalik-kaine vaatleja, kes oskab oma ja teiste hella kurbust elu argise sõnnikuveo eest hoida ning kaitsta. Ta paneb paika nüriduse, fikseerib oma suhtumise sellesse, kuid ei hakka võitlema. Isegi teise tsükli nimiluuletus on pigem optatiivne mõlgutus, mille ainsaks kindlaks konstateeringuks on, et «Viru» ja «Kungla» suitsuga pole midagi peale hakata. Runnelile tähendab ülestõus «loomulikult äraminemist», enne «väsitavat võitlust uue ilma eest» läheb tema igatahes stoilise rahuga minema, ehkki vana laul manitseb, et tuleb «kõige vastu võidelda, mis võõrastav või vaenulik». Runneli sotsiaalsuse ühelt poolt passiivselt pilav, teiselt poolt melahnoolselt tagasitõmbuv olemus saab eriti ilmsiks, kui teda võrrelda näiteks U. Lahega. Laht võitleb maksku mis maksab, kohati näib, et lihtsalt võitlemise enda pärast, kõige vastu ja ei millegi eest. Runnel ütleb, mis mõtleb, ja elab siis jonnakas usus omatahtsi edasi. Selle läänemerelikus vormis esitatud, Kogujat meenutava elutarga hoiaku põhjaks on teadmine argirahmelduste tühisusest iga-

Jaak Arro.
«Kaks nõida». Õli, lõuend,
1986.

Jaak Arro. «Maailma lõpus II». Õli, lõuend, 1987.

viku-kõiksuse ees: kõik läheb niikuinii nii, nagu läheb. Lubatagu luuletajal ainult kurb olla mõnede ilusate asjade kaitsetu kaduvuse

ja mõnede nõmedate asjade paratamatu sigivuse pärast.

Detsember 1982

VIKERKAAK

JAANUS JÄRS Klassika uuslavastus

Valgustkartvad asjaolud võivad pääseda rebenenud eesriide tagant. Kellegi käsi veab edasi-tagasi hiiglasuurt kotinõela, et avaus kiiremas korras kinni traageldada. Teine käsi haakub kangasse, et rebend selgemini näha oleks. Riidepaani kallal pannakse toime pika arendusega viuldamine. Õhk on niiske, niiskus koguneb niredeks ja valgub seintelt ja laelt alla. Eesriiet hoidvad vasksed haagid rohetuvad roosteks, kangas pudeneb pisikesteks tükikesteks. Mustava avause ette jääb vaid põrandast laeni ulatuv traageldus nagu hiiglaämbliku purjuspäi kootud püüvisvõrk. Sügavuses süttivad helgiheitjad ja libistavad pilgu üle tühjade tooliridade. Laval läigivad põrandalauad. Nende kaugusse kaduvad jooned peatuvad trosside otsas laskuvate dekoratsioonide ees. Vaatesaali ridade vahele kerkitab mitusada mutimullahunnikut. Igast koorub plaksutav vaataja. «Autor välja, autor välja!» mürisevad ovatsioonid. Rekvisiidi ruumis klopitakse Hamleti isa vaim tolmust puhtaks ja tassitakse lavale «Tänan teid, tänan teid,» tänitab vaim, kummardub mitmele poole ja suudleb lilledega tulijaid.

Suure akna all

On õhtune aeg. Ruum on pisut jahe ja kuube ei saa seljast võtta. Jahedust õhkub ka suurest, tosina ruuduga aknast, mille juurest möödub kõnnitee. Istun laua taga akna all ja mõtlen oma mõtteid. Minu ees on suur, soliidne, aga pisut logisev kirjutusmasin, mille klahve ma aeg-ajalt puudutan. Aknal pole kardinaid ning kahe kapi vahele mahutatud laud võib hämaral tänaval paista nagu akvaariumis. Pead pöörates näen aknast mööduvaid inimesi. Paljud kiikavad uudishimulikult aknasse, mitmed neist koputavad kop-kop-

kop aknaklaasile ja astuvad naerdes edasi. Ma ei lase ennast häirida, sest millegi laiduväärsega ma ei tegele. Järele mõeldes võin öelda, et teen oma tööd, peale selle kuulan kõrisevat raadiot ja suurt äratuskella. Mõni peatub ja teeb aknasse nägusid. Nad teevad seda ka loomaaias. Mis sest, minul lõbusam. Aga seltsimehed! Te ei aima, et ka teid pealt vaadatakse. Kuidas see toimub, jäägu minu saladuseks.

ANDRES EHIN Pea

Istusin teatrisaalis. See polnud loož, vaid pariteri neljas rida. Etendus oli igav. See oli tühine vodevill, millest vaimuvaene helilooja (vist Maximilian von Sztukalinsky) oli teinud ooperi. Koomiliseks seda igatahes nimetada ei saanud. Ooperilauljate ümber ujusid ahvenad, särjed, latikad. Ka need olid uimased. Kalade hulgas polnud ühtegi suurt ega väikest, kõik olid oma liigi üsna keskmised ja küllap ka keskpärased esindajad. Kalu ujus parviti ja ühekaupa publiku peade vahel, neid jätkus lae alla kroonlühtrite ümbrussegi. Kuid see, et me kõik vee all viibisime, ei paistnud kedagi loksutavat, ka mulle oli see harilik asi. Vesi oli omajagu rohekas ja lähedusele vaatamata olid nii lauljad kui ka lavakujundus laialivalgivate piirjoontega.

Umberringi haigutati. Haigutasin ka mina. Kõik ujus, kõik valgus üha enam laiali. Tundsin, et midagi libedat puudutas mu põske, ja ärkasin. See oli kalasaba. Kuna etendus ei suutnud und ära ajada, hakkasin publikut takseerima. See ei pakkunud kuigi lohutavat pilti. Väikekodaanlik hall mass. Mu tähelepanu pälvis vaid üks pikk ja kõhn mees, kes istus kolmandas reas, minust natuke maad vasakul. Mulle tundus, et olen seda uhket sirget ja kõrget kuju kusagil näinud, vist pildi peal. Kuid vaatamata lausa piinavaks muutuvale sisemisele pingutusele ei tundnud ma

meest ära. Ka tema haigutas. Ta näoilme reetis, et ta on surmani tüdunud. Järsku tõusis ta otsustavalt püsti ja hakkas vahekäigu poole liikuma. Ka mina ei suutnud paigale jääda. Tõusin ja läksin talle järele. Kui ma tema järel saalist välja koridori astusin, vaatas ta korraks tagasi. Nüüd teadsin, keda ta meenutab. Nina ja suu poolest tuletas ta meelde Friedrich Reinhold Kreutzwaldi, kõrvade, silmade ja otsmiku poolest aga Lajos Kosuthit. Kumb ta tegelikult oli, seda ma ei tea. Igatahes oli ta vasemal põsel haavaarm, mille ta oli saanud vist Székesfehérvári lahingus. Hoogsal sammul astus ta piki koridori varu- väljapääsu poole. Mina ei jäänud tast maha. Välisukse kõrval oli tuletõrjestend. Sealt haaras ta kaasa punase varrega labida. Läbi roheline hämu uudistasin Budapesti Ooperiteatri taolist hoonet. Selle ümber meenutas kõik aga Tartut — kõigepealt märkasin TRÜ bioloogiateaduskonna maja (Vanemuise t 46). Pöörasime vasakule ja läksime läbi pargi. See oli igale tartlasele tuntud park Vanemuise ja Tiigi tänava vahel. Kogu see haljasala oli otsekui suur vabaõhukohvik. Pargiteede ääres väikeste lauakeste ümber

istusid hästi rõivastatud daamid ja härrad, kes jõid veini ja šampust. Nende peade ümber ujusid aga kalad. Olin millegipärast kindel, et ühe lähedalasuva maja katusel seisab praegusel silmapilgul bioloogiadoktor Toomas Frey, kes mõõdab saastatust, mis levib linnale Tartu Aparaaditehasest. Kreutzwald-Kossuth sammus aga muudkui edasi. Pargi keskel seisis ilma peata sammaldunud pronkskuju, ühes käes mõök ja teises kustunud peerg. Kuju najal oli redel. Sammuja seisatas kaju juures ja heitis sellele alt-üles-pilgu. See järel astus ta sammukese pargimurule ja hakkas kaevama. Mõne minuti pärast oli pea välja kaevatud. Kossuth-Kreutzwald pühkis selle frakihõlmaga mullast puhtaks. Seejärel ronis ta redelit mööda üles ja asetaski pea kaela otsa. Kalad kadusid kõikjalt, tähed löid taevast sirama ja lilled pargipeenardel hakkasid lõhnama.

«Saab näha, kas nüüd läheb ka peerg kahest otsast lõkendama,» mõtlesin mina.

Tundsin, kuidas hing ja ihu läksid õhville. Kui oleksin nüüd Saarepiigaga kahekesi, talitaksin hoopis teisiti kui toona.

KALEIDOSKOOP

ENN KASAK LINNAR PRIIMÄGI «Teadlase maailmapilt»

2.—5. aprillini peeti Elva EPT Palu puhkebaasis Tõravere Astrofüüsika ja Atmosfäärfüüsika Instituudi noorteadlaste korraldusel ning Keele ja Kirjanduse Instituudi toetusel kevadkool teemal «Teadlase maailmapilt», milles osales külalisi väljastpooltki neid kaht Teaduste Akadeemia asutust.

AAI nooremteadur ENN KASAK kuulutas avasõnas kooli juhtumõtteks sallivuse üksteise seisukohtade suhtes ja palus vastastikku leebelt suhtuda võõra eriala inimeste mõtte-laadidesse. Ta soovis, et ettekannetes ei võidutseks ilus kõnekunjud kui väärtus omaette, vaid et kõigil öeldaval oleks eesmärk teha nähtamatu nähtavaks.

*

Esimese päeva avaettekandeks sõna saanud AAI nooremteadur ANTO UNT kõneles

teemal «Humanitaarsest ja füüsilisest mõtteviisist». Füüsilise mõtteviisi deterministlikkusele, formalistlikkusele ning isiklikkuse-tusele seadis ta vastu humanitaarse mõtteviisi isiklikkuse ning vahetu kogemuslikkuse ja küsis, kuidas vahetult isiklikult kogemuselt üldse saab jõuda mingite üldisemate väideteni, millega humanitaarias ju opereeritakse. Ta vaatles eraldi kolme valdkonda: esteetikat, eetikat ja kitsamalt humanitaarteadusi.

Esteetiline otsustus on maitseotsustus teistele ülekanamatu vahetu kogemuse põhjal, mistõttu tema üldisus ei peaks tulenema mitte esteetilise kogemuse sisust, vaid esteetilise kogemise protsessist, milles üldse tekib esteetiline väärtus.

Eetikas vastandub kõlblusele (kui pelgalt välistele ja formaliseeritavatele käitumisnormidele) vaba tahe, mis tugineb südame-tunnistusele ega ole formaliseeritav. Eetikalased mõttesüsteemid (nt eksistentsialistlik eetika) ei kujuta endast seega muud kui isikliku olemasolu kogemuse absolutisatsiooni,

mille üle füüsikaline mõtteviis otsustama ei küüni.

Humanitaarteadustes on kõigis päeva- korral füüsikalise mõtteviisist pärinevate teaduslikkuse kriteeriumide, eriti isiklikkuse- tuse kriteeriumi revisjon: teadvustatakse, mis piires on humanitaarsed objektid uuritud ainult välise vaatlaja positsioonilt (psühholoogias, ajaloos, lingvistikas).

Kokkuvõtteks ütles A. Unt, et humanitaar- ne ja füüsikaline mõtteviis kui kaks vastandit ei tarvitse teineteise olemasolu eitada, vaid peaksid leppima vastastikuse täiendusvahe- korraga ning inimvaimutegevuse duaalsusega.

Seminari keskses, kõige enam mõtte- vahetust tekitanud ettekandes «Idealismi ja materialismi vahekorra» esitas AAI vanem- teadur UNDO UUS ühe võimaluse ühitada omaenese vahetu olemasolu, näiteks valu- aistingu ja vaba tahte kogemust tänapäeva füüsika ettekujutustega materia funktsioneerimise ning täpsustas Leibnizi omaaegset elus- ja eluta looduse eristust.

Populaarse kirvematerialismi peamine vi- ga on tunnetava subjekti alaväärtustamine, tahtevabaduse fenomeni mahavaikimine, ais- tinguid kujundavate protsesside iseloomu se- letamatajäät. Selle hoiaku üldlevimuse taga- järg on inimšovinism, ebaeetiline suhtumine materiasse, mida õhutab pime usk loogilisse mõtlemisse kui maailma tunnetamise univ- ersaalsesse vahendisse. Selle usu paikapidama- tus ilmneb, kui rangelt formaliseeritud mate- maatika püüab kirjeldada lõpmatuid süste- me: loogiline ja matemaatiline analüüs on finitiised, neis on lõplik arv samme, kusjuures veel iga kirjeldussüsteem vajab Gödeli teoree- mi kohaselt oma mittevastuolulisuse tões- tuseks enesest võimsamat formaliseeritud süs- teemi, see omakorda veelgi võimsamat ja nii edasi lõpmatuseni välja. (Nende häädte ära- tundmisest on sündinud intuitsionistlik suund matemaatikas, mis opereerib intuitsiivselt veenvate mõttekonstruktsioonidega.) Sama- sugune *regressus ad infinitum* esineb füüsikas, kus uuritav mõju, näiteks kahe molekuli vaheline jõud, taandatakse üha detailsemate struktuursete konfiguratsioonide interakt- sioonile, jõudmata vastuseni, miks on tegemist just sellise tugevusega jõuga. Selgelt avaldub ühekülgiselt loogilis-matemaatilise mõtlemise ebaefektiivsus tehisintellekti loomise proble- maatikas: erinevalt arvutist ei vaata inimene ühtki ülesannet päris rangelt, tema kõikides lahendamise võimalustes, vaid keskendub intuitsiivselt tähtsaimale, kasutab tegeliku üles- ande asemel selle lihtsamat mudelit, kuna aga rangelt analüüsi teostav masin jääbki ekslema lihtsustamise võimaluste valiku piiramatusse. Tunnetusfilosoofias ilmneb *regressus ad*

infinitum pidevalt poolduvas vastuses küsi- musele: kes vaatab ajus olevat kujutist?

Primitiivne materialism tugineb usule maailmas valitsevasse täielikusse objektiiv- sesse põhjuslikkusesse, näidates maailma asemel ainult maailma laipa. Et põhjuslikkuse printsiibi universaalsuse põhjendamisel toetatakse füüsikale, on sohk. Viimane tuleb ilmsiks, kui täpsemalt vaadelda nüüdisaegse füüsika ettekujutust maailmast kui taseme- lisest struktuurist, mille ontoloogilised seadus- pãrasused on Mario Bunge kokku võtnud viide printsiipi: 1) integreeritud pluralismi printsiip — vastandina mehhanistlikule monismile, mille kohaselt mingeid struktuuri- tasemeid üldse pole, ja separatistlikule pluralismile, mille kohaselt iga tase on teistest täiesti lahus; 2) printsiip, et emergentse protsessi käigus ühed omadused ja seadused omandatakse ja teised kaotatakse — vastan- dina arusaamale, et iga taseme omadused saab temast pealmisemale tasemele üle kanda jäägitult; 3) printsiip, et uus tase sõltub vanast nii oma tekkel kui ka kestval säilimisel; 4) printsiip, et iga tase on teatavates piirides autonoomne ja stabiilne; 5) printsiip, et iga sündmus mingil tasemel on eelkõige deter- mineeritud vastava struktuuritaseme ja naabertasemete spetsiifiliste seadustega. Viima- sest johtub epistemoloogiline printsiip, et iga süsteemi ja mis tahes sündmust saab uurida eelkõige tema enda ja naabertasemete ter- minites — ilma et peaks arvestama maailma kõiki struktuuritasemeid. Ettekandja arvates ei kehti see printsiip universaalselt: maailmas on protsesse ja nähtusi, mille dünaamikas mängivad olulist osa kõik struktuuritasemed, nii palju kui neid on. Sellisel juhul eristuvad maailma funktsioneerimises: 1) protsessid ühe või mõne struktuuritaseme piires — neid uurib füüsika ja teised reaalteadused; 2) n-õ vertikaalsed protsessid, milles osalevad kõik tasemed ja mida füüsika ei saa uurida, sest talle on kättesaamatu kogu lõpmatu hulk sügavamaid struktuuritasemeid. Niisiis: kui loobuda Bunge viiendast postulaadist, kaob võimalus füüsikalise tõestada põhjuslikkuse üldkehtivust.

Ettekandja arvates ongi aju sellise lõp- matu hierarhilise struktuuri realisatsioon. Sellise struktuuri olemasolu võiks võtta alu- seks elusa eristamisele elutust. Kui selline hierarhiline struktuur funktsioneerib, siis tahtevabaduse olemasolu ei avaldu füüsikali- se põhjuslikkuse rikkumisena. Ka ei teki sel juhul vajadust seada aistinguid vastavusse mingi lõplikusügavuselise struktuuritaseme füüsikalise situatsiooniga. Vaim aistib ja rea- liseerib oma tahtevabaduse lõpmata sügaval struktuuritasemel, s.o mitte ühelgi konkreetset struktuuritasemel.

Ka roboti «aju» tehnilise täiustamise teatud etapil võib lõpuks käivituda kogu lõpmatu hulk struktuuritasemeid korraga — ja meie ees on masina asemel «keegi», kellel on aistimisvõime ja vaba tahe, «keegi», kellesse suhtumisel peavad käiku tulema eetilised kategooriad. Nendes «subjektides» ühineb arvatavasti superraalide arvutamiskiirus puhtinimliku võimega eristada probleemides olulist ebaolulisest. Niisugused subjektid, mis on võimelised end väga kiiresti teatud täuslikkuse viima, on muidugi «tulnukad», aga mitte ekstensiivsest lõpmatusest — kosmosest, vaid intensiivsest lõpmatusest — materia struktuuritasemete sügavusest. Me liigume tehnilise progressi teel nende ilmumise poole, olemata kohtumiseks valmis.

Ettekandja arvates oleks loomulik eeldada, et struktuuritasemete lõpmatu hulk sisaldab lõpmatu alamhulga selliseid tasemeid, millel on kujunenud mõistuslik elu. Kuna iga sellise taseme «olendid» on võimelised ümber korraldama omaenda struktuuritaset ja sellest ülalpool paiknevaid tasemeid, on materia kõik omadused tegelikult tahte meeevalla all. Põhjuslikkus oleks siis tahtevabaduse erijuht ja maailma nõnda-olek seega sügavalt eetiline. Vaim ei oleks sellises maailmas mitte midagi haruldast, ebatavalist ja juhuslikku, vaid fundamentaalne ja universaalne nähtus, kõige konkreetselt olemasolev alus. Väita, et materia omadused on määratud vaimuga, ei ole mitte idealism, sest sellega ei postuleerita materia teket vaimust. Materia kui Aristotelese «forma accidentalis», kui võimaluste ala, jääb ikkagi primaarseks, aga tema nõnda-olek (Aristotelese «forma substantialis») on määratud vaimu arengu vajadustega (ant-roopsprintsip).

*

Teise kevadkoolipäeva avakõneleja, Pärnu rajooni «Sõpruse» kolhoosi agronoom TIIT MERENÄKK, pihits kuulajaile raskusi, mis tekkisid tal EPA kaugõppeaspirantuuri astumisel filosoofiaeksami valmistudes, tsiteeris vastukaaluks C. Rossi teost «Maailm vaekausil» (e k 1940) ja visandas oma ettekujutuse maailma arengust, mis algab ürgmolekuliga ning korrastub välimise ilu, sise-mise ilu ja armastuse poole. Sisulisi küsimusi ettekanne ei tekitanud.

*

ÜMPI vanemteaduri MART VIIKMAA ettekanne «Inimese geneetikast» andis ülevaate selle teadusharu ajaloost, põhisuundadest ja perspektiividest ning asetas bioloogilise mõt-teviisi iseseisvana füüsilise ja humanitaarse maailmakäsituse vahele. Inimese geneetika

uurib inimese pärilikkust, selle muutlikkuse seaduspärasuste materiaalseid aluseid, geene, olles metodoloogiliselt reaalteadus, aga uurimisobjektilt humanitaarteadus. Saadavatest uurimistulemustest on inimkond küll suuresti huvitatud, kuid nende rakendamine toob tihti kaasa mitmesuguseid eetilisi probleeme. Inimese 50 000 geenist on kromosomaalne kuuluvus määratud peaaegu kümnendikul, teada on ka paljude tunnuste, näiteks IQ pärilikkuskoeffitsient. Üksikisiku puhul tuleb keskkonna ja pärilikkuse mõju vaadelda komplekselt, neid ei saa eristada.

KKI nooremteadur TOOMAS HELP kõneles teomal «Inimene ja invariant». Inimlikus maailmas ei toimi mitte ainult vabadus, vaid ka paratamatus. Viimane avaldub invariantidena, piirangutena, mida ühiskonnas eksisteerimiseks peab arvestama. Need piirangud laienevad keelelegi, mis oma geneetiliselt antud struktuurides peab realiseeruma konkreetses maailmas.

Grammatika ülesanne keeles on võimaldada sõnalist informatsiooni edasi kanda. Igas maailma keeles on grammatilised üksused eristamiseks suhtlusakti elemente: seda, kes pöördub («ma», «me»); seda, kelle poole pöördutakse («sa», «te»); seda, mis asjus pöördutakse («ta», «nad», «see»). Niisugusele eristusele lisandub iga suhtlusaktis sotsiaalne invariant, mida võib nimetada «viisakuseks» ja mis avaldub kindla suhtlusstrateegiana: hoiduda mingist suhtluspartnerile kulu toovast käitumisest seni, kuni on veendunud selle kahjutuses. Eristada võib aktiivsemat ja passiivsemat «viisakust»: esimesel juhul demonstreeritakse oma häid kavatsusi, teisel juhul halbade kavatsuste puudumist. Maailma eri kultuurides kinnistunud reaalne viisakus paikneb selle aktiivse-passiivse skaalal: jaapani viisakus on näiteks passiivsem kui itaalia või ameerika viisakus.

Passiivse «viisakusega» keeltes ei eristata järsult «ma»-«sa»-«ta»-struktuuri, kuid seal on grammatiseerunud sõnu eri «viisakus»-klassidesse jaotavad keeleüksused (on näiteks eraldi tüvisõnad tähistamiseks öeldava «minasust», «sinasust» või «temasust» ja/või vastavad afiksid).

*

EELK Jõhvi koguduse õpetaja PEETER KALDUR andis ettekandes «Oikumeeniline liikumine» kõnemeisterliku ülevaate selle liikumise ajaloost ning Kirikute Maailmanõukogu struktuurist ja tegevusest.

*

TA Teadlaskaadri Ettevalmistamise Osakonna filosoofiakateedri dotsent ÜLO KAEVATS eritles ettekandes «Teaduskeskne kul-

tuur» mitmeid teaduse ja kultuuri käsitlusi ning nende vahekorra kontseptsioone. Ta puudutas nelja aspekti: stsientismi ekspansiivne orientatsioon välismaailma hõlvamisele ja teiste teadvuse tüüpe mahasurumisele ning XX sajandil ilmnenu vajadus taotleda stsientistliku teadvushoiaku muutumist; teadust uuriva teaduse, teadusloo teke XX sajandil; kultuuriteoorias ilmnenu vajadus mõtestada teaduse olemust; teaduse süü globaalprobleemide tekkes. Nüüdseks on tekkinud terav vajadus orienteerida kogu kultuur, sealhulgas ka teadus ümber ökoloogiliseks, inimesekeskseks (vt ka Ü. Kaeva ts. Teaduskeskse kultuuri areng: inertsit või kompassiga. «Looming» 1979, nr 8). Esineja tõi rohkesti näiteid niisugust ümberorientatsiooni kammitsevatelt asjaoludest.

Oma sõnavõtu teises pooles tutvustas Ü. Kaevast veebruarikuisele filosoofide ja teadlaste ühishõupidamisel kõneldut ja otsustatut ning vastas küsimustele filosoofiateaduse praegusest olukorrast Nõukogude Liidus ja lähemalt Eestis.

* Kolmanda kevadkoolipäeva hakatuseks tegid kaks noorteadurit, MART RANNUT KKist ja IVAR SUISALU AAIst, ühisettekande fraktaalidest. I. Suisalu tutvustas ruumidimensiooni mõistet selle määramise keerulise ajaloo kaudu. Ruumi dimensionaalsus, mis intuiitselt tundub olevat midagi lihtsat, osutus hämmastavalt keerukaks, tema teravmeelsetele definitsioonidele vastandusid veelgi teravmeelsemad ümberlõkked. Sajandi alguses probleem lahendati, kuid seejärel osati konstrueerida hulga, mille dimensionaalsus on murdarvuline, ning neid nimetatakse fraktaalideks. M. Rannut tutvustas mõnda konkreetset fraktaali konstrueerimise võtet, millest ilmnes, et sellist hulka saab iseloomustada vaid ühe arvuga, geomeetriselises mõttes aga ühe kujundiga, mis kordub igal uuel konstruksioonisammul vähendatud mastaabis. Faktaale on võimalik sisse tuua väga erinevatel elualadel kosmoloogiast keeleteaduseni ning nende kasutamise avab alati mingi uue vaatenurga uuritava probleemile.

* Informatiivse ja päevakajalise ettekande «Tähesõdade riistvara» pidas AAI nooremteadur TÖNU TUVIKENE. Ettekandes rõhutati arvutustehnika tähtsust ballistiliste rakettide tõrjesüsteemide efektiivsel funktsioneerimisel. Selleks hädavajalik programvarustus on äärmiselt keerukas ja kallis ning pole ilmselt suuteline toimima vähekeegi ebataolisemas situatsioonis. Kogu USA territooriumi täielik kaitsmine on ebareaalne ülesanne, kuid selle lahendamiseks tehtavad

pingutused võivad viia olukorrani, kus sõja ja rahu küsimuse lahendavad arvutid, ning inimeste osaks langeb omal nahal tunda programmides peituvate vigade tagajärgi.

«Edasi» kultuuriosakonna juhataja LINNAR PRIIMÄGI kõneles teemal «Aegruumist ja metafüüsikast uemas Eesti humanitaarias». Semiootika on algselt olnud arstiteaduse osa, sümptomatoloogiline diagnostika. See sümptomatoloogiline, diagnostiline funktsioon säilib ka märgisüsteemide üldteooriana käsitletavas semiootikas. Oma metatasemel — semiootiliste süsteemide semiootikana — suubub niisugune diagnostika aga filosoofiasse, sest peab hakkama analüüsima konkreetsete märgikäsitluste fundamentaalseid aluseid. Üheks olulisemaks osutub siis printsiipaalne lahknevus kantiliku ja hegelliku arusaama vahel nähtumuse ning olemuse vahekorra. Esimesel põhineb küllalt selgesti P. Toropi «kolme kinematograafilise aegruumi teooria» ja selle põhjal esitatud interpretatsioon V. Zurlini filmile «Tatarlaste kõrb» («Teater. Muusika. Kino» 1987, nr 1), teisel L. Priimäe lähenemine samale teosele («Teater. Muusika. Kino» 1986, nr 1). Esineja rõhutas mõlema lähenemisi võrdõiguslikkust, kuid ennustas hegellike teaduskontseptsioonide kasvavat produktiivsust lähitulevikus.

* Rohke näidismaterjaliga illustreeritud ettekande «Esoteerilisest kirjandusest» pidas AAI laborijuhataja UNO VEISMANN. Ta tutvustas parateaduslikus literatuuris käsiteldavate probleemide spektrit, parateaduste ajaloo uuringuid ja vastavat tõrjekirjandust. Teise ala spetsialistina suhtus U. Veismann parateadustesse ja nende ideid levitavatesse väljaannetes igati ettevaatlikult ning tõi välja sellise lugemisvara tunnuslikud kinniskohad: väited, et asja veel kusagil ametlikult ei uurita, kuid mitmed nimekad teadlased mujal maailmas juba... jne, tuginemise kaudsele tõestusmaterjalile, nt et antud küsimuses on kirjutatud juba mitmeid raamatuid, ilmub perioodikat jne.

* Viimase plaanilise ettekande tegi AAI nooremteadur ENN KASAK, kes rääkis kosmoloogilistest paradoksidest, mis tekivad alati, kui püütakse teadaolevaid füüsikaseadusi rakendada Universumile kui tervikule. Klassikalised kosmoloogiast tulenevad paradoksid (fotomeetiline, termodünaamiline ja gravitatsiooniline) olid üheks tõukejõuks kosmoloogia arengule. Üldrelatiivsusteooriast tulenev kosmoloogia seletab küll klassikalised paradoksid, kuid nende asemele astuvad uued. Alles kaheksakümnendatel aastatel tekkinud

inflatsiooniline kosmoloogia on võimeline mingil määral kõrvaldama kosmoloogilisi paradokse ja selgitama Universumi homogeensust ning isotroopsust, kuid antroopsusprintsip ja Universumi algpõhjus ootavad ikka veel usutatavat selgitust.

*
Neljandal päeval jätkus mõttevahetus reaalia humanitaarala inimeste praktilise koöperatsiooni küsimustes. A. Unt rõhutas veel kord ratsionalistlike ning irratsionalistlike elementide koosseksisteerimise võimalust ja paratamatust individuaalses maailmapildis. Arutati, kuidas reaalteadlased saaksid kõige hõlpsamini eristada tõsi- ja pseudohumanitaariat. L. Priimägi pakkus välja võimaluse teha seda humanitaarsetes tekstides kasutatavate isikunimekomplektide hindamise teel. Peeti tarbeliseks koostada reaalteadlastele esmane abivahend «Sada tähtsamat isikunime ja mida nad tähendavad».

*
KOKKUVÕTTEKS märgiti kevadkooli rõõmustavat interdistsiplinaarsust, seda, et eri tsunftidesse kuuludes räägiti siiski üksteise asjast. Enamikus ettekannetes leiti tõesti ühine mõttevahetusala: teadusliku tunnetuse piirid ja nende filosoofiline olemus. Koos veenduti, et filosoofia ei ole mitte valmistõdede pakk, vaid keeruline individuaalne tunnetuse tee, inimese kui niisuguse olemasolu viis. Ilmnesid reaalteadlaste valmisolek humanitaarseteks suundumusteks ja selle lootuse petlikkus, nagu võiks pelgalt loogikalismatemaatilisel teel ära lahendada meie elu keerulisimad ning olulisimad probleemid.

MARI KÕRVE TOOMAS HAUG

Tartu kirjanduspäevad '87

25.—26. aprillini s. a peeti Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseumis järjekordsed Tartu kirjanduspäevad (vt ka «Sirp ja Vasar» 8. V 87, nr 19 ja «Looming» 1987, nr 6).

Avasõna lausis Peeter Olesk, kes esimese ettekande teemale osutades pakkus välja seerkorde kokkuteleku tingdeviisi — «350 aastat eesti luulet».

Seejärel sai sõna Kaja Altof, kes rääkis Reiner Brocmannist (1609—1647), esimese teadaoleva eesti keeles trükitud ilmaliku kunstluuletuse autorist. Sünnilt ja hariduselt sakslane, tegutses Brocmann siinmail küll ainult kolmeite aastat, kuid tänu oma filoloogihuvile eesti keele vastu jõudis ta jätta olulise jälje meie kultuurilukku. Sellest seigast lähtuvalt oligi peamiselt juttu Brocmanni siinelatud aastaist: alates 1634. a-st, mil ta saabus Tallinna vastavatud gümnaasiumi kreeka keele professoriks, tema päras-tisest vaimulikutööst Kadrina pastori ning Virumaa praostina, kuni varase surmani 1647, kui ta maeti Tallinna Oleviste kirikusse.

Reiner Brocmanni eeskujudest ja mõjutajaist tuleks nimetada vahest kahte: Paul Flemingit ja Heinrich Stahli. Esimese siin käies asutati Tallinnas saksa eeskujul kirjanduslik lamburiühing (põhjalikumalt on sellest kirjutatud Herbert Salu romaanis «Lasnamäe lamburid»), kus teiste gümnaasiumiõppejõudude ja haritlastega koos käidi ning luulet harrastati. Brocmann oli selle seltskonna üks andekamaid poeete.

Säilinud visitatsiooniaruande ja muude dokumentide põhjal järeldas K. Altof, et vaimulikuna olnud R. Brocmann keskmisest leebem, lävimisel maarahva ja eesti pastoriga tolerantne ja missioonitundlik. Ühtlasi võib järeldada, et andekusele ja avarusele vaatamata oli Brocmann üldjoontes küllalt tüüpiline oma ajastu inimene — tema sõnakasutusestki on näha, et puhtfiloloogiline huvi seisis tal rahvase suhtumisest lahus: keelt nimetas ta «estnische Sprache», eestlasi aga «Undeutsche» (nagu üldine saksa pruuk oli). Vaimulike tekstide maakeelset levikut toetas ta protestantlikust missioonitundest.

Vaino Vahingu etteaste teema oli «Ajaloolise draama saamisluugu». Jutt oli deklareeritud subjektiivne — teoreetilist kõrvalmaterjali kasutamata rääkis Vahing oma isiklikest näidendikirjutamise kogemustest ja printsipiidest. Viimastest ta alustaski, lugedes draama loomise eelduseks keskse prototüübi leidmist ja teostuspõhimõtteks võimalikult täpset dokumentaalsust (mida ei tule segi ajada plakatliku publitsismiga).

Tagantjärele leidis Vahing, et tema monodraamas «Mees, kes ei mahu kivile» oli autoripoolse improvisatsiooni osakaal (ca 40%) liiga suur; õigem proportsioon oluaks 95% ehedat Oksa teksti ja ainult 5% «pealisehitust», siis oleks näidend «kandnud». Kirjutamise järgus aga oli Vahing oma tegelasse samastumiseni sisse elanud — kirja pani kui autodraamat — ning omapoolne tekstiarendus tundunud siis seesiselt põhjendatud, nagu ka Oksa rolli mitmekslohestamine.

Levinuimaks ohuks isikudraama kirjutamisel pidas Vahing lihtsustatud eelversiooni olemasolu — teatakse juba ette, mida antud mehest näidata tahetakse, ega hakatagi põhjalikumalt asjakohast ainet uurima. Eriti ähvardab see oht müüdiga ümbritsetud suurkujusid dramatiseerides, nagu J. Liiv või K. J. Peterson (J. P. Marat'st rääkimata).

Ka ülikooli juubeliks tehtud Faehlmänninäidend oli saanud alguse M. Kõivu ja V. Vahingu kokkulangevast huvist selle põneva ja laiahaardelise isiku vastu. Et saavutada monodraamast laiemat panoraami, oli vaja luua ka hulk teisi tegelasi — seetõttu ei piisanud pool aastat kestnud seluurimisest, vaid ajastu ja ümbruse tundmaõppimine jätkus ka paralleelselt kirjutamise ajal. Huvitava aine rohkuse tõttu kasvas näidendi tüvele nii palju kõrvalharusid, et see paisus 9-tunniseks ja osa tuli maha kärpida. Selle kääridega tehtava lõppvaliku võttis enda peale «Vanemuse» võimalusi tundev E. Hermaküla. Autorid jäid lavaversiooniga enam-vähem rahule, ehkki Vahingu meelest võinuks see ühe tunni võrra pikem olla (ka võõrusetendusel Rootsi Kuninglikus Teatris leidnud publik selle liiga lühikese olevat).

Põgusalt rääkis V. Vahing veel oma praegusest huvist Suure Prantsuse revolutsiooni ja J. P. Marat' isiku vastu (P. Weissi versiooniga pole ta rahul). Olles end juba mõnevõrra sellesse ajastusse sisse uurinud, leidis Vahing, et kui keegi talle üheski koolis oleks Prantsuse revolutsioonist nii huvitavalt rääkinud, nagu see tegelikult oli, siis mõistaks ta ka NLKP ajalugu praegu palju paremini.

Draamakirjandusest oli juttu ka Luule Epneri ettekandes «Eesti näidendi saatus 1964—1986: statistikat ja kommentaare».

Kultuuris saab näidend eksisteerida kahel moel — trükitud teose ja lavalise materjalina (lavastusena) — ideaaljuhul aga mõlemana. Äratrükimist pidas L. Epner isegi olulisemaks, kuna kord ilmunud näidendil on ikkagi lootust ka lavastatud saada, käsikirja jäänud teos on aga edasisele retseptisioonile suletud.

TA draamakartoteegi andmeid süstematiseerides vaatles L. Epner mõningaid tendentsid, mis on ilmnunud sel ajavahemikul eesti originaalnäidendite väljaandmise praktikas, ning ilmunud ja lavastatud draamateoste arvu suhteid. Kokkuvõtvalt nentis uuri ja, et üha rohkem trükitud näidendeid jääb lavastamata ja vastupidi (lugeda pole võimalik J. Kaplinski «Neljakuningapäeva», J. Viidingu «Olevusi», V. Vahingu «Testamenti», A. Kaalepi ja M. Karusoo näidendeid jpt).

On aga ka olemas teatud grupp korduvalt kirjastatud draamateoseid, nn klassika — sinna kuulub enamik J. Smuuli, E. Ranneti, A. Liivese, E. Vetemaa töid, aga ka mõned

M. Undi omad. Kordustrukki vajaks praegu juba ka P.-E. Rummo «Tuhkatriinumäng» jpt.

Lõpetuseks osutas L. Epner kurbloolusele, et nende väljaannete hulk, kus üks näidend üldse ilmuda saab, on äärmiselt napp: peale «Eesti Raamatu» ainult «Looming» ja «Loomingu» Raamatukogu». On küll ka «Meie Repertuaar», kuid selle adressaadiks on peamiselt isetegevuslavad ja ka kunstiline nõudlikkus pole olnud sel ajakirjal kuigi kõrge. Seepärast tuleks tingimata luua võimalus kutseliste teatrite repertuaari järjekindlaks avaldamiseks.

Linnar Priimäe ettekanne kandis pealkirja «Hegel meie elus». Ta osutas kahe suure kaasaege, Hegeli ja Goethe halvastimõistetusele nende eluajal ja hiljemgi (Hegeli «mõistlikkuse ja tegelikkuse»-arusaamatused, Goethe «Värvusõpetuse» saatus) ning viitas ühe põhjusena Galilei-Newtoni-Kanti metafüüsilise (transsendentaalse) teaduskontseptsiooni valdavusele. Goethe ja Hegeli maailma ja teaduskäsituses seevastu ei domineerinud mitte püüd laiendada tunnetava subjekti omdusi (seadusi) tunnetatavale objektile, vaid vastupidi: laiendada tunnetatava objekti omdusi (seadusi) tunnetavale subjektile. Nende kahe mõtteviisi erinevus avaldub nende erinevas lähenemises nähtumuse ja olemuse vahekorrale. Metafüüsikule on olemus nähtumusest «kaugel» ning «üleminek nähtumusele olemusele on reeglina seotud struktuuride isomorfismi (sealhulgas isegi homomorfismi) rikkumisega». Goethe ja Hegeli arusaamas paiknevad olemus ja nähtumus aga «lähestikkude», olemus võib ilmuda ka otse nähtumuse pealispinnal (Goethe «Urphänomene»). L. Priimägi tegi ettepaneku näha neis kahes olemuse ja nähtumuse vahekorra kontseptsioonis vastavalt metafoorsuse ja metonüümilise filosoofilist mõtestust (kooskõlas Kuryłowiczi-Trosti-Ivanovi eritlustega). Kanti metafoorsele tegelikkusekäsitusele vastandub siis Goethe ja Hegeli metonüümiline tegelikkusekäsitus. Metonüümiline või metafoorne seadumus on äratuntav tänapäevagi teadustes, sealhulgas semiootikas. Nii ilmneb näiteks, et P. Toropi interpretatsioon V. Zurlini filmile «Tatarlaste kõrb» (TMK 1/87) tugineb kantlikule, metafoorsele, metafüüsilisele kineemikäsitusele (juttu ongi «metafüüsilisest aegruumist»), L. Priimäe oma aga (TMK 1/86) goethelikule-hegellikule metonüümilisele kineemikäsitusele. Esineja rõhutas nende lähenemiste võrdõigusstatust ja võrdõiguslikkust: mõlemad nad saavad olla õiged või ekslikud üksnes omaenese eelduste, mitte teineteise suhtes. Meie üldiselt metafoorse seadumusega kultuuris on aga tähtis rõhutada ka alternatiivse, meto-

nüümilise seadumuse võimalikkust ja vajalikkust.

Hando Runnel kõneles teemal «Karl Muru käe kõrval igaviku värava poole». Kirjasõna kaudu tahavad inimesed igavikku pääseda. Keskmise kirjaniku ülim ideaal on koht kirjandusloos. Karl Muru artiklid pole küll eriti lõõvad või menukad, aga kirjutaja sõna on usaldusväärne. Temasuguste najal tehaksegi kirjanduslugu.

Eesti kirjanduses on kaks tundelist igavikukäsitust: 1) aeg, mis kulgeb igavesest ajast igavesti; 2) ruum, kus aeg puudub. KM igaviku-orientatsioon on ruumiline, mõningaid kohti väärtustatakse rohkem kui teisi (nt salong, esteetiliste-igavikuliste väärtuste kandja, «arbutjad»). KM lähtub kultiveeritud kirjanduslikust maitsest, Runnel peab tähtsamaks meeleliigutuse tasandit. Kunst on lihtsalt raami võetud elu, talitsetud meeleliigutus.

Tähelepanu paelub KM suhe inimsöömisega. Omaaegset rituaalset südamesöömist asendab meie ajal südametunnistuse söömine. 20. saj Euroopas on kunstnike ja kirjanike rituaalne söömine tavaline asi. Ühed söövad, teised vaatavad pealt, tunnistavad. KM kirjutab Runneli «Punaste õhtute purpuri» puhul: «Korraline kriitika on kas meelega, kogemata või treenitult, luuleilma väliste varjude mõjutusel vaikinud [- - -]» («Looming» 1987, nr 2, lk 244). See ongi inimsöömise pealtvaataja asend. Me ainult vihjame, aga ei saa antud olukorras rääkida sellest, mida oleme näinud. Fakteid poolik esitlemine kandub edasi kirjanduslukkudele.

Eesti kirjanduskriitika on valdavalt kohtumenetluse imitatsioon (vrd kirjanduslik kohus). «Noor-Eestist» saadik on autor kohtualuse rollis, jooksev kriitika on prokurör, kirjanduslugu ülemkohtunik. Kõneleja võrdles Runneli ja Muru kriitikaplatvormi. Runnel käsitleb kirjandust kategoorilise imperatiivina, KM jaoks on kirjandus tahteline akt, domineerib inimlik-tootmislik kese (väljendid nagu «luulelaboratoorium» jt), KM ei puuduta jumaliku loomisvõimalust. Kõiki KM hinnanguid ei tahaks Runnel igavikku lubada. KM usaldab liialt varasemaid tekste, lastes end sisse vedada T. Liivi arvamusist. Nimetada Runnelit külapoeediks tähendab venelikku orientatsiooni. Külalaul ei ole poeet, vaid hullukesed, laulikud, luuletajad. Külavahelaulu Runneli esimese mõjutajana käsitletakse lihtsustavalt. Külalauli lalulaupeolaule, 1920.—1930. aastate heliplaadidelt kuulnud kupleesid jms, ei domineerinud sugugi ainult lame jorutus. (Tõsi, ka T. Liiv räägib Runneli seosest eesti uuema rahvalauluga, «mida võhikud sageli küll lorilauluga samastavad». Vt T. Liiv. Hando Runneli

luule. Rmt: Kirjandus kriitiku pilguga. Tallinn, 1982, lk 86 — T.H.) Linna ja maa vastandust Runneli luules mõistab KM lihtsustavalt. Runnel ei idealiseeri maaelu, on ka süngid pilte. Maa ja linna ruumilises vastanduses tuleks näha hoopis mingit ajalise protsessi väljendust. Ei märgata ka seda jumaliku, kosmilist, apokalüptilist, mis on äratuntav nii maal kui linnas. Lõpuks heitis Runnel KM-le ette tarbetut alandlikkust rahvuslikes asjus ning vaidles maitseküsimusis.

Pärast ettekandeid vastas Runnel M. Mägra KM kaitseks peetud sõnavõtule, protesteerides veel kord kirjanduslooliste hooplausetega korrumptamise ja kohtupidamise vastu (nt käsitleb A. Jaaksoo oma leksikonis meie üht omapärasemat lastekirjanikku Jaan Lattikut pisendavalt ja halvustavalt).

«Loomingu» Raamatukogu» 30. tähtpäev jäi jaanuaris peaaegu tähelepanuta. Seda viga parandas nüüd Lembe Hiedeli ülevaade aastast 1957—1973.

LR-i sünd kultuuritabude õhkkonnas oli müstiline mõistatus. Tänapäev pole ilmunud ühtki LR-i käsitlust, viimane koondbibliograafia ilmus 1974. Kirjandusmuuseumi materjalid näitavad aga suurt eluvust, unistati kirjanike oma kirjastusest, «rohelistest teest» eesti autoreile jms. Algul taotleti tagasihoidlikult «Loomingu» lisa, praegune formaat on aastast 1958. LR-i kodumaine eelkäija on Eesti Vabariigi aegne «Looduse Universaal-Biblioteek» (LUB, ka 52 numbrit aastas), välismaised paralleelid «Penguin Books» jt. Ajakirjast kujunes sisuliselt odav raamatutari. Toimetajad (O. Samma, L. Hiedel, aastast 1964 ka E. Hiedel) alustasid dilettantidena, puudusid kogemused, esimesed viis aastat tuli ainus info Moskvast. N. Liit polnud ühinenud rahvusvahelise autorikaitse konventsiooniga, tuli teha «piraattõlkeid» ja vahel piinlikkust tunda (Eesti Vabariik ühines autorikaitsega 1927. aastal). Pikapeale kujunes nõuandjate ring (A. Kaalep, J. Lotman, V. Bezzubov, I. Ivask, I. Grünthal jt). Viiekuue aastaga selgusid töö põhimõtted. Kõigepealt vaadati, takistavad elarvamused: 1) tulevat orienteeruda laiale lugejale (pigem otsiti uut paremat lugejat); 2) tulevat esindada võimalikult paljusid keeli; 3) tulevat arvestada aastaplaani traditsioonilisi (nomenklatuurseid) proportsioone (mis on absurdne nõue, kui tahetakse lugejat hea kirjanduse poole viia); 4) rahvas ei lugevat teatud žanre; 5) nn kirjanduspoliitilised kaalutlused; 6) liiga hea valik tegevat kadedaks, antagu juurde ka keskpärast; 7) maitse üle ei vaielda; 8) eesti autorid olevat salakaup (ometi see 1/5 on jäävaim osa meie tööst); 9) tõlkimine võivat toimuda kolmanda keele vahendusel; 10) ühe hea autori kordamise asemel olevat parem

tõlkida teist. Tuli võidelda «kohanenud inimete mõtlemisega» (ühele autorile sobib ära öelda, teisele mitte) ja panna maksuma töö kvaliteedi kriteerium. Võitluses selgus eesmärk, ideaal, mis jäi küll suures osas reaalseerimata: 1) avaldada klassikalist kirjan- dust kaasaegsele lugejale; 2) avardada kir- janduse mõistet; 3) hoida üldsuse kirjandus- likku elevust; 4) paotada ust väliseesti kir- jandusse (teostus vähe, paar vihikut Unde- rit, Ristikivi); 5) elustada allakäivat eesti ilukirjanduslikku keelt; 6) avaldada mõõdu- kalt üldharivat kirjandust (Wiener jt).

Mida kaugemale edenes aga LR, seda enam hakati pidurdavat survet avaldama ametlikult poolt. («Kasvas jälitatavuse tunne, kafkalik süü, mis ise tõmbas kohut ligi just siis, kui edu maigu suhu saime.») L. Hiedel rääkis dokumente tsiteerides küünulistest sekumistest LR-i töösse, kuigi sellest on jäänud vähe jälgi, sest käsud ja keelud anti tavali- selt suuliselt (nt Paul-Eerik Rummo näiden- dite avaldamise lugu). 1970. aastal mõistis Kirjastuskomitee (L. Kaik) hukka H. Run- nelü luulekogu avaldamise, nomenklatuuri erutas Šukšini raamatu «Vanja, kuidas sina siia said?!» pealkiri jne. Tuli teha endale sel- geks *meie* ja *nende* taktika. LR-i ründa- jatena mainis kõneleja veel A. Saare ja E. Sõgla nime. Pikka ja põhjalikku ettekan- net, mida saatis ühemõtteline aplaus, kroonis nimekiri teostest, mille ilmumine omal ajal keelustati: M. Undi saatesõna absurditeatrist H. Pinteri raamatule, J. Kaplinski esseekogu, I. Ehrenburgi «Julio Jurenito» ilmus peatü- kita Leninist, eesti vanasõnade vihik, A. San- ga koostatud 15 pagulasluuletaja valimik (käsikiri Kirjandusmuuseumis), K. Rumori nüüd akadeemilises kirjanduslooski kõrgelt hinnatud romaan «Kruttsifiks», Miltoni trak- taat renessansi-aja tšensuurist (on nüüd ilmu- mas), P.-E. Rummo saatesõna V. Luige luulekogule, ilmumata jäid ka tema enda kaks näidenditeksi. 1973. aastal koondati L. Hie- deli toimetajakoht.

Et **Mart Mägra** ettekande põhituum on ka- vas avaldada «Loomingus», siis piirdugem praegu lühimärkusega. Nõukogude ajal on eesti leksikograafia olukord võrdlemisi vilets. Suured, rahva keelt hoidvad sõnaraamatud on peamiselt ilmunud kas varem või välis- maal (Silvet, Saareste jt). Meil on olemas kahe rahvusliku suurteose, seletava sõna- raamatu ja rahvakeele (murrete) sõnaraa- matu materjal, kuid ometi neid ei trükitä. Aastaid on ootel teisigi sõnaraamatute käsi-

kirju. Viidatakse koguni sellele, et ENE ole- vat tähtsam. Praegu on vaja seista energilli- selt selle eest, et eesti rahvakeele sõnaraa- matu algus trükki läheks, see hakkaks meie keeles kaasa toimima juba esimeste vihiku- tega. Kirjaniku ülesanne on teenida oma keelt, elustada rahvuslikku sõna. On iseene- sestmõistetav, et meie rahva suurima va- randuse — tema keele — trükis põlistamine kuulub Kirjanike Liidu kõige pakilisemate murede hulka. Mida teavad aga kirjanikud praegu tegelikust olukorrast? Kõneleja esitas sama üleskute kirjanike kongressile, kuid talle jäi mulje, nagu kõnelnuks ta «umbkeel- sele juhuslikule saalile». B. Kabur arvas, kui selgub, et viivituse taga on ametkonnad, Kir- jastuskomitee, siis tuleks neid barjääre rin- naga murda.

Uno Lahe improviseeriva ettekande peal- kiri oli «Demokraatia määrõikaga või ilma». Selline probleemiasetus olevat pärit Venest, see esineb sisuliselt ka näiteks Herzeni, Ba- kunini ja Marxi poleemikas demokraatia võimalikkusest Venemaal. Venemaa ajalugu (jäi ilma usupuhastuse, Rooma õigusest jne) pole tekitanud dualistlikku mõttelaadi, Lääne ajalooliselt tingitud demokraatia ei tule sot- siaalsühholoogiliselt võttes kõne allagi. See- pärast võidakse isegi arvata, et demokraatia õpetamise parim meetod on ikkagi totalitaar- ne. Tõsi on see, et me ei vaja postindustrial- set demokraatiat, sest meil pole sellist ühis- konda. Kuid kas meil on üldse ühiskonda? Missugune on meie rahvas? Kas meie kujut- lus temast on õige? Äkki on stagnatsioon ja väsimus rahva tarkus, adekvaatse seisundi otsimine?

Mida nõrgem on riik, seda parem on ela- da igal tema kodanikul, arvatakse Belgias. Kuidas siis ikkagi õpetada demokraatiat? Hii- nas õpetatakse inimestele vastuhääletamist. Üks on kindel, suletud ühiskonnaga ei jõuta postindustrialisesse ühiskonda. «Ogonjokis» arwab Šatrov: kõik, kes viimased 10—15 aastat on töötanud ideoloogias, peaksid oma ameti maha panema. Me ei saa neid enam tõsiselt võtta. Aga ka näiteks kirjanduslood tuleks uuesti kirjutada.

Mõttevahetus käis kirjastuskooperatiivide üle. Selgus, et Tallinnas on asutamisel uus kirjastus «Pegasus». Ilmnes kahesuguseid sei- sukohti. Ühed arvasid, et kooperatiivide asu- tamise asemel peaks kohustama riiklikku kir- jastust kultuuri eest hoolt kandma. Teised leidsid, et kirjastustegevuse deentraliseeri- mine on rahvusliku kultuuri huvides.

Toimetuselt

Tänavuaastases kolmandas «Vikerkaares» esitasime ja kommenteerisime lugejate esamuljeid uue ajakirja kohta. Kuid oleme saanud ka mitmeid kirju, mille autorid valutavad südant ühiskonnas ja kultuurielus toimuva pärast. Viimase aja mitmed põhimõttelised diskussioonid ajakirjanduses märgivad avaliku vaimuelu elavnemist. Aasta algul sai toimetuse kirja Tartus elavalt saarlase T. Kärnerilt, kelle loo lõpus toodud motiveering sobib meie arvates põhjendama kogu kirjatöö avaldamist «Vikerkaares». «Arvestades asjaolu, et käesolev kirjutis toetub faktidele, mida on interpreteeritud üldtunnustatud või selgesti esitatud seisukohtade abil, mistõttu ta võib kaasa aidata ühiskonna enesetunnetusele, aga ka avalikustamise ja eesti ajakirjanduse praegust taset, otsustasin käesoleva kirjutise avalikustada ise. See kirjutis on mõeldud avaliku kirjajana ning on saadetud kõigile ametkondadele ning minule teadaolevatele rühmitustele, kes olid seotud Kuressaare nime ennistamise katsetega; kõigile autoreile, kelle seisukohti ma vaidlustasin või kellele viitasin; vabariigi ajalehtede ja ajakirjade toimetustele (minu valikul).» Toimetuse arvates kujutavad nimede muutmise, teatrihitamise, õpilasomavalitsuse, eelkõige aga fosforiidikaevandamise pärast käivad võitlused proovikivi meie sisenemisel demokraatlikku ühiskonda. Ja lõpuks, kui mujal Nõukogude Liidus tegutsetakse — on olemas juba pretsedent Ustinovi linna tagasinimetamisest Iževskiks —, kas siis meie Eestimaal ei sõandata asju isegi lõpuni läbi arutada, tegutsemisest rääkimata.

TIIT KÄRNER Ainult leivast?

Niisiis, 1986. a 1. detsembri istungil otsustas Kingissepa Rajooni RSN Täitevkomitee jätta rahuldamata linna nimedekomisjoni palve taotleda Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumilt linnale Kuressaare nime tagasiandmist, nimetades linna nime ennistamist «põhjendamatuks ja kohatuks» (täitevkomitee esimehe Ants Tammelehe 16. detsembri «Kommunismiehitajas» ilmunud kirjutisest). Kuna see otsus käib risti vastu saarlaste tahtele (25. okt «Kommunismiehitajas» möönab ajakirjanik

H. Önnis, et saarlaste suhtumine linna Kuressaareks tagasinimetamisse on «nõudlikult pooldav» ja tal pole õnnestunud kohata kedagi, kes oleks linna nime ennistamise vastu) ning seega ka NLKP Keskkomitee, NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1986. a 1. augusti määrusele, mille p 23 nõuab rahvasaadikute nõukogult nende tegevuses aktiivset ja järjekindlat demokraatlike aluste edasiarendamist ning rahva sotsialistliku omavalitsuse kõrvalekaldumatut süvendamist, siis on põhjust arvata, et argumendid sellise otsuse langetamiseks pidid olema väga tõsised. Vaatleme neid lähemalt. Seda on hõlbus teha, sest kirjutisi, milles mis tahes viisil seatakse kahtluse alla Kuressaare nime ennistamise otstarbekus, on ilmunud vaid kolm. Vaatleme neid nende ilmumise kronoloogilises järjekorras:

«Sirbi ja Vasara» 31. oktoobri numbris kirjutab A. Lumi: «Kuressaare pole muide olnud ainult Kuressaare, vaid ka Arensburg, nii nagu Tallinn oli alles suhteliselt lähiminevikus Reval, Tartu Jurjev ja Dorpat jne. Miks me nende ajalooliste nimede tagasivõtmise eest ei võite? Ajaloo algust ei määratle saja ega ka tuhande aastaga, kus on kriteerium, et ajalugu on (või ei ole) just see, mitte teine nimi?»

Vastus A. Lume küsimusele on järgmine. Kohanimede muutmise (ka ennistamise) aluseks ei saa olla, nagu seda näitab ka A. Lumi, puhtajaloolised faktid, vaid kultuurilised kriteeriumid. Selle põhjuseks on asjaolu, et ajalugu toimib meis ainult kultuuri kaudu, mistõttu meie jaoks on oluline just nimelt kohanimede ajaloo käigus väljakujunenud kultuuriline¹ tähendus.

Kuressaare ja Arensburg, Tartu ja Jurjev on ekvivalentsed küll selles mõttes, et nad on olnud mingil ajal ametlikeks linnanimedeks, kuid on täiesti mittekvivalentsed kultuuriliselt. Saarlaste, täpsemalt Saaremaa eestlas-

¹ Alljärgnevalt kasutan kultuuri mõistena, mis oma sisult on lähedane E. Markarjani määratletud kultuuri sotsioregulatiivsele alamsüsteemile (vt E. S. Markarjan. Kultuuriteooria ja kaasaegne teadus. M., 1983). Kui pidada kultuuri toime aluseks igas indiviidis teatud emotsionaalselt omaksvõetud tähenduse väljakujundamist, siis võimaldab selline kultuurimõiste teatud tähenduses ühendada kõik levinumad kultuurikäsitlused: inimtegevuse mõistete rajatud (tehnoloogilise), semiootilise ja aksiooloogilise. Lisaks on sellisel mõistetud kultuuri sisu lähedane üldlevinud arusaamisele kultuurist, mistõttu järgnev peaks olema ka intuiitiivselt hästi mõistetav.

test elanike jaoks pole praegune Kingisessaarel olnud Arensburg, vaid ikka Kuressaare, seda tõenäoliselt juba ammu enne kivilinnuse ehitamist. Kuivõrd me oleme eesti rahvuskultuuri pärijad ja edasikandjad, ei saa juttugi olla Arensburgi või Jurjevi nime ennistamisest. Ainult täieliku kultuurilise juuretuse korral võiks mõttesse tulla nende saksa ekspansionismi ja tsaristliku venestuspoliitika poolt sünnitatud nimede taastamine.

Esmapiilul näib, et Kuressaare ja Kingisessaare võrdlemisel on olukord sootuks erinev: mõlemad on meie jaoks kõrge kultuurilise tähendusega ning mõlemad on nüüd juba ajaloolised linnanimed. See sümmeetria on siiski näiv. Ebasümmeetria peitub nimede kultuurisisu erinevuses: Kuressaare assotsieerub ikkagi vaid Saaremaa lõunarannikul paikneva iidse linnaga (mitte leivakombinaadi ega isegi mitte linnusega, viimane on Kuressaare loss sedavõrd, kuivõrd ta asub Kuressaares), revolutsionäär Viktor Kingisessaare nimi on aga igale saarlasele omane ilma sellele kunstlikult külgepoogitud lisatähendusega. Seetõttu ei ole mitte mingisugust objektiivset põhjust, miks nad ei võiks meie kultuuris kõrvuti eksisteerida. Püüe üht neist teisega välja tõrjuda tähendab meie kultuuri vaesustamist ning võis esile kerkida vaid kohaliku kultuuri mittetundva ja kultuuritraditsioone mittearvestava ning enda huve ja ettekujutusi rahva tahte väljenduseks pidava kultuurituse, täpsemini, bürokraatliku pseudokultuuri pinnal.

Kellegi püüe oma arusaamise järgi rahvale ette kirjutada, kuidas rahvas peaks austatud inimesele oma lugupidamist väljendama, on taktitu ja rumala bürokraatliku ülehoolduse näide. Rahval on selleks omad tavad, mis ei pruugi seisneda vastava isiku nime lõputus korrutamises. Ja lõpuks — mis on oluline, kas paljasõnaliselt väljendada oma lugupidamist kuulsa revolutsionääri nime suhtes (tuletan meelde, et eesti keeles pole siiani välja antud ei Viktor Kingisessaare kogutud teoseid ega teaduslikku biograafiat) või tegedes näidata end tema revolutsioonilise edasipürgivuse vaimu pärijana.

Julgen väita, et see vaim avaldab nüüd saarlaste spontaanses püües säilitada oma kultuuri ja loodust, selle väljenduseks on näiteks laialdast tunnustust leidnud restaureerimistööd Kuressaare linnuses ja selle ümbruses. Ajal, mil üha enam on põhjust ärevusega rääkida ökoloogilisest kriisist ja nivelleeriva tarbimiskultuuri ning muude massikultuurivormide pealetungist, on sellist spontaanset, igast inimesest lähtuvat kultuuripüüdu võimatu ülehinnata.

Kultuuriline tähendus kui emotsionaalselt tunnetatud vajadus määrab inimeste käitu-

mise, suunab nende taht. Seetõttu on eelmajutatud kultuurilise kriteeriumi väline avaldumisvorm väga lihtne: selleks on rahva tahe. See tähendab ka, et rahvas saab olla kultuuri loojaks vaid sedavõrd, kuivõrd ta tegevus on tema vaba tahte väljendus. Bürokraatlik elukorraldus on massikultuuri peamine allikas.

Seetõttu on meie kõigi ülesanne kaitsta saarlaste õigust määrata ise oma pealinna nime, aga ka kihnlaste püüdu oma rahva elava kultuuritraditsiooni jätkamisele ning mis tahes muud rahva spontaanset eneseväljendust. Küsimus on lõppude lõpuks selles, mida me eelistame, kas elavat ja arenevat kõrge vaimse sisuga üldrahvalikku kultuuri või kultuurilist lõhenemist bürokraatliku, end rahva tahtest kõrgemale seadva pseudo-kultuuriga «üleval» ja masside tarbimiskultuuriga all. Kui me otsustame esimese kasuks, siis peame austama rahva taht. Kui meil on mugavam jääda teise võimaluse juurde, siis ei tasu hiljem kurta rahva initsiatiivikuse, tööinnu ja vaimsete huvide puudumise üle.

12. detsembri «Sirbis ja Vasaras» ilmunud arvustuses K. Kiisa filmile «Saja aasta pärast mais» kirjutab A. Vahemetsa: «Kahjuks ei saavutanud V. Kingisessaare elu kunstiline (ja teaduslik) käsitlusviis pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis seda taset, mis oleks teinud ta rahvale, kes teda isiklikult pole tundnud, lähedaseks ja mõistetavaks. Eriti ohtlikult diskrediteeriti teda isikukultuse perioodi kättesaamatusse kõrgusesse tõstetud ilmetutes pronkskujudes, kirjutistes, mis omistatud talle küll üliinimlikke võimeid, aga invaliidistasid teda vaimset, tehes talt teenimatult Eesti proletariaadi ainujuhi, ilmeksimatu ja eemaletõukavalt vihkamisele keskendunud skéem-kangelase.»

Just selle «pronkslegendide» vohamise perioodil, 1952. aastal, nimetati Kuressaare linn Saaremaal, mille lähedal Marienthalis ta oli 1888. aasta märtsis sündinud, ümber Kingisessaare linnaks. Hiljem on peetud seda ümberrahvatamist mõneti läbimõtlematuks ja sotsiaalpsühholoogiliselt ettevalmistamatuks. Ja, tõele au andes, ega säärased kampaaniad ümberrahvatamist ühegi asjaosalise nime tegelikku kaalu tõstnud. (...)

Ei ole kuulda, et kellegi oleks kavatsus praeguses linnade ja tänavate tagasinimetaamise aktsioonis puudutada suure eestlase Viktor Kingisessaare järgi nime saanud Vene linna (endist Jamburgi — T. K.). Küllap nõuab meie rahvuslik eetika ja tänapäeva poliitilise kultuuri tase, et ka meie säilitaksime V. Kingisessaare selle välise au, mida tema elutöö väärib. Praegune sotsiaal-psühholoogiline situatsioon on ju hoopis teine kui 1952. aastal. Kingisessaare avaneb rahvale — ka

tänu kõnesolevale filmile — järjest mitmekülgsemalt, järjest jõulisemalt, järjest inimlikumalt. Ja tema peatne 100. sünniaastapäev lähendab teda meile kahtlemata veelgi. Siit ka mõistetav lugupidamine suure inimese nime vastu.»

Ei tekita kahtlust, et isikukultuseaegses košmaarses õhustikus omandas ka V. Kingissepa ametlik kuju antud perioodile iseloomulikud jooned. Kuid ma arvan, et A. Vahemetsa eksib oluliselt selle mõju suures, mida sääranne ametlik käsitlus rahvale avaldas. Ajajärgule omane normaalse inimese mõistusele käsitamatu suure juhi ülistuste tulv ühelt poolt ning rahva poolt hinnatud kultuuritegelaste materdamine teisalt ei tekitanud loomulikult mingit üsaldust mis tahes ülevalt tuleva informatsiooni suhtes. Seetõttu pole põhjust arvata, et isikukultuse aegu loodud kujutus V. Kingissepast oleks teda rohkem diskrediteerinud kui näiteks Tammsaaret tema vaadete ja teoste vulgaarsotsioloogiline käsitlus. Sellele vaatamata tuleb nõustuda A. Vahemetsaga selles, et Kuressaare linna 1952. a Kingissepaks ümbernimetamine ei saanud kuidagi kaasa aidata V. Kingissepa nime tegeliku kaalu tõstmisele. Oma osa etendas siin muidugi ka nimemuutmise protseduuri antidemokraatlik iseloom, millele seejuures tavapäraselt püüti anda rahva spontaanse tahteavalduse välisilmet. Tingimustes, kus sellest «meeleavaldusest» kõrvalehoidmist võidi käsitleda poliitilise vastuhakuna koos kõigi siit tulenevate antud ajajärgule iseloomulike järeldustega, polnud seda raske korraldada. Ometi ei tähendanud see kuidagi V. Kingissepa kui ajaloolise isiku langust saare rahva silmis. Kahe inimpõlve jooksul kujunenud rahva kultuurimälu ei saa nii lihtsalt muuta mingite kultuuriväliste manipulatsioonidega. Kuid just seesama kultuuri järjepidevus ja püsivus, mis kindlustab Viktor Kingissepale jääva koha saarlaste südames, põhjustab ka nende jätkuva vastuseisu Kuressaare linna kunagise ümbarnimetamise vastu. Ja asi ei seisne siin niivõrd 1952. aasta järelkajas kuivõrd rahva kultuuritraditsiooni sisus endas.

Ei ole olemas mingit (poliitilist või mitte) kultuuri üldse, on olemas vaid konkreetse rahva konkreetne kultuur. Ning on mõttetu teha oletusi selle kohta, mida «küllap nõuab meie rahvuslik eetika ja tänapäeva poliitilise kultuuri tase», kui on võimalik seda rahva käest järele küsida, sest, kordan veel kord, vaba rahva tahe ja teod on määratud tema kultuuri poolt (puhftüsioloogilistest vajadustest tingitud mõjurid kaotasid suuremas jaos oma tähtsuse juba sajandivahetusel või veidi hiljem). Püüe oma isiklikku kultuurisisu laiendada kogu rahvale või isegi kõigile rahvastele kõigil aegadel muudab ühiskondlikud

protsessid mittemõistetavaks ja irratsionaalseks. Pole siis ime, et globaalsetest ühiskondlikest liikumistest rääkides tuleb kasutada väljendeid nagu «ülemaailmne eufooria» (!).

Meie kultuuris ei ole tõeline lugupidamine kunagi olnud ühendatav ülistavate sõnade ja žestidega, kellegi suuresõnaline kiitmine on alati tähendanud pilget. See võib tunduda võõrastav sellise kultuuri esindajaile, milles olulisel kohal oma tunnete demonstreerimine, pateetika, kõikyõimalikud välised austusavaldused ning muu meie kultuuritraditsiooni seisukohalt võttes läila butafooria ja panegüürika. Seetõttu võib oletada, et A. Vahemetsa sõnad V. Kingissepa «välise au säilitamiseks» pidasid silmas sellise mittemõistmise pinnalt tekkinud väärtõlgitsuste võimalikkust. Me ei tohi end lasta juhtida sellistest kaalutlusist. Kultuur kujutab endast tervikut — emotsionaalse suhte läbi tähenduse omandanud kultuuriobjektidele kui märkidele rajatud keele ja vastavate tekstide kogumit — ning nagu me ei saa keele struktuuri suvaliselt muuta ilma teda oluliselt lõhkumata, ei saa me seda teha ka kultuuriga. Juhuslikult laenatud tükkidest ei saa ehitada mingit kultuuri, kultuuri lagunemisel asendub ta aga primitiivsete vajaduste sünnitatud tarbimiskultuuriga. Kultuuri rikastamine on võimalik vaid uute väärtuste järkjärgulisel sulatamisel olemasolevasse kultuuri ning ei saa toimuda kultuuritraditsioone tundmata ja neid arvestamata. Kuna meie rahvuskultuuri säilitamine ja edasiarendamine ei ole ainult meie õigus, vaid kohus kogu maailma ees, siis on meie kohus nõuda, et meie kultuuritraditsioone respektseeritaks, seda enam et teiste rahvaste kultuuritraditsioone tundmata ja austamata ei saa juttugi olla mingist internatsionalismist.

Kahjuks pole siinkohal võimalik terviklikult ära tuua Ants Tammelehe eespool mainitud kirjutist. Refereerin seda olulisemate lõikude kaupa, kuid oma seisukoha väljakujundamiseks on igapäev vaja pöörduda 1986. a 16. detsembri «Kommunismiehitaja» poole. Milles lähtub siis rajooni täitevkomitee oma otsusest?

Asjaolu, et «mitte kusagil meie maal (ei ole) revolutsionääride nimesid kandvatele linnadele endisi nimesid ennistatud», on tähtsusetu. Esiteks seetõttu, et on arutu ja vääritu midagi teha või tegemata jätta üksnes seepärast, et keegi teine seda on (pole) teinud. Pealegi sõltub otsus kohalikust kultuuritraditsioonist ning võib mujal olla sootuks erinev. See kehtib ka A. Vahemetsa artiklis mainitud VNFV Kingissepa kohta.

«Meie linn kannab Kingissepa nime 1952. aastast, seega 34 aastat. Aastaid ei ole keegi tõstatanud küsimust linnale Kuressaare nime

tagasiandmisest. Nüüd, mil a jakir janduses sel-liseid mõtteid avaldati, ilmus sellekohaseid taotlusi kohe ka meil. Kas see pole kampaaniatega kaasaminek, mida me ise sageli nii innukalt kritiseerime?»

Ei, see ei ole kampaaniatega kaasaminek. On raske uskuda, et leidub keegi, kes seda tõepoolest arvab. Võrrelda rahva seas stiihiliselt ikka ja jälle esilekerkivat taotlust ülevalt organiseeritud, suunatud ja faktiliselt pealesunnitud kampaaniatega, eriti veel isiku-kultuseaegse nimemuutmise kampaaniaga, millega on ka juba jõutud paralleelse tõm-mata — see on sama, kui me võrdsustaksime näiteks esimese kommunistliku laupäevaku igapäevase töötugamisega kusagil sunnitöö-laagris. Kuid näib, et me tõesti ei saa sel-lest erinevusest aru. Kuis muidu on võimalik, et me oleme teinud läbi häämmastava meta-morfoosi: esimestest laupäevakutest, mille sügavamaks sihiks oli inimestes vabatahtliku ühiskonna heaks tehtava töö väärtustamine nii, et ta muutuks meile vajaduseks, seega meie kultuuri koostisosaks, oleme jõudnud olukorrani, kus inimesed ei taha enam üldse tööd teha, või kui, siis ainult ränga raha eest. Andes endale aru, et tekkinud kul-tuuri situatsioonis (nimelt nii!) on see paratamatu (asi, mida ei taha tunnistada tegelikkusele silma vaadata kartvad suuri sissetulekuid manavad idealistid), andkem endale aru ka sellest, et inimeste sotsiaalse valmiduse mõttes oleme nõukogude võimu 70. aastal kommunismist kaugemal kui 1. aastal. Ning tunnistagem, et võimu bürokrateerumise tingimustes see ei saanud teisiti min-nagi, sest, nagu eespool juba öeldud, saab uut kultuuri luua ja omaks võtta vaid rahvas, kelle tegevus on tema eneseväljenduseks. Rosa Luxemburgi tuntud ütlus, et ei saa olla sotsialismi ilma demokraatiata, väljendab just nimelt seda. Rahva omaalgatust diskrediteerides ja tasalülitades kaugeneme seega järjest neist ideaalidest, mille eest võitles V. Kingissepp. Seetõttu on võimatu mõista A. Tammelehe väidet, et «nime muutmisega vastandaksime end meie ühiskonnale, seek-sime kahtluse alla selle inimese osa ajaloos».

«Linnalt Kingissepa nime äravõtmine (sic!) tooks kaasa üldpoliitilist kahju. See ei ole ainult meie rajooni, Eesti ega ka mitte ainult meie maa küsimus.»

Jätame siin kõrvale selle «üldpoliitilise kahju», mis seisneb hirmus «mida teised meist mõelda võivad» ning mille suurus on tühine võrreldes sellega, mida toob kaasa rahva tahte pidev mitteamestamine. Ainus tõeline küsi-mus seisneb selles, kas meil jätkub arusaamist mõistmaks, et ei Saaremaa, Eesti, meie maa ega kogu maailma probleeme ei saa lahenda mingil abstraktsel «üldisel» tasandil

lokaalsete piirkondade konkreetseid huve ignoreerides.

«Tekib küsimus, miks nüüd, selle juubeli (V. Kingissepa 100. sünniaastapäeva — T.K.) lävel tekkis vajadus linnale tema endise nime ennistamiseks?»

Mitte vajadus ei olnud see, mis tekkis, vaid lootus. Lootus, et nüüd võib osutada võimalikuks see, mille poole instinktiivselt kogu aeg oli püüeldud. Ega juhuslikult ei langenud eelmine katse linna nime ennistada 60. aastate teise poole — suhtelise demokratiseerumise aja järku.

Suure osa A. Tammelehe kirjutisest võtab enda alla saavutuste loetelu, milleni linn on jõudnud Kingissepa nime kandmise perioodil. Ja siin osutub, et loomulik vastulause — linna käekäik ei sõltu linnanimest — ei pruugi tõele vastata. Tsiteerin: «Riik on and-nud palju materiaalseid ja rahalisi vahendeid linna väljehitamiseks ja korrastamiseks. Igal aastal mõõdetakse neid summasid miljonites rublades. Mitte kunagi varem ei ole nii palju restaureeritud. Ka ei ole mitte kunagi meie kavad eelolevateks aastateks olnud nii mahukad ja meie soovid riigi vahendeile nõn-da suured kui nüüd. Kõike seda on aga Kingissepa linnale sel viisaastakul lubatud. Ja seda seepärast, et meisse usutakse, et Kingis-sepa linn ja tema elanikud suudavad selles lin-nas sündinud ja selle linna nime kandva Eesti revolutsioonääri juubeliviisaastakul oluliselt linna ilmet ja elu-olu parandada.» Olemegi jõudnud vaadeldud kirjutiste esimese tõsise vastuargumendini: linna nime ennistamisel võib linn ilma jääda V. Kingissepa 100. sünni-aastapäevaga seoses eraldatavaist materiaalseist ja rahalistest vahenditest, mis on aga linna normaalseks funktsioneerimiseks hädavajalikud. Sest hoolimata A. Tammelehe väitel eksisteerivast ägedast kampaaniavastastest hoiakust, toimub meie linnade heakorrastamine põhiliselt tähtpäeva-aegsete kampaaniatena.

Viimase paari-kolmekümne «argipäeva-se» aasta jooksul toimunud hoolimatu ja kont-rollimatu loodusreostuse tagajärjel on kunagine kuurortlinn faktiliselt merest ära lõiga-tud. Merevee saastumise tõttu on linnast nii itta kui läände kilomeetrite ulatuses supleme-ne keelatud, et end vette kasta, peab merest mõnesaja meetri kaugusel elav saarlane sõit-ma täiskiilutud bussis ligi 20 km. Reostunud on ka mereäärsete majade kaevud, mistõttu elanikud saavad juba aastaid joogivett vaid tsisternauto vahendusel. Linna uhkuse — mereranna ja rannaäärse Kuressaare lossi-pargi väljanägemine on masendav. Hilju-tised supelkohad on muutunud roopadrikuiks, park on praktiliselt maha jäetud, kunagi seal tegutsenud einelaud, kohvik, kino, piljardi-

saal, lasketiir suletud, kokkuvariseva kuur-
saali põletasid lõpuks maha joodikud.

Nagu näeme, ei ole linna nimi suutnud
teda kaitsta ametkondade omavoli eest. Ning
selle omavoli tagajärgede aastakümneid hili-
nenud kõrvaldamist (millises ulatuses on see
üldse veel võimalik?) esitatakse nüüd kõrge-
malt tuleva hoolitsuse ja heateona. On vägagi
tõenäoline, et ka Kingissepa linna puhastu-
sseadmete ehituse lülitamisel riiklikku plaani
aastaks 1987—1990, millest kirjutab
A. Tammeleht, oli oluliseks argumendiks just
lähenev Viktor Kingissepa juubel. Teisisõnu,
kui juubel saabuks paarkümmend aastat hil-
jem, lükkuks ka puhastusseadmete ehituse
algus samavõrra edasi. Sellisele, mitte tege-
likest vajadustest, vaid mingeist väliseist ja
kõrvalisist tegureist lähtuval planeerimise
paroodiale tuleb teha lõpp. Praegu pole mingi
garantiid, et juubeli möödudes ei jätku
kohaliku looduse ja kultuuri hävitamine samal
või mõnel muul viisil, ning oodata 2088.
aasta juubelini käib nii looduse kui saarlaste
kindlasti üle jõu. Seetõttu ei tohi kultuuri-
liste ja majanduslike otsuste langetamise
õigust vahetada mingite mittekontrollitavate
rahaliste ja materiaalsete annetuste vastu.
Vastav õigus peab rahval võõrandamatult
olemas olema, vahendid tuleb aga oma tööga
teenida. Saarlased on selleks võimelised. Ma
arvan, et antud juhul on täitevkomitee oma
kohustustest väärtalt aru saanud.

Käesolev kirjutis ei taha seada kahtluse
alla Kingissepa rajooni täitevkomitee tegevust
üldse. Vastupidi, rannakülades kalapüügi ta-
vaõiguse taastamine, Saaremaa dolomiidi-
varude energiline kaitsmine, linna arhitek-
tuurilise omapära säilitamine jpm — kõik see
on kaasa aidanud saarlaste eneseteadvuse ja
enesealgatuse kasvule. Ka ei olnud teema
valik tingitud mingist linnanime ennistamisele
omistatavast erilisest tähtsusest. Asi seisab
selles, et Kuressaare nime ennistamise katse,
mis on vähemalt teatud ajani ka ajakirjanduse
läbi hästi dokumenteeritud, kujutab endast
tõelist rahva ja bürokraatia vahelise kolli-
siooni mudelsituatsiooni, mida ei hägusta olu-
liselt mingid majanduslikud ega poliitilised
kõrvaltegurid ning milles nagu veetileas peegeldub
meie praegune, 1986/1987. aasta
vahetuse ühiskondlik seis.

Peamine, eeesitatut vääramatult tule-
nev poliitiline järeldus seisneb selles, et veel
ei ole saabunud aeg, mil võiksime öelda, et
tegelik võim kuulub rahvale. Otsuseid lange-
tatakse ikka veel anonüümselt kusagil «mu-
jal», kusjuures rahva tahe omab seejuures
teisejärgulist kaalu. Viimane asjaolu lubab

seada võimu nimetada võõrandunuks ja büro-
kraatlikuks. Teine, praktikas olulisem järeldus
seisneb selles, et kultuuri, tema funktsiooni
ja tähtsuse mitteametustamine on peaaegu
totaalne, mis võib osutada meie riigi
tuleviku suhtes saatuslikuks (nagu ta seda
lähiminevikus on juba olnud).

Meie vabariigi omapäraks võib lugeda
asjaolu, et kõigil ametikohtadel, millel on
tegelik kaal kultuuriliste (ikka eelmääratletud
mõistes) küsimuste üle otsustamisel, istuvad
inimesed, kelle individuaalses kultuurisises ei
ole kohta meie rahvuskultuuri jaoks. Seetõttu
tuleb meil harjuda mõttega, et nii kultuuri-
poliitika väljatöötamine kui ka elluviimine
lasub ainult meie endi õul. Küllalt sõnadest
ja hädaldamisest, vaja on aktiivset konstruk-
tiivset tegevust. Millest alustada? «Ehk oleks
meil võimalik välja töötada ratsionaalne, aja-
katsumusteel vastupidav Eesti NSV majanduse
ja kultuuri edendamise kontseptsioon ning
sellele tuginev ehituskava? Meie praegune
aeg tundub selleks igati soodne olevat»
(E. Parmasto 14. jaan «Noorte Hääles»
ilmunud kirjutisest). Oleks tõepoolest vaja,
et juba kõige lähemal ajal näiteks Erast
Parmasto ja Enn Põldroos ja/või teised kõrge
üldkultuurilise tasemega teadlased ja kunst-
nikud (ja muidugi ka kõigi teiste elukutsede
esindajad), kellele eesti rahvuskultuur on
nende kultuuri loomulikuks koostisosaks, istu-
ksid koos laua taha selle kontseptsiooni
väljatöötamiseks. Ma arvan, et sellise kontseptsiooni
aluseks peab olema arusaam, et mis tahes
tegevus saab olla efektiivne ja ajaloolises
perspektiivis edukas vaid siis, kui ta toetub
kultuurile ja toetab kultuuri arengut. «Majandus-,
ehitus-, teadus-, spordi- ja mis tahes
muu mõeldav poliitika peab arvestama, sisal-
dama ka kultuuripoliitikat.»

Arvestades asjaolu, et käesolev kirjutis
toetub faktidele, mida on interpreteeritud
üldtunnustatud või selgesti esitatud seisukoh-
tade abil, mistõttu ta võib aidata kaasa ühis-
konna enesetunnetusele, aga ka avalikustamise
ja eesti ajakirjanduse praegust taset, otsustasin
käesoleva kirjutise avalikustada ise. See kirjutis
on mõeldud avaliku kirjajana ning on saadetud
kõigile ametkondadele ning minule teadaolevatele
rühmitustele, kes olid seotud Kuressaare nime
ennistamise katsetega; kõigile autoreile, kelle
seisukohti ma vaidlustasin või kellele viitasin;
vabariigi ajalehtede ja ajakirjade toimetustele
(minu valikul).

Tartu, detsember 1986 — jaan 1987

27. veebruari õhtul kohtus «Vikerkaare» toimetuse Tartus ülikooli vanas kohvikus üliõpilastega. ÜTÜ žurnalistika- ja kirjandusringid olid organiseerinud selleks puhuks mitu arvustuslikku sõnavõttu ajakirja 8 esimese numbriga. Avaldame neist siinkohal enamiku (autorite poolt lühendatud kujul).

JÜRI LUIK:

See oli samal suvel, kui Saint-Michele'i bulvar barrikadeeriti, Sorbonne'is tudengid korras pidasid, Stockholmis tänavaliiklust takistasid. Lääne-Berliinis jahutasid tuletõrjemasinad külma veega kuumi päid. Hispaanias nähti taas punast lippu lehvimas. Ühendriikides tapeti senaator Robert Kennedy.

Nüi kirjeldab aastat, 1968 Ülo Tuulik, tuues lugejani noorte intelligentide kokkuleku «Noorte suvepäevad '68» Kabli rannas. Tegemist on loomulikult «kuldsete 60ndatega», mida tänaseni progressiivse mõtte tähelepanuks peetakse. Ja oodatakse, et millal siis ometi taas...

Kui 1986. aasta juulis loodi ajakiri «Vikerkaar», mõlgutas toimetaja R. Veidemann mõtet teha midagi 60ndate «Nooruse» sarnast. Eks vaadake, kas see katse õnnestus.

Kahjuks mitte! Ja kõige rohkem erinevad ajakirjad suhtumises oma lugejasse. Kui 1960. aastate «Noorust» tegid noored noortele, siis nüüd teevad neid 60ndate noored ajakirja 80ndate noortele. Sellest ka vahe. «Noorus» põhines valdavalt mõttekaaslusel, «Vikerkaar» on põhiliselt didaktiilise suunitlusega. Päril 60ndate «Noorust» loomulikult ei olegi enam võimalik teha, sest ühiskondlik situatsioon on tublisti muutunud. Ometi on toonasel «Noorusel» palju selliseid tahke, mida ka praegu võiks kasutada.

60ndate «Noorus» oli väga kirju, poliifooniline. See avaldub juba kujunduses, kus kasutati lõõvaid, emotsionaalselt haaravaid fotosid. Temaatika ei olnud seejuures piiratud, paljud fotod ei seostunud üldse ümbritsevate artiklitega.

Ajakiri oli ka väga košopolitiiline. Palju oli juttu lääne demokraatlikust noorsoost (nende võitlusest sõja vastu, üliõpilasiikumisest jms).

Ka keelekasutus oli demokraatlik. Isegi tõsisest asjadest räägiti lõbusalt. Võtame kas või rubriigipealkirja: «Kas sa võid vanduda Marxi halli habeme ees, et oled marksist?» Väga populaarne oli ka «švejkimine». Näiteks loosung armee-aastapäeva tähistava numbriga kaanel: «Teadku agressorid, et Nõukogude armee ei ole mitte ainult kogu maailmas tuntud laulu- ja tantsuansambel!»

60ndate «Noorus» ei vastandanud humanitaar- ja reaalkultuuri. Reaalained olid siis populaarsed ja humanitaarained tuli järele aidata. Nüüd on olukord vastupidine. Olgem siis tolerantsed!

Samuti iseloomustas ilukirjandust toona demokraatlik avaldamisprintsip. Väga palju oli esimesi trükiproove. Kuigi paljusid neist ei võtaks «Vikerkaar» oma prahikorvigi, löi see produktsioon aluse, millelt võisid sirguda Kaplinski, Runnel, Saluri jt.

Millised on siis «Vikerkaare» suundumused 1986—1987 ja miks pannakse talle tihti põhjendamatu lootusi? Palju aega on möödunud ja tagantjärele oleme mõttes nihtanud 1960ndate tõusu otse Stalini-perioodi järele. Nüüd ootame samasugust pööret ka pärast stagnatsioonaja jäiseid tuuli. Oleme unustanud, et demokraatia pole mitte ainult printsip, vaid ka traditsioon. Ta nõuab harjumist, kohanemist. Isikukultuse järel tulid kõigepealt 1950ndate teise poole uuendused, tulid Kross, Kaalep, Niit. Nende ülesanne oli otsida inimlähedasi kommunikatiivseid vorme, aga ka taastada suhe ajaloo, välisilma jpm kultuuriks vajalikuga. Seda risti peavad kandma ka tänased «Vikerkaare» lugejad. Peavad tegema tänamatu tööd ja ehitama baasi uuele ühiskondlikule tõusule. Ma ei poldaks Margit Sutropi arvamust («Edasi» 17. 01. 1987), et nüüdsest peale tullakse kultuuri üksikult ja ühist «mina» ei väärtustata. Kultuur nagu kõik muu siin ilmas areneb läbi «eituse eituse». Et mingit kultuurisuunda või -tendentsi eitada, selleks läheb küll üle ühe mehe vaja. Sestap jätkuvad lõputud ühismõtte otsingud. Siin astubki mängu «Vikerkaar», kelle valgustav suund meie nn puhverpõlvkonnal aitab seda vastutusrikast ülesannet täita.

Muidugi on toimunud ka pöördumatuid muutusi noorte psühholoogias, mis panevad uuele ühiskondlikule tõusule oma pitseri. Kui 60ndate üliõpilasingid olid kogunenud ühe särava liidri ümber, siis nüüdsetel aegadel jälgitakse väga kiivalt, et keegi grupis võimu ei haaraks. Kui 60ndatel terve grupp töötas liidri hüvanguks, tõstes sellega ka iseennast, siis 80ndate grupid lihtsalt nivelleeruvad. Võib-olla ei ole enam säravaid isiksusi? Pigem pole neil lihtsalt huvi. Võimul olla ei ole enam popp.

INDREK SÄRG:

Kaheksas esimeses ajakirjanumbris on avaldatud ümmarguselt 2500 värssi luulet, noori autoreid sellest umbes kaks kolmandikku — 1800 värssi. Võrdluseks samas ajavahemikus (juuli 86 — veebruar 87) ajakirjas «Noorus» avaldatud värsside arv — 950, millest 50 värssi ümber ei ole noorte looming. Niisiis jõuab «Vikerkaar» noort

luulet avaldada kaks korda rohkem, saades nõnda noorte luuletribüüniks, mida seni püüdis olla «Sõna». Luule trükipilt meenutab «Loomingut» ja vana, väikseformaadilist «Noorüst», kus ühe luuletuse kaal on suurem, ruumi luuletuse ümber rohkem kui praeguse «Nooruse» leheküljel. Ka on «Vikerkaare» luule tase «Nooruse» omast selgelt kõrgem. Kas selle tasemega rahule jääda, sõltub maitsest. Praeguses «Vikerkaares» on luule enimalt teisejärguline, lugeja keerab esmalt lahti publitsistika, mis ajavaimule rohkem vastavat näib ning oma uuduse ja julgusega ümbritsevast maailmast ka rohkem huvitavat pakub. Luule tundub olevat sattunud suhteliselt teenimatult suurde šrifti ajakirja algupoolele.

«Vikerkaare» luule näib ajas seisvat, esimeste numbrite elevuse järel pole järgnevais midagi, mis väljenduse ja sisu poolest üllataks. Miks?

1. Osa avaldatust on kirjutatud veel enne sotsiaalse kliima pehmenemist, mistõttu vaoshoitus, reserveeritus ja oma pisikeste käikude-alamuste luulendamise nüüd eriti silma torkab. «Sündmuste puudumine inimeste elus on mõjutanud ka luulet, eepiline alge on kadunud» (L. Priimägi). See käib väheste eranditega (Aado Lintrop) ka «Vikerkaares» avaldاتا kohta.

2. Enne 1986. aastat oli luule peale folk- ja rocklaulu üks vähesed ainevaldu, kus noorem põlvkond oma tõde kas või ümbernurga-ütlemistega avaldada sai. Ometi ei toonud see kaasa publitsistlikku luulet — sellesse suhtuti sama jäigalt kui publitsistikassegi — vaid umbmäärasusel ja vihjetel mängivaid resigneerunud-heitlikke tekste, mille põhihoovusi oli «isamaada ikka jälle». Nüüd, mil publitsistika hakkab oma õigeid piire tundma, on sellisel luulel jalg alt ära.

Parimad luuletused «Vikerkaares» on ilmselt avaldanud Aado Lintrop, ka Kalev Kesküla ja Indrek Hirv. Miinusmärgi alla paneksin Ann Alari, Kalle Muuli, Merle Jäägeri ja ehk veel mõne. Sellise luule avaldamiseks on «Noorus» või rajoonilehed.

Tervet autorkonda vaadeldes torkab silma:

1. Tartu noore luule suhteliselt väike osakaal: Priidu Beier, Ülle Kahusk, Jaan Malin, Tuulikki Raudalainen jpt on «Vikerkaare» veergudel alles trükkimata (seisuga: veebruar 1987).

2. Uue debüütsarja autorite vähene esinemine — 14st debüüdist 5. Nii tundub mõne raamatu tase ajakirja latist allapoole jäävat.

Praeguse tähtede seis muunduseks ja õigustuseks võiks öelda, et nii suure luuletribüüni juurdetekkimisel ei saagi seal kohe ainult tippe avaldada, tipud peavad enne üldtaseme pinnalt kerkima. Nii pole mõtet arutlusel, et «Vikerkaar» hakkas ilmuma liiga

vara ja peab nüüd uut põlvkonda järele ootama, kes teda vedama hakkaks. Hakatakse nagunii ja seda tulemusrikkamalt, mida rohkem on enne tööd ära tehtud. Tinglikult võiks praegusi 20aastasi ja vanemaid, kes on kasvanud ja elanud pidevalt millegi uue uutuses, nimetada «purpurõhtu põlvkonnaks» — parima nende noorusajal kirjutatud luulekogu järgi. Ja ilmselt vaetakse nüüd, kas oodatu on käes.

MART SUSI:

Tuntumate autorite proosatekstidel «Vikerkaares» on ennekõike võrdlustloov tähendus. Ses suhtes on õnnestunud ajakirja 4. ja 5. number, kus tuntud ja vähemtuntud kirjutajate tekstid on meetodi poolest põhimõtteliselt sarnased. Nii töötab A. Valtoni kui ka U. Miku ning T. Önnepalu meetod tühikäigul, kui võtta hindamise aluseks elulise reaalsuse üksühene kujutamine. Kuid esimene on selle kirjutamisvõimaluse lõpuni arendanud, tema tekstuur on tihe ning intensiivsem kui viimasel. Põhimõtteliselt sarnased on ka J. Jõerüüdi, P. Ilmeti ja A. Araku (kõik 5. nr) meetodid. Ometi esimesel märkame selget intellektuaalset laengut ja triviaalsusist vaba teksti, mida viimased pole saavutanud.

Kõik see viib mõttele, et kunst — see on käsitöö.

Siit tõdemusest tuleneb ühtlasi, et ükskõik kui originaalse või sügava idee omamine ei ole kunsttöö loomiseks piisav; määraar on tehnika. Muidugi pilgu keskendamisel tehnikale on eelduseks see, et ideestik pole silmanähtavalt följetonistlik (nagu see on nt J. Järsil, T. Tedrel, R. Tensil).

Nooremate autorite põhiline metodoloogiline nõrkus laias laastus näikse seisnevat ses, et kategeooriliste kontseptsioonide väljenduslik külg omab mõnesid halbusi. Need halbused, esiteks, seisnevad reaalsuse faktide suvalises valikus mõne abstrakte ideed illustreerimiseks; ja teiseks selles, et leidub sellaseid «tarku mõtteid», mis seisavad eraldi ega oma ülejäänud tekstis erilist pidet. Siit ka eksimused niisuguste reeglite vastu nagu nõue lühijutus keskenduda ainult ühele põhilisele motiivile; situatsioonide ja tegelaste väljajoonistamisel vähene konkreetus. Siit ka misjonärlik toon, kus ei lasta ideedel võistelda, vaid järjekindlalt surutakse peale ühtainsat (nt T. Sarv).

Kõige eelolnu taustal meenub T. Capote'i mõte, et kirjutamine lakkas temale olemast nauding siis, kui ta sai aru, et kirjanduse ning väga hea kirjanduse vahel on olemas erinevused; ning eriti siis, kui ta taipas, et väga head kirjandust eristab tõelisest kunstist väga kitsas, kuid ometi otsustav lõhe.

TIIT PRUULI:

«Vikerkaare» kaheksas numbris ilmus 16

kirjanduskriitilist sõnavõttu 16lt kriitikult. Üheksat neist võiksime nimetada noorteks retsensentideks (R. Raud, P. Pedmanson, H. Krull, K. Pruul, M. Orav, A. Kull, A. Üprus, M. Susi, T. Önnepalu). Noori autoreid, kelle loomingut vaeti, oli 7 (P. Beier, K. Kesküla, T. Önnepalu, A. Viljus, A. Lintrop, M. Harnoon, M. Tiks + «Sõna» nr 9).

Mis võiks noorele kriitikule olla iseloomulik? Poleemilise ehk. Poleemikat autoriga kohtame mõnel korral. Laiema kontseptuaalse kandepinna saab selline vaidlus vaid ühel juhtumil. Paaril korral tuleb ette ka poleemikat publikuga, õigemini ironiseerimist tema maitse üle. Pisut rohkem on mõtete lahku-minekuid võrreldes teiste retsensentidega. On üleskutseid ametivendadele, ironiat nende arvel ja kahtlusi nende seisukohtade osas. Äärmiselt vähe leiab kasutamist poleemika iseendaga. Retensiooni, kus lõpptulemus kujuneks meie silme all poolt- ja vastuargumentide selekteerimise tulemusena, nendes ajakirjanumbrites leida ei olnud. Kriitiku sisemonoloog on meie arvustuspriktikas üldse peaaegu puuduv võte.

Üks asi, millel siinjuures veel kindlasti peatuda tuleks, on varjatud poleemilisuus. Õigupoolest peab varjatusest või kaetusest või vihjelisusest rääkima meie kirjanduskriitika kõigi erinevate aspektidega seoses. Poleemikas avaldub see võib-olla isegi kõige lihtsamalt. Jätetakse vaid ütlemata, et see on selle ja selle mehe vastu kirjutatud. Leiame ainult formulatsioone «on arvatud», «on levinud seisukohad» jne. Varjatuse põhjused on siin eeldatavasti hoopis süütumad kui sisuliste otsustuste puhul.

Retensioonides väärtustatakse erinevate teoste puhul erinevaid asju. Kõige rohkem on vaatluse all raamatute eetiline üldhoiak. Samuti teemadering, mida võiks lahterdada kui «teravad tänapäevaprobleemid». Siia alla kuuluvad nähtused alates olmeraskustest kuni rahvusküsimuseni. «Vikerkaarele» tundub olevat omane sotsioloogilise lähenemisviisi rohke ekspluateerimine. Iseenesest ei ole selles midagi taunitavat, kui vaid kõrvale asetaks pisut rohkem filosoofilist, maailma üldisemalt mõtestada püüdyt suunda. Loo-tust sinnapoole liikumiseks igatahes on. Seda näitab kas või tõik, et täielikult puudub neis arvustustes rõõm tuntut ära tundes. Rõõmu

jagub siis, kui teoses on midagi üllatavat, omapärast.

Tihti on vaatluse all vormi- ja stiiliküsimused. Leiame küll igasuguseid otsustusi: «stiil on käes», «stiil on elegantne», «stiil on lapidaarne» jne, aga põhjendused, mida nii või teistsugune stiil annab, mida tähendab — see jääb avamata. Nõnda on stiilivaatlus väga hüplik ning täiesti ebarahuldav. Ka ei ole kordagi püütud analüüsida teose stiili ja maailmavaate suhestumist.

Mitmetest retensioonidest jäi silma üks märksõna — tüdimus (Susi, Pruul, Orav, Kull, Üprus, Kiin). Olgu see kas teoses avalduvate hoiakute fikseering või otsene hinnang ajale ja selles valitsevale vaimsele õhkkonnale, on selles väga harva tunda ületamis-püüdu.

NO VABANDAGE!

Nr 1. Lk 41 on lugeda, et «Juba kaheksa-aastaselt on kirjutanud Ants Oras saksa keeles luuletuse» — p.o «... luuletusi».

Nr 2. Lk 96 ehmatakse lugejat väitega Tartu NAKis valitsenud «vanade olijate» aristokraatiast. Nii hull vahest lugu siiski polnud. Autorgi on pidanud silmas vaid «autokraatiat».

Nr 3. 26. aprilli «Rahva Hääles» artiklis «Odavad mured?» pahandab Linda Järve «väljaandega», kus just nagu alavääristatavat ajakirja «Noorus» rubriiki «Ma teile kirjutatan» ja tööd noorte kirjadega üldse. Sarjatavad otsustused esinevad «Vikerkaare» märtsi-nr-s lk 95. Tunnistame end niisiis süüdi, kuid ilma erilise häbita. Sest, paraku-paraku: hoolsamal lugemisel küllap selgunuks, et needki ütlused on pärit lugejate kirjadest («Vikerkaarele küll») ...

Nr 4. Lk 68 Odilion p.o Odilon Redon; lk 73 viidatud Rein Kruusi kirjutise pealkiri p.o «Biograafia filoloogilise autobiograafia lause taga»; lk 93 «asjasse pühendatu» p.o «... pühendamatu». Lk 94 on juttu «pühak Appollonist» — p.o «Apolloniast». Täheps, mis loodetavasti pole k.o õienduse ilmutamise ajaks veel vallandanud uut raundi isamaise filoloogia hüvanguks käivas pühakute ja märtrite sõjas. Lk 96, Olev Remsu läkituses pole Jaak Jõerüüdi romaani «Raisakullid» II mainimine asjakohane: raamat ilmus 1985., mitte 1986. a-l.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58. **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vsevirov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 03. 06. 1987. Trükkida antud 09. 07. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatue tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 9,74. MB-00130. Tellimuse nr. 2315. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 34 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 7, август 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245